

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE
FILOZOFICKÁ FAKULTA
KATEDRA TEORIE KULTURY (KULTUROLOGIE)

RIGORÓZNÍ PRÁCE

Julie Hubeňáková

KULTUROLOGICKÁ REFLEXE
VZTAHU ČLOVĚKA A KRAJINY V POHRANIČÍ

AN ANALYSIS OF THE MAN-LANDSCAPE RELATIONSHIP IN THE
BORDERLAND

Praha 2011

Prohlašuji, že jsem tuto rigorózní práci vypracovala samostatně a výhradně s použitím citovaných pramenů, literatury a dalších odborných zdrojů.

V Praze dne 20. ledna 2011

Julie Hubeňáková

Anotace

Rigorózní práce se věnuje tématu pohraniční krajiny na česko-rakouských hranicích. Na pozadí sociokulturního vývoje sleduje vývoj krajiny z geomorfologického hlediska. Poukazuje na zásadní historické události, kterými se snaží objasnit vývoj krajiny také po stránce kulturní. Zvláštní pozornost je věnována životu vesnic, jejichž krajina byla osudem v 50. letech velmi výrazně ovlivněna. Práce poukazuje na možnosti vnímání a studování vztahu člověk – krajina v kulturologické perspektivě. Prostor je zde věnován také metodám interpretace místního dědictví. Závěrem představuje a nabízí strategie reanimace pohraničí a možnosti ochrany hodnot, které tato krajina má. Cílem práce je pochopení pohraniční krajiny vybrané části Sudet (dnes zvané Česká Kanada) a jejího přírodního a kulturního vývoje tak, aby bylo možné z dosavadního stavu predikovat stav budoucí.

Klíčová slova

česko-rakouské pohraničí, interpretace místního dědictví, krajina, kulturní krajina, lokální dědictví, reanimace pohraničí, Slavonicko, Sudety, zaniklé vesnice

Annotation

This work focuses on the landscape of the Czech-Austrian border. It deals with the development of the landscape from a geomorphological point of view and against a social and cultural background and development of major historical events also trying to explain the development of cultural landscape. Particular attention is paid to specific villages, whose fate in the 50th significantly affected local scenery. The work points to the possibility of perceiving and studying man - landscape relationship in the perspective of cultural studies. One chapter is devoted to the methods of interpretation of local heritage. At the end it shows and offers strategies of reanimation and possibilities of protecting the environmental and intrinsic values that this landscape is. The aim of this work is to understand selected part of Sudetenland (called Czech Canada) to be able to predict its future state.

Key words

Czech-Austrian Borders, Interpretation of Local Heritage, Landscape, Cultural Landscape, Local Heritage, Reanimation of Border, Slavonicko region, Sudetenland, extinct villages

Obsah

ÚVODEM	8
<i>Základní pojmy – krajina, kulturní krajina</i>	9
1. KRAJINA V POHRANIČÍ	12
1.1. POJEM SUDETY	12
1.2. GEOMORFOLOGICKÝ VÝVOJ OBLASTI	13
1.3. GEOMORFOLOGIE POHRANIČNÍ KRAJINY	15
1.3.1. <i>Krajinné celky</i>	15
1.3.2. <i>Hydrogeologická analýza kraje</i>	19
2. KULTURNĚ HISTORICKÝ VÝVOJ OBLASTI	22
2.1. PREHISTORICKÝ VÝVOJ.....	22
2.2. STŘEDOVĚK	25
2.2.1. <i>Vnitřní a vnější kolonizace</i>	25
2.2.2. <i>Sídla a sídliště</i>	27
2.2.3. <i>Sídla sakrálního charakteru</i>	28
2.3. NOVOVĚK	31
2.3.1. <i>Krajina období baroka</i>	33
2.3.2. <i>Církevní stavby a náboženství</i>	35
2.3.3. <i>Doba pobělohorská</i>	36
2.3.4. <i>Období osvícenství</i>	37
2.3.5. <i>Vývoj v 18. a 19. století</i>	38
2.3.6. <i>Spolkové činnosti</i>	39
2.3.7. <i>Rok 1918 a období 1. republiky</i>	40
2.3.8. <i>Druhá světová válka</i>	42
3. VÝZKUM ZMIZELÝCH OBCÍ	44
3.1. CHARAKTERISTIKA OBCÍ.....	46
3.2. VÝVOJ POČTU OBYVATEL	48
3.3. VÝVOJ VESNIC V LETECH 1918-1938.....	53
3.4. VÝVOJ VESNIC V LETECH 1938-1945	54
3.5. ROK 1945 A POVÁLEČNÝ VÝVOJ	55
3.5.1. <i>Osídlování po roce 1945</i>	56
3.5.2. <i>Sociální struktura</i>	58
3.6. BEZPEČNOSTNÍ FAKTORY.....	60
3.6.1. <i>Hraniční pásmo</i>	61
3.6.2. <i>Zakázané pásmo</i>	61
3.7. VÝVOJ VESNIC V 50. LETECH	63
3.7.1. <i>Demoliční plány</i>	63
3.8. VESNICE PO ROCE 1989.....	65
3.9. ZMIZELÉ OBCE DNES	66
4. VZTAH ČLOVĚKA A KRAJINY	68
4.1. EKOLOGIE ČLOVĚKA	68
4.2. KOSMOLOGIE.....	70
4.3. UMĚNÍ	71
4.3.1. <i>Středověké umění</i>	71
4.3.2. <i>Novověké umění</i>	73
4.4. OCHRANA PŘÍRODNÍHO PROSTŘEDÍ.....	74
4.5. KRIZE KULTURY - KRIZE PŘÍRODY.....	75
4.5.1. <i>Akcelerace změn</i>	76
4.5.2. <i>Holistické koncepce</i>	77
4.6. KULTURA A KRAJINA	78
5. DOMOV V KRAJINĚ	80
5.1. GENIUS LOCI.....	81
5.2. HRANICE JAKO PROSTOR.....	83

5.3. HRANICE JAKO DOMOV	85
5.3.1. Metodologie výzkumného šetření	86
5.3.2. Postup	87
5.3.3. Předpoklady a výsledky.....	88
6. INTERPRETACE MÍSTNÍHO DĚDICTVÍ.....	89
6.1. METODY INTERPRETACE.....	91
6.2. FORMY INTERPRETACE	93
6.3. TEORIE KOMUNIKACE V PRAXI.....	95
6.4. FÁZE PROJEKTU INTERPRETACE	97
7. REANIMACE POHRANIČÍ.....	100
7.1. AKTIVITA KRAJANŮ	100
7.2. REALIZACE PROJEKTŮ.....	102
7.2.1. Revitalizace parku.....	102
7.2.2. Graselovy stezky.....	103
7.3. SPOLKOVÁ ČINNOST	105
7.4. NÁVRAT KE TRADICÍM	106
7.5. EKOLOGICKÁ TURISTIKA.....	107
ZÁVĚREM.....	109
POUŽITÁ, CITOVANÁ A ODKAZOVANÁ LITERATURA A PRAMENY.....	110
SEZNAM OBRÁZKŮ:.....	117
PŘÍLOHY	121
ZANIKLÉ VESNICE VE FOTOGRAFÍCH.....	121
ROZHOVORY.....	130

Seznam zkratek:

apod.	a podobně
n. m.	nad mořem
např.	například
tzv.	tak zvaně
tj.	to jest, tak jest
n. l.	našeho letopočtu
resp.	respektive
atd.	a tak dále
sv.	svatá/svatý
SdP	Sudetendeutsche Partei
tab.	tabulka
aj.	a jiné
ČSSS	Československé státní statky
SNB	Sbor národní bezpečnosti
př. n. l.	před naším letopočtem
obr.	obrázek
o. p. s.	obecně prospěšná společnost
EU	Evropská unie

Úvodem

Na krajinu můžeme nahlížet z několika úhlů, můžeme ji uchopit a studovat skrze exaktní vědy, vyjádřit její explicitní vlastnosti a převést ji tak do dále zpracovatelných dat. Z názvu práce lze vyvodit, že tento postup použit nebude. Kulturologická perspektiva usiluje o syntézu více přístupů. Nezajímá ji jen samotná krajina, ale život v ní a zejména fakt, jak se tyto dvě proměnné vzájemně ovlivňují. Popisuje a analyzuje přírodní utváření určitého prostoru, ale neopomíná kulturní vývoj, onen čtvrtý rozměr krajiny. Kulturní vývoj krajiny není smyšleným pojmem kulturních a sociálních věd či umění, naopak je silou, která určuje směřování a budoucnost prostorů, ve kterých žijeme. Téma krajiny je z tohoto důvodu velmi aktuální.

Lidé přetvářejí krajinu již několik tisíc let a každá doba po sobě zanechává stopy různého charakteru i rozsahu. Česká krajina je krajinou kulturní, nedotčená místa tu téměř nenajdeme. Na území dnešního česko-rakouského pohraničí žilo současně více národností, které během dlouhého a následně náhle ukončeného vývoje vtiskly současné krajině typický ráz. Cílem této práce by mělo být postihu vztahu člověka a krajiny a vzájemného působení obou stran. Vztah ke krajině je proměnlivý v závislosti na událostech – některé silné okamžiky nás od vnímání krajiny odpoutají a naši pozornost směřují k aktuálním problémům. Avšak krajina je něco, bez čeho se člověk neobejde. Ráda bych se proto věnovala tomuto vztahu a to konkrétně na příkladu kraje v okolí Slavonic na Novobystřicku.

Když se člověk ocitne na hranici, je to vždy moment svým způsobem magický a jedinečný, ať už se jedná o hranici vlastních možností, života a smrti, či hranice fyzické, které nás vymezují vůči okolí. Pokud se v tomto zvláštním opojení dotyčný rozhodne se rozhlédnout, může se naučit s otevřenými očima číst v pohraniční krajině jako ve staré kronice. Povšimne si ovocných stromů uprostřed lesa, kamenné studny na zarostlé louce a zvláštní hromady kamení, ve které jsou zavaleny vidle. Stačí si prostor důkladně osahat, nebo spíše ochodit, a všechny poznatky si složit jako skládačku. Na pozadí osudu našeho kulturního prostoru se ukáže výsledek: fenomén sudetské krajiny ukazující svou současnou tvář. Nebo spíše tváře. Na jedné straně se nám představuje zapomenutý kraj země, jevící se jako divočina, lidskou rukou nedotčena. Ukazuje se jako velmi intimní kout světa

vyvolávající v člověku nejniternější představy, vzpomínky a nostalgie. Její druhá tvář je poněkud zjizvenější. Vylidněná a zesvětštěná krajina, mnohokrát transformována. Její významy jsou už dávno zapomenuty.

Ve čtyřech základních tématických oblastech, které by bylo možné obecně shrnout jako: ekologie, kulturologie, reanimace krajiny a empirické šetření se práce snaží vyrovnat se s hlavními přístupy ke studiu krajiny. Práce si stanovuje dva hlavní cíle: prvním cílem je poukázat v hlavních rysech na to, jak se měnil přístup obyvatel v česko-rakouském pohraničí ke zdejší krajině a jak můžeme tento vztah obecně pozorovat a studovat. Díky tomuto vztahu pak lze pochopit sudetskou krajinu a zkušenosti, které s ní máme. Druhým cílem je shrnutí hodnot této krajiny a možností jejich ochrany. Environmentální hodnoty považujeme za odkaz minulosti a to, jak s takovým dědictvím dokážeme pracovat, nastíním pomocí metod lokálního dědictví. V rámci nevyhnutelné reanimace pohraničí budou nabídnuty návrhy možného směřování kraje tak, aby zásahy do krajiny byly citlivé, aby nebyly smrtelné. A zároveň takové, aby toto místo znovu uvedlo v život, aby paměť tohoto místa nezemřela.

Základní pojmy – krajina, kulturní krajina

Pojem krajina se v textu objevuje mnohokrát. Možná i z toho důvodu, že ji lze vnímat tolika způsoby. Krajina má své přírodní složky (živé a neživé) a navíc do ní vstupuje člověk se svými antropogenními, kulturními, strukturami. Slovy Václava Cílka by bylo možné krajinu dále rozlišovat jako vnitřní (krajinu v nás) a vnější (my v krajině). V tomto případě je na místě zmínit jméno Pierre Dansereau.¹ Tento francouzsko-kanadský botanik a geograf přinesl v 70. letech právě zmíněné pojmy Landscape (krajina vnější) a Inscape (krajina vnitřní) do přírodovědeckého myšlení a rozšířil ho tak o environmentální rozměr. Pojmem Inscape zde myslí krajinu vnitřní, krajinu v nás, nebo taktéž obraz krajiny v naší mysli. Pojem Landscape přirozeně nezavádí, ale dává je spolu s Inscape do souvislosti. Poukazuje na napětí, které jejich opozitní postavení vyvolává, je to napětí mezi přírodou a člověkem.

Z hlediska funkce krajiny je krajina tvořena mozaikou ekosystémů určitého ekotopu, vlastností a dynamikou. Z hlediska ekologie je krajina tvořena živými a

¹ DANSEREAU, P. M.: Inscape and Landscape: The Human Perception of Environment, 1975.

neživými prvky prostředí, do kterého navíc vstupuje člověk se svými antropogenními strukturami. Zde se hovoří jednak o vstupu a vlivu materiální kultury ve formě artefaktů, a také o duchovní kultuře, která do prostoru vstupuje prostřednictvím vzorů, sociokulturních regulativů a idejí. Vznikají tak dva krajinné „systémy“ – přírodní, dynamický autonomní systém zahrnující tok energie a informací, o jehož popis se snaží ekologické koncepce, a sociální systém, který integrací člověka a přírodního prostředí utváří evolučně výhodnou strategii – kulturu. Oba systémy jsou vzájemně propojeny, aby vznikla krajina kulturní, je třeba dualismus západního myšlení v tomto směru překonat.

Při definování pojmu kulturní krajina nelze opomenout amerického humánního geografa Carla Ortwinu Sauera, jehož koncepce přístupu ke krajině se stala východiskem pro vyhlásování kulturních krajín UNESCO.² Jednoduše by bylo možné charakterizovat kulturní krajinu jako tu přetvořenou člověkem. Sauerovu myšlenku lze vyjádřit jako interakci kultury a přírody, z níž vzniká kulturní krajina. Kulturní krajina je krajinou jakkoli přetvořenou lidskou činností, představuje kombinaci geografických a antropogenních prvků a funkcí krajiny. Jsou to její přírodní složky obohacené o složky sociálního světa.

Definice UNESCO (z roku 2005) označuje za kulturní krajinu významnou geografickou oblast nebo nemovitost reprezentující unikátní kombinaci tvorby přírody a člověka.

Kulturní krajiny podle UNESCO zahrnují:

- a) Krajinu navrženou a vytvořenou záměrně člověkem*
- b) Přirozeně vytvořené a vyvíjející se krajiny*
- c) „Asociativní kulturní krajiny“ cenné z hlediska náboženských, uměleckých nebo kulturních asociací vztahujících se ke přírodním prvkům v krajině.³*

Pojem krajina z etymologického hlediska by bylo možné rozvést do samostatné kapitoly, avšak to není pro předmět této práce podstatné. Na místě je ale zmínit fakt, že jazyk limituje a determinuje vnímání člověka. Jak se jednotlivé krajiny liší svým jazykovým původem, tak se liší svým charakterem (resp. obráceně).

² SAUER, C. O.: The Morphology of Landscape, 1925.

³ UNESCO: Operational Guidelines for the Implementation of the World Heritage Convention, 2005.

Z hlediska vývoje kultury má pojem krajina v současném slova smyslu svůj původ u nizozemských malířů 16. století, kteří pomohli zbytku renesanční Evropy krajinu objevit a nahlížet, ačkoli zájem o krajinu vzrostl až v průběhu 19. století v důsledku změn vyvolaných průmyslovou revolucí. Vzhledem k tomu, že zájem člověka o krajinu ve smyslu estetického vnímání, zacházení a nahlížení vyvolaly umělci a umělecké proudy, je tomuto dílčímu tématu věnována část práce.

1. KRAJINA V POHRANIČÍ

Jak vyplývá z definice krajiny, je tvořena více složkami. Utváření jejích přírodních prvků předcházelo antropogenním zásahům člověka. Vývoj geomorfologické stránky krajiny je pro její celkové pochopení zásadní. Přírodní prostředí determinuje živočišné druhy, které se v jeho vlastním rámci vyvíjejí, nebo do něj přicházejí. Je-li řeč o člověku, přírodní prostředí mu nabízí vhodné strategie přežití, které se liší se stejnou frekvencí, s jakou se mění podmínky, ve kterých je člověk k životu odhodlán. Kulturní vývoj člověka pak do daného přírodního prostředí otiskuje svoje stopy, jedná se tedy o neustálý vzájemný kolotoč změn a ovlivňování. Pro krajinu jako celek je tedy nevyhnutelné zaměřit se nejen na její současnou tvář, ale zjistit příčiny, které jí předcházely, tedy její prvky přírodní i sociální - zvláště i v jejich vzájemné interakci tak, jak bylo historickým vývojem určeno.

1.1. Pojem Sudety

V celé práci se několikrát zmiňuje sudetská krajina, Sudety. Zapovězení sudetské krajiny může mít souvislost se samotným pojmem Sudety. Jeho význam se výrazně proměnil. Dnes tak označujeme pohraniční oblasti České republiky, ve kterých v minulosti převažovalo německé obyvatelstvo.

Nejčastější výklad původu pojmu poukazuje na fyzicko – geografický základ keltského původu označující „les kanců“. Jiné výklady poukazují na starověký původ slova značící pohoří. Sudety na počátku zahrnovaly území pohoří na jihozápadě Slezska, postupně se rozšířily přes Krušné hory, Lužické hory, Jizerské hory, Orlické hory Krkonoše a Jeseníky. Němcům žijícím v těchto oblastech se začalo říkat „sudetští Němci“, stejně tak byly české země označovány termínem Sudetské země. Sledovaná oblast okolí Slavonicka přináležela k Deutschsüdmähren, území, které až do roku 1918 zahrnovalo jih Moravy s centrem ve Znojmě, dále Břeclavsko, Mikulovsko, Znojmsko a Slavonicko, a bylo po deklaraci spojeno s Dolními Rakousy. Mimo stálo Novobystřicko, které ale bylo rovněž připojeno k Dolním Rakouskům.

Pro většinu pohraničních oblastí se termín Sudety začal užívat až ve 20. a 30. letech 20. století. Shodou událostí tak původně geografický pojem nabyl politického významu. V roce 1938 pojem Sudetenland označoval veškeré pod nátlakem odstoupené území hitlerovskému Německu.

Exilový prezident Edvard Beneš poukazoval na změnu obsahu pojmu Sudety. Uvědomoval si, že v českých zemích bude mít slovo Sudety vždy pejorativní nádech spojený s nacistickým obdobím a že návrat k původu pojmu není možný. Navrhoval v roce 1942 německému politikovi Wenzelu Jakschovi, aby slovo „sudetský“ zmizelo z politiky české i německé strany.

Později byla exilovou vládou přijata vyhláška, která užívání pojmů spojených se slovem „sudetský Němec“ označila za protiústavní a trestné. V roce 1945 československý stát používání slova „sudetský“ vyhláškou zakázal. K rehabilitaci pojmu došlo až v 90. letech, částečně i s historicko - geografickým obsahem.

1.2. Geomorfologický vývoj oblasti

Zájmové území připadá ke geomorfologické soustavě Českomoravské vrchoviny a jeho reliéf je pahorkatinný. Na konci prvohor vzniklo vrásnění zemského povrchu nové pohoří. Následovaly procesy zvětrávání a odnosu. Hrádek ve své kapitole v knize *Dačicko, Slavonicko, Telčsko*⁴, kde geomorfologický vývoj kraje popisuje, hovoří také o mořské záplavě, která se objevila v druhohorách, ve svrchní křídě, zhruba před 100 miliony let. Zjistilo se, že moře pohltilo obrovskou plochu povrchu a bylo významným činitelem způsobujícím jeho následnou přeměnu. Zvětrávání hornin hojně pokračovalo i v třetihorách, před zhruba 60 miliony let, a to zejména díky klimatu, které bylo teplé a vlhké. Vlastnosti žul jsou různé v závislosti na složení dané horniny a jejich zvětrávání také probíhá odlišně. Některé se rozpadají na písek, jiné na kvádry apod. Z velmi odolných hornin se postupným zvětráváním staly skalní útvary, či typické balvany, které ve zdejší krajině není těžké potkat. Jak Hrádek dále uvádí, odolnost hornin se ukázala jako významná vlastnost při procesech snižování a zarovnávání povrchu. Horniny s vyšší odolností začaly z povrchu vystupovat a tvořit hřbety. Ve druhé polovině třetihor se povrch začal

⁴ HRÁDEK, M. In: NEKUDA, V.: *Dačicko, Slavonicko, Telčsko*, 2005, s. 29

pohybovat alpským vrásněním, které některé celky nechalo klesat, jiné naopak zvedlo, jako například Novobystřickou vrchovinu.

Na konci třetihor moře ustoupilo a dalo tak prostor obnově původní říční sítě. Nejprve se povrch musel vyrovnat s mořskými nánosy, jejichž odstraňováním začal povrch opět klesat. Klima v tuto dobu bylo chladnější, proto procesy přeměny probíhaly a ve výsledku dopadaly odlišně od předchozích etap zvětrávání. Nyní převládalo zvětrávání mrazové, které bylo způsobeno zejména přeměnou vody v led, a tak silou způsobenou změnou objemu působilo na horniny. Pozůstatky mrazového zvětrávání je možné v krajině nalézt na výše položených místech v podobě kamenných moří či skalních věží. Konec třetihor byl mimo jiné ve znamení trvale zmrzlé půdy, která po odnosu svrchních částí postupnými opakujícími se procesy tání a mrznutí rozpohybovala povrch způsobem přelévání mas písčino-hlinito-kamenitého materiálu. Tento tekoucí materiál se zastavoval zejména na úpatí svahů. Hrádek také poukazuje na význam eolické činnosti – při působení vzdušných proudů nebyl povrch dostatečně odolný, nebyl totiž chráněn vegetací, proto při silném vzdušném proudění byly jemné části odnášeny a ukládaly se v závětrří svahů – tímto způsobem vznikly známé cihlářské – sprašové hlíny, které se nejvíce objevují v Dačické sníženině a Jemnické kotlině.⁵

V dlouhém vývoji utváření a přeměn zemského povrchu nesmí být opomenut významný činitel, kterým je člověk. Na konci čtvrtohor v období holocénu, které začalo koncem poslední doby ledové, tedy asi před 12 000 – 10 500 lety, člověk převzal moc nad vývojem krajiny do svých rukou. Rozsáhlá klimatická změna na konci doby ledové, kdy nastalo oteplení, umožnila přechod lidstva od lovectví a sběračství k usedlejšímu způsobu života, k pastevectví a zemědělství. Území, které je předmětem mého zájmu, bylo kolonizováno zhruba od 12. století. Přeměna zalesněných oblastí na zemědělskou půdu nejenže změnila vzhled krajiny, ale způsobila erozi půdy a následné problémy s povodněmi a vodními přívaly, neboť půda ještě nebyla chráněna vegetací. Anatomicky moderní člověk začal prostřednictvím kultury přetvářet své životní prostředí.

⁵ HRÁDEK, M. In: NEKUDA, V.: *Dačicko, Slavonicko, Telčsko*, 2005, s. 30

1.3. Geomorfologie pohraniční krajiny

Novobystřická vrchovina konkrétně sousedí s Křemešnickou vrchovinou na západě a s Třeboňskou pánví na jihozápadě, s Jihlavskými vrchy na severovýchodě a s Dačickou sníženinou na východě. Nejvyšším bodem v krajině je Vysoký kámen u Kunžaku ve výšce 738 m n.m. Výšková členitost se pohybuje v rozmezí 75 m až 200m, střední výška dosahuje 592,1 m a střední sklon $3^{\circ}31'$. Vrchovina se zvedá postupně, bez zásadnějších skoků, nejvyšší místa mají podobu žulové plošiny. Údolí, která se zde nacházejí, tuto žulovou plošinu člení a vznikají tak různé výběžky a hřbety. Zvětrávání typické pro tento druh hornin je důvodem vzniku typických přírodních útvarů, např. balvanů či skupin balvanů, které vznikají pukáním žuly. Směry a intenzita puklin závisí na odolnosti žuly a na té zároveň závisí, do jakých tvarů balvanů či skalních útvarů může hornina zvětrat.

Skalní útvary typické pro tuto oblast jsou hrubozrnné a dosahují výšky maximálně 7 m. Méně odolné části žul se rozpadají na malá zrna, která obsahují zejména křemen, živec a slídu. Dalšími útvary vyskytujícími se v tomto kraji jsou klenbové útvary či tory (neboli skalní věže), které jsou v krajině rozpoznatelné na první pohled a člověk je schopen spočítat, z kolika na sobě ležících balvanů se tora skládá. Zejména vlivem gravitace se stává, že balvany se sesují a vzniknou mezi nimi volné prostory – tzv. puklinové jeskyně (např. Graselova sluj u Stálkova). Gravitace a jiné vnější vlivy často způsobí pohyb kamenů tak, že výsledná podoba původní tory se proměnila v dílo připomínající zvíře či postavu, podle které pak pro místo vzniká lidový název.

Skalní útvary jsou nejhojněji rozšířeny kolem obce Stálkov a pak směrem k obci Matějovec a dál. Nejzajímavější a nejbizarnější útvary jsou propojeny v současné době obnovenou tzv. Graselovou stezkou, jíž dal jméno známý loupežník, který začátkem 19. století na Slavonicku „působil“.

1.3.1. Krajinné celky

Pro lepší porozumění sledované krajiny na jih od Nové Bystřice a Slavonic, a pro možnost zmapování její morfologie bude nejjednodušším řešením rozčlenit si oblast na přirozené celky a ty následně popsat.

Pro snazší orientaci užívám pro některé zásadní celky názvy, které jsou zakresleny v mapě na konci této části. K těmto názvům mě inspirovala a přiměla výzkumná zpráva geologického a hydrobiologického průzkumu jižní části okresu Jindřichův Hradec, kterou vypracovali studenti Přírodní školy, o.p.s. v roce 1997 pod názvem Česká Kanada '97. Tyto názvy uvádím v uvozovkách.

Z hlediska morfologie se v krajině vyskytuje několik základních útvarů. Masiv v krajině tvoří přirozenou bariéru, kaňon je vhodný pro komunikace a cesty i pro případné osídlení. Oblastí náhorních plošin tvoří přechod mezi masivem a údolím. Údolí, protáhlá a často zamokřená, jsou vhodná pro budování rybníků.

Směrem k Rakousku se oblast jižně od Jindřichova Hradce postupně snižuje, a to směrem od „Větrovského masivu“ na Rajchětov. Větrovský masiv tvoří přirozenou hranici mezi oblastí zaniklých vesnic (Rajchětova, Romavy a Starých Hutí) a oblastí severní (kde se nachází Klášter, Lesní a Skalský rybník). Směrem dále na sever ke Klášteru se v krajině zvedá další masiv, který budu nazývat „Landštejnský masiv“, ten je tvořen především Landštejnem a Jelením vrchem. Je nižší než „Větrovský masiv“ a pokračuje dále směrem na Kunžak. Samotný Landštejn je z masivu vysunut a zasahuje i do údolí podél toku potoka Pstruhovce.

Na západ od Jeleního vrchu se nachází „Klásterské údolí“, ve kterém leží několik rybníků, například Konračský rybník, rybník Otec a Osika. Dva poslední zmíněné rybníky byly založeny paulánským řádem a Otec se též objevuje jako Klášterský rybník. „Landštejnský masiv“ klesá jižně od Kláštera a svažuje se až do „Lesního údolí“, kam také vtéká potok z Lesního rybníka. Tento potok dále kopíruje hranice a kolem Starohuťského vrchu teče dále do Rakouska. Přes Jelení vrch prochází hlavní evropské rozvodí Labe-Dunaj, které tvoří hranici mezi západní oblastí (oblastí Lesního rybníka) a východní oblastí (oblastí Skalského rybníka). „Větrovský masiv“ odděluje Mýtiny a „Lesní údolí“ od oblasti rybníku Kačer, kam z masivu přitékají dva potoky. V blízkosti se nachází Hadí vrch, který je jedním z hraničních pilířů údolí rybníku Kačer a kde se též nalézají další dva rybníky (Romavský Mlýnský a Romavský Starý). Směrem na východ od této oblasti pokračuje rozvodí z Větrova přes vrch Návary, Křížový vrch, Kamenný štít, Kraví vrch a dále do Rakouska. Mezi Křížovým vrchem a Kamenným štítem se nachází sníženina s Návarským rybníkem, která tvoří průchod mezi oblastí rybníku Kačer a oblastí Návar. Západní oblast kolem „Větrovského masivu“ je rybniční oblastí, kde se žádný větší tok neobjevuje, východní oblasti rozvodí už dominuje potok

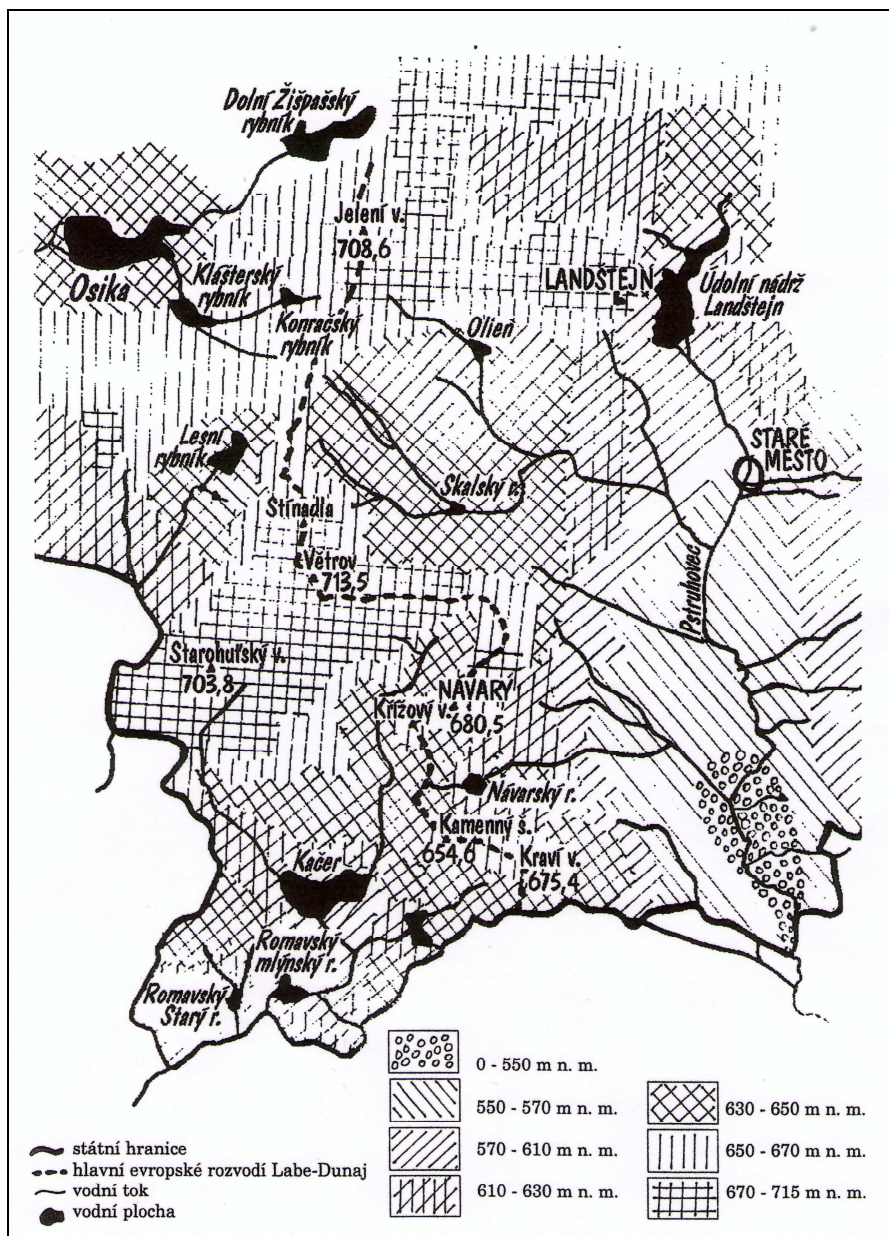
Pstruhovec, na kterém leží i významná vodní nádrž Landštejn, ze které odebírá pitnou vodu široké okolí. V tomto údolí se nachází i centrum oblasti, kterým je Staré Město pod Landštejnem. Nejnižší oblast sledovaného území je pod vrchem Kamčatka, kam z okolních kopců přitéká více menších potůčků.

„Landštejnský masiv“ směřující na Kunžak doznívá jižně od „Klásterského údolí“, čímž je umožněna komunikace těchto dvou oblastí, dokonce na obou stranách rozvodí. „Lesní údolí“ umožňuje komunikaci „Klásterského údolí“ s jihem a dále i s Rakouskem, kde ale údolí naráží na „Větrovský masiv“. Skalský rybník a rybník Olien zde tvoří náhorní plošinu, která prochází od „Landštejnského masivu“ k „Východnímu údolí“ .

Velmi zásadní je „Landštejnský masiv“ i z toho důvodu, že zahrnuje pro tento kraj anomálii – Landštejnský kopec, ideální místo pro vybudování hradu. Z Landštejnského kopce je komunikace možná takřka všemi směry, nejen po hřebenech „Landštejnského masivu“ k Jelenímu vrchu a dále na Klášter, či na jih k potoku Pstruhovci. Pstruhovec protéká kaňonem, který se táhne až do Rakouska, a do kterého se sbíhají všechny směry této oblasti a který se tak stává jasnou komunikací se sousední zemí. Všechny směry této oblasti se potkávají v centru, a to ve Starém Městě pod Landštejnem, odkud pak komunikace vedou na Slavonice, Stálkov a do Rakouska.

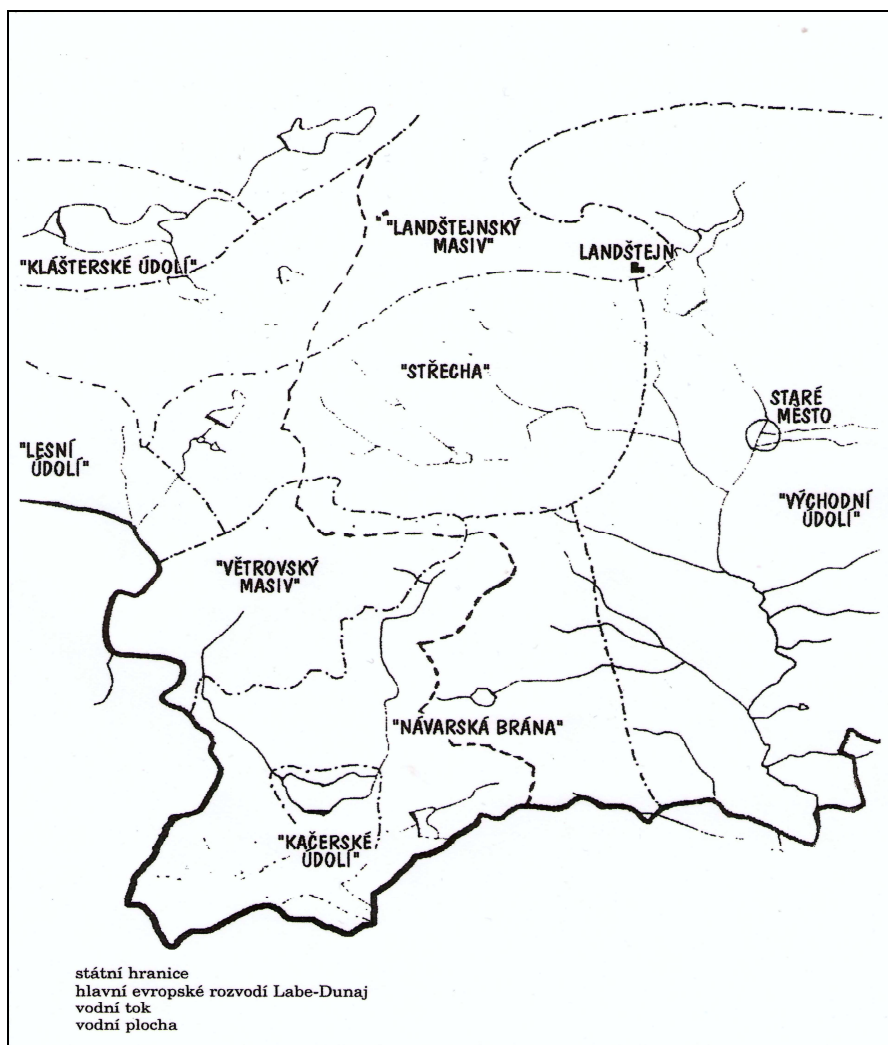
Velmi důležitým celkem tohoto kraje je oblast zaniklých vesnic Rajchěrov, Romava a Staré Hutě (oblast „Kačerského údolí“), která je ostře ohraničena „Větrovským masivem“ a rozvodím, a odkud je komunikace s okolím velmi stížena. Umožněna je v podstatě jen jihozápadním směrem do Rakouska a na východ přes sníženinu s Návarským rybníkem k „Východnímu údolí“.

Celou oblast tedy rozdělují bariéry „Landštejnský masiv“, „Větrovský masiv“ a rozvodí. Komunikace umožňující přechod rozvodí jsou po hřebenech „Landštejnského masivu“, či průchodem sníženiny kolem Návarského rybníka, které míří k „Východnímu údolí“. Komunikace s Rakouskem je možná z „Kačerského údolí“, které je jinak téměř odříznuto, a z „Lesního údolí“. „Klásterské údolí“ je pro oblast zásadní jednak protože jím prochází komunikace z Landštejna do Nové Bystřice a také tím, že sbírá vodu z celé severní oblasti. Z hlediska vodního režimu je pro krajinu zásadní také „Kačerské údolí“.

Obr. 1: Geomorfologická mapa

Pramen: Česká Kanada '97. Geologický a hydrobiologický průzkum jižní části okresu Jindřichův Hradec.

Obr. 2: Mapa vlastních názvů

Pramen: Česká Kanada '97. Geologický a hydrobiologický průzkum jižní části okresu Jindřichův Hradec.

1.3.2. Hydrogeologická analýza kraje

Reliéf, směr vodních toků a rozložení vodních ploch jsou jedněmi ze základních prvků krajiny, jejichž změna či narušení jsou pro krajinu a také pro její paměť (o které bude řeč později) nenávratným poškozením.

Územím probíhá hlavní evropské rozvodí mezi povodími řek Labe a Dunaj a zároveň se zde objevuje hranice dvou úmoří Severního moře a Černého moře. Severní moře pohlcuje vody Lužnice, která je součástí povodí Labe. Do Černého moře odtéká z území nejvíce povrchové vody, tekoucí vody z Dyje a Jihlavy (jejich nadřazeným povodím je Dunaj). Povodí Dyje odnáší z území hodně vody, a to hlavně díky řekám Moravská Dyje a Rakouská Dyje. Do Rakouské Dyje ústí i dva

velmi významné potoky ve sledovaném území, a to Slavonický potok a potok Pstruhovec.

Zmíněná Moravská Dyje, jejíž říční síť je v oblasti nejrozvinutější, pramení nedaleko Třešti a protéká obcemi Urbanec, Žatec, Radkov, Slaviboř, Černíč a po průtoku městem Dačice se dostává do obce Písečné, kde opouští Českou republiku. V Rakousku se dostává k městu Raabs an der Thaya, kde se stýká s Rakouskou Dyjí a společně dávají vzniknout vlastní Dyji. V Rakousku je Rakouská Dyje považována za Dyji již od pramene a Moravská Dyje je považována za její levý přítok. Mezi přítoky Rakouské Dyje patří i Slavonický potok, který pramení u Stálkova v nadmořské výšce 645 m n.m. a do řeky se vlévá u Waldkirchenu. Potok Pstruhovec je také přítokem Rakouské Dyje, pramení jižně od Matějovce v nadmořské výšce 675 m n.m. Potok ústí do Rakouské Dyje u Ober Edlitz.

Aby bylo možné dopracovat se k možnostem využití pohraniční krajiny, je nutné získat komplexní přehled o jejím stavu. Hodnotným zdrojem pro získání informací o vodním stavu krajiny je Zpráva o hydrogeologické situaci ve sborníku Česká Kanada '97, kterou zpracoval Jakub Rotrekl.⁶ Autor oblast rozdělil na tři izolované celky – jižní oblast, oblast Pstruhovec a klášterskou oblast, které podrobil důkladnému zkoumání:

Jižní oblast zahrnuje dnes již zaniklé vesnice a jejich okolí, konkrétně vsi Rajchěřov, Romava a Staré Hutě. Tato oblast je ohraničena rozvodím Labe-Dunaj. Voda (přítoky rybníka Kačer a přítoky a výtok Rajchěřovského rybníka) se zde slévá do Romavského potoka. Jak Rotrekl zjistil, podložní horninou je zde žula, o níž je známo, že nevytváří zásobníky podzemní vody a spodní vodu vede puklinami. I to je příčinou toho, že v některých níže položených oblastech se voda sbírá a vytváří zamokřené plochy, které jsou pak často místem zakládání rybníků. Například Rajchěřovský, Romavský, Černý rybník a rybník Kačer byly založeny v 16.století právě v oblasti snížené pánve, kam se stahovala voda a vytvářela trvalé mokřiny. Okolí Starohuťského vrchu a okolí Větrova jsou v této oblasti z hlediska zásob vody nejvýznamnější. Zdejší zalesněné plochy a potoční nivy vlhkost zadržují.

Oblast Pstruhovec se nachází v okolí Landštejna a dvou zachovalých vesnic Návar a Veclova. Osou je zde právě potok Pstruhovec, na jehož horním toku byla

⁶ ROTREKL, J. In: *Česká Kanada '97*, 1997, s. 15-22

vystavěna vodní nádrž Landštejn a který stahuje veškerou vodu z vyšších poloh a odvádí ji do Rakouska. Dalšími vodními zdroji jsou zde rybníky Olien a Skalský s jejich přítoky a výtoky. V oblasti se nachází i zaniklá obec Košlák, odkud přitéká voda z Návarského rybníka. Celá oblast spadá do povodí Labe stejně jako oblast předchozí. S předchozí oblastí má tato společné i podloží a způsob, jakým zde voda pramení.

Poslední oblast se rozkládá u obce Klášter a jejího blízkého okolí. Je svým rozložením velmi podobná předchozím oblastem, hydrogeologické vlastnosti jsou totožné. Výskyt pramenišť je zde také nízký. Povrchová voda je ukládána v Žižpašských rybnících, v Klášterském a Konračském rybníku ležících na potoce Dračice.

Chemický průzkum vod neukazuje žádné výrazně negativní výsledky. V oblasti je obecně voda měkká, tj. neobsahuje příliš mnoho minerálních látek (konkrétně je zde snižená koncentrace hořečnatých a vápenatých kationtů). Na celém území je voda nejměkčí v jižní oblasti, kde je zároveň nejčistší, což je pravděpodobně způsobeno minimálním působením člověka.

2. KULTURNĚ HISTORICKÝ VÝVOJ OBLASTI

V současné Evropě lze o krajině hovořit pouze ve smyslu krajiny kulturní (výjimku tvoří snad jen nejvyšší vrcholky hor, či nejvýchodnější část jediné evropské písečné pouště Ryn v Kazachstánu apod.). Tedy i krajina, která je předmětem této práce, je považována za krajinu kulturní, proto je nutné vymezení území z geografického pohledu a jeho geomorfologickou povahu doplnit o důkazy osídlení oblasti lidmi.

O poznatky se zasloužilo několik výzkumníků: Karel Jaroslav Maška (1851-1916), ředitel reálné školy v Telči, Jaroslav Palliardí (1861-1922), notář z Moravských Budějovic a František Vildomec (1878-1975), učitel z Boskovštejna. Z oblasti archeologie se území věnoval například Josef Skutil a dále mnoho amatérských archeologů, jejichž poznatky a nálezy Skutil shrnul.⁷

Dosud nejobsáhleji se tématu věnuje kniha *Dačicko, Slavonicko, Telčsko*, kterou redigoval Vladimír Nekuda. V současné době vzniká také několik publikací věnujících se dílčím tématům, jejichž vznik motivují především Rámcové programy Evropské Unie.

2.1. Prehistorický vývoj

Paleolit je nejdelším obdobím vývoje lidské společnosti. Na sledovaném území byly nejstarší objevené archeologické nálezy datované do období mladšího až pozdního paleolitu. Jedná se především o kamenné nástroje, škrabadla a čepelky. Paleolitická industrie byla nalezena zejména v oblasti obce Vratěnín a v okolí rakouského Drosendorfu.

Období neolitu je charakterizováno zejména tzv. neolitickou revolucí, která znamenala přechod lovců a sběračů k usedlejšímu způsobu života. Základy zemědělství znamenají pro krajinu příchod nového faktoru, který se podílí na jejím přetváření. Člověk se uvázal k jednomu místu a začala vznikat první stálá sídla. Krajina se pozvolna odlesňuje a vzniká nutnost krajinné útvary pojmenovat – tak

⁷ NEKUDA, V.: *Dačicko, Slavonicko, Telčsko*, 2005, s. 123

člověk začal integrovat krajinu do svého každodenního života. Toto období je také charakterizováno tzv. volutovou keramikou (též lineární), jejíž pozůstatky byly nalezeny u obce Písečné a jako o dalším možném nalezišti se hovoří o zaniklé středověké vesnici Pfaffenschlag, odkud pochází nálezy např. kamenných seker. Dalším typem keramiky je keramika vypíchaná, typická pro střední neolit, ovšem nádoby s vpichy vytvořenými vícehrotými nástroji ze dřeva či kostí nebyly na sledovaném území nalezeny. Na rozdíl od malované keramiky, charakteristické pro pozdní neolit, jejíž pozůstatky byly objeveny na více nalezištích (Slavonice, Chvaletín, Slavětín, Staré Hobzí).

Typické projevy kultury v období eneolitu, jako například kultura nálevkovitých pohárů (podle keramiky ve tvaru pohárů), nejsou v regionu zastoupeny.

S příchodem doby bronzové se díky kovům a zejména bronzu objevily nové možnosti výroby, ovšem na našem území se nepodařilo prokázat, že tehdejší obyvatelé s novými materiály pracovali. Žádné nástroje, zbraně ani šperky z této doby nebyly nalezeny.

Doba železná se obecně rozděluje na období halštatské a latéské. Vzhledem k tomu, jak málo rozlehlou oblast sledujeme, nepřekvapí, že každé období není podloženo archeologickými nálezy. Doba železná přivádí do této krajiny vyspělejší keltské kmeny, které rozvíjejí zemědělství a rozvíjejí i řemeslná odvětví. Obecně lze říci, že Keltové jsou prvním nám známým etnikem na našem území. V době latéské se v Čechách usadil kmen Bójů a na Moravě kmen Volků-Tektoságů.⁸ Tehdejší vztah ke krajině je možné identifikovat jako pohanský. Příroda byla obohacena o bohy, bůžky, duchy a jiné bytosti, skrze které byla síla a dynamika přírody plně uctívána. Do této doby se datuje vznik svatyně kultu Matky Země.

Po přelomu letopočtu označujeme období 1.- 4. století jako dobu římskou, která se vyznačuje mimo jiné i velkým stěhováním národů. Z této doby máme jen malý počet nálezů. Jedněmi z nalezišť jsou ale například Dačice a Telč, kde byly objeveny římské mince. Tyto nálezy jsou považovány za důkaz o obchodních trasách vedoucích jednak směrem Třebíč – Telč a dále do Čech a také směrem Slavonice – Dačice – Telč – Humpolec. Kelty vytlačily, z dnes českého pohraničí, germánské

⁸ NEKUDA, V.: *Dačicko, Slavonicko, Telčsko*, 2005, s. 129

kmeny Markomanů a Kvádů – to se událo na počátku letopočtu, kdy v Evropě vládla Římská říše a celý český stát byl vlastně jejím jedním velkým pohraničím.⁹

Obr. 3: Středověká vesnice Pfaffenschlag

Obr. 4: Pfaffenschlag dnes

⁹ KOVAŘÍK, D.: *Proměny českého pohraničí v letech 1958-1960. Demoliční akce v českém pohraničí se zřetelem k vývoji od roku 1945*, 2006, s. 13

2.2. Středověk

Po pádu Římské říše nastala velká migrace kmenů, zejména Germánů a slovanských kmenů. Slované přicházejí v 7. století n. l. na území našeho státu a asimilují zde germánské obyvatelstvo. V menší míře také obývali dnešní pohraničí, kde tak vznikly menší osady a hradiště. Slované se dle archeologických pramenů dostávali na naše území z Rakouska, konkrétně směrem od Waldviertelu, a od Znojma. Přestože Slované již krajinu v okolí osidlovali, na sledovaném území máme první zmínky až z konce 8. století. Konkrétním důkazem je obec Staré Hobzí, kde byla nalezena tuhová keramika, podobné nálezy se objevily také u Raabs an der Thaya v sousedním Rakousku.¹⁰ Tuhová keramika vzniká přimícháním grafitu do keramické hlíny. Po vypálení mají nádoby lesklý kovový vzhled.

Od konce 10. století lze vývoj osidlování sledovat i na základě jiných materiálů než jen archeologických nálezů, a to například pomocí písemných pramenů. Příkladem, jež by suverénně mohl být samostatným tématem, je výzkum osídlení lokality Pfaffenschlag nedaleko Slavonic.¹¹ V období 10. - 13. století se nálezy datují převážně podle keramiky. Keramika této doby je charakteristická obsahem grafitu ve hlíně a specifickým zdobením, které vznikalo zejména rytím a vpichy. Pro zařazení do časového horizontu jsou nejvíce nápomocny okraje nádob, jelikož profilace okraje je vždy charakteristická pro příslušné období. Některé nádoby, z nichž jsou nejvíce zastoupeny hrnce, mísy, poklice a zásobnice, mají na svých dnech vyryty značky. Datování usnadňují také nálezy z kovu.

2.2.1. Vnitřní a vnější kolonizace

Za vlády posledních Přemyslovců nastává taktéž velmi významná událost (a nejen pro pohraničí), kterou je velká řízená kolonizace (někdy též označována jako německá východní kolonizace). Německá východní kolonizace byla nejvýznamnějším procesem, který v migračních pohybech ovlivnil celou Evropu. Její příčinou nebyl jen růst populace, který souvisel s ukončením velkých migračních pohybů známých jako stěhování národů, ale také fakt, že ve střední Evropě existovala poptávka po nových osadnících, kteří by byli ochotni pusté oblasti

¹⁰ NEKUDA, V.: *Dačicko, Slavonicko, Telčsko*, 2005, s. 130

¹¹ Srov. NEKUDA, V.: *Pfaffenschlag, Archeologický výzkum středověké vesnice*, 1975

zúrodnit. Vnitřní kolonizace ve 12. století měla za cíl zkulturnit dosud neosídlené území. V procesu kolonizace dosud neosídlených poloh je nutné rozlišovat mezi tzv. vnitřní kolonizací (předpokládá se zde zásadní podíl místního obyvatelstva, které se tak dostávalo do výše položených míst a zabíralo také větší plochu území) a kolonizací vnější (která očekávala obyvatelstvo přicházející z jiných zemí). Kolonizace na Moravě probíhala od konce 12. století. Z Rakouska tehdy pronikali kolonisté na Znojensko a Jemnicko. V Čechách bylo od počátku 13. století kolonizováno hlavně Českobudějovicko, Českomoravská vrchovina, Jizerské hory, pustá a zalesněná podhoří Český les, Krušné hory, Lužické hory a Krkonoše. Výběr místa, které mělo být osídleno, byl ovlivněn několika faktory (např. kvalita půdy, terén či přístup k vodě). Dosud neosídlené místo, zvané újezd, panovník propůjčil či daroval a zpečetil to listinou.

Tato místa byla zarostlá lesy, položená ve výšce nad 300 m n.m. a s nízkou kvalitou půdy, která neumožnila pěstování náročnějších rostlin. Hospodářství se proto orientovalo na pěstování nenáročných obilnin (žito, oves a také len), pastevectví, chov dobytka a také na výrobní oblasti, které zužitkovávaly místní přírodní bohatství. Dřevo bylo základním materiálem pro stavbu obydlí, výrobu různých nástrojů a předmětů a také zdrojem energie. Les byl zdrojem i pro výrobu surovin jako bylo dřevěné uhlí, vznikající v milířích uhlířů, či potaš používaná na výrobu skla. Z popela byly připravovány roztoky potřebné pro koželužskou a soukenickou výrobu, smůla a dehet byly důležitými surovinami pro tesaře, bednáře a další řemeslníky, u vodních toků v hornaté krajině vznikaly mlýny a později také pily a hamry. Kolonizace a osídlování (ať už jakékoli oblasti) má velký dopad na krajinu. I v naší pohraniční oblasti se krajina výrazně proměnila. Neprostupné lesy a pustá místa zmizela, vznikla hustá síť osad a noví obyvatelé určovali nejen ráz krajiny, ale měli vliv i na celkový vývoj kultury této oblasti.

Rovněž politické události mají vliv na osídlování. Počátkem 10. století zanikla Velkomoravská říše a tím se narušil vývoj slovanského osídlení. Území jižně od Dyje se ujali Babenberkové. V 11. století byla Morava připojena k českému státu, ale polský kníže Boleslav Chrabrý (992 – 1025) se jí brzy zmocnil. Moravané pak po jeho boku bojovali proti Oldřichovi I. (1012 – 1034), českému knížeti a Jindřichovi II. Babenberskému (1002 – 1024). Nakonec byla Morava připojena k českému přemyslovskému státu Oldřichem I. Jeho nástupce kníže Břetislav se ovšem dostal

do sporů, kvůli kterým o jižní Moravu opět přišel a až kníže Vratislav II. (1061 – 1092) porazil v bitvě u Mailberka (nedaleko města Hollabrun) roku 1082 svého soka Leopolda II. (1075 – 1095), hraběte Východní marky, a získal tak území zpět. Kronikář Kosmas na tento boj reagoval a ve své kronice píše o nepokojích v pohraničí: „*hranice obou zemí nejsou rozděleny lesem ani horami, ani žádnými překážkami, nýbrž říčka jménem Dyje, tekoucí roviny sotva je rozhraňuje, a tak vždýcky v noci zlí lidé navzájem vycházející na lup, pobírajíce dobytek, hubíce dědiny, z obojího národu kořisti sobě činili*“.¹²

Zajímavým předmětem výzkumu osidlování jsou místní jména. Některé typy místních jmen zde vůbec nejsou zastoupeny (například místní jména s koncovkou –any), dokonce ani pojmenování Újezd se zde neobjevuje (což je velmi zvláštní jev vzhledem k významu újezdu při kolonizaci). Bohatě zastoupeny jsou zde obce pojmenovány místními jmény s koncovkou –ice a –ovice, jejichž vznik se datuje do 12. a 13. století, zatímco skupiny místních jmen končících na –onice, –ňovice se datují do doby před kolonizací. Nejmladší jsou pak obce s místními názvy s koncovkami –ov a –ín, které vznikaly ve 13. a 14. století.¹³

2.2.2. Sídla a sídliště

Vzhled sídlišť a vesnic se v průběhu času rovněž proměňoval. Do 13. století se setkáváme s malými vesnickými sídlišti se zhruba osmi až deseti obydlími. Jednotlivá obydlí o velikosti 12 – 16 m² byla buď zahlobena do země, nebo povrchová, v obou případech se jednalo o jednoprostorové obydlí se stěnami buď roubenými, nebo pletenými a vytvrzenými hlínou. Ve vesnických sídlištích tehdejší doby by bylo možné najít také jámu, do které bylo ukládáno obilí, převážně žito a pšenice. V průběhu 13. století došlo k zásadní změně v zemědělství – lidé začali využívat koně k tažení pluhu a došlo také ke společenským změnám. Společně tyto změny měly za následek novou organizaci lidských sídel i novou podobu obydlí.

Od 14. století vesnice nabývají klasických půdorysů. Obvykle jsou organizovány podle návsi, která byla jako střed sídliště těsně obklopena obydlími,

¹² NEKUDA, V.: *Dačicko, Slavonicko, Telčsko*, 2005, s. 134

¹³ NEKUDA, V.: *Dačicko, Slavonicko, Telčsko*, 2005, s. 136

resp. řadou obydlí ze dvou stran. Mezi nimi mohl protékat potok či vést komunikace. Jiné vesnice jsou organizovány v jedné řadě, což umožňuje větší odstupy obydlí. Domy byly orientovány vzhledem k návsí buď čelně, nebo podélně. Jejich struktura se změnila – základními součástmi se staly jizba, síň a komora (nebo špýchar), čili byly tvořeny třemi částmi. Prostor domu se také podstatně zvětšil. Ze dvora člověk vstoupil do síně, odkud pokračoval buď do komory či špýcharu, nebo do jizby, která měla rozlohu již kolem 20m². V jizbě, jako v jediné místnosti, se také topilo (v ohništi) a byla v ní pec. Kouř z ohniště byl odváděn skrze otvor v čelní stěně, nebo pomocí dýmníku ústícím pod střechu. Obvykle byly podlahy v místnostech tvořeny udusanou hlínou a obytná místnost byla jako jediná roubená, ostatní části byly kamenné. Tak tomu bylo téměř ve všech domech v zaniklé středověké vesnici Pfaffenschlag. Některé domy měly i své vlastní sklepy vytesané do skalnatého podloží domu.

Celková organizace zemědělské usedlosti této doby začala důsledkem nových zemědělských možností výroby a chovu nabírat na jednodušších a pravidelnějších tvarech. Nejznámější jsou dva typy – v prvním z nich byly hospodářské budovy (chlév, stodola, špýchar atd.) uspořádány v podélné ose k štítově orientovanému obydlí, tzv. jednotraktová zástavba. Druhým je hákový typ dvora a vyznačuje se uspořádáním hospodářských budov v pravém úhlu k obydlí.¹⁴

2.2.3. Sídla sakrálního charakteru

Ve 12. a 13. století se v oblasti objevují i sakrální stavby v románském slohu, jako příklad slouží kostel sv. Jana Křtitele ve Slavonicích, či sv. Vavřince v Dačicích. Svě místo v krajině nalézají i opevněná sídla – hrady, hrádky, tvrze či tvrziště. Hrádky byly stavěny na ostrožnách mimo vesnice a obtékaly je příkopy, které přispívaly k obranné funkci. Dvě opevněná sídla se nalézala v obci Maříž ležící na česko-rakouských hranicích. Na západ od Maříže leží důkazy bývalého hrádku, které napoví, že z jedné strany byl chráněn valy, z druhé ostrým spádem. Byl pravděpodobně předchůdcem tvrze, která později vznikla přímo v Maříži. Nejstarší písemný doklad o tvrzi máme z roku 1372, kdy připadla bratrům Oldřichovi a

¹⁴ NEKUDA, V.: *Dačicko, Slavonicko, Telčsko*, 2005, s. 148

Jaškovi z Olešné.¹⁵ Z tvrže vznikl v 18. století zámek, jehož ruiny jsou ve vsi zřetelné dodnes. Další hrádek ve sledovaném území se nacházel poblíž obce Cizkrajov. Stál na severní straně vesnice, z jedné strany chráněn přírodními srázy, z druhé velikým příkopem. Zámek v Písečném také vznikl na základech gotické tvrže, ze které je zde dodnes zachována část hradby. Pozůstatky tvrže lze najít v obci Slavětín. V širším okolí se nacházelo kolem sta tvrží a hrádků, z nichž mnohé zanikly v důsledku ekonomické situace nižší šlechty, která musela majetek rozprodávat. Hospodářská situace nižší šlechtě příliš nenahrávala, klesala totiž hodnota peněz, šlechtici vzájemně přepadali své tvrže se zájmem uloupit dobytek či zbraně, až nakonec podlehli vyšší šlechtě, které majetek prodala. Páni z Hradce se tak stali rodem s nejvíce pozemky v této oblasti.

Krajina získala během 13. století dualistický etnický ráz, který přetrvával až do druhé poloviny 20. století. Byl dán, jak již bylo uvedeno, kolonizací, která probíhala ve vlnách slovanských a německých.

Centrem oblasti se staly Slavonice, které ležely na důležité obchodní trase mezi Rakouskem a jižními Čechy a postupem času se staly i trhovou vsí. Vznikly pravděpodobně během kolonizování oblasti slovanskými kmeny v 10. – 11. století, ale v průběhu 13. století sem přicházeli osadníci spíše z Rakous. Nejstarší zmínka pochází z roku 1260, bohužel není známo, komu Slavonice tenkrát připadaly, zda panovníkovi či pánům z Hradce, o kterých víme, že později měli Slavonice ve svých rukou. Páni z Hradce byli těmi, kdo ve Slavonicích založili druhý kostel, tentokrát poutní kostel Božího těla na kopci západně od města. Co se týče řemesel, převládalo zde soukenictví, ale zastoupen tu byl i cech řeznický. V okolí se později ustanovily cechy pekařské a další cechy, jejichž činnosti souvisely s ošacením – tkalcovský, kožešnický, barvířský a ševcovský. Slavonice rychle stoupaly ekonomicky a rostly i urbanizačně. Střed tvořila dvě náměstí, kolem města stály hradby, ze kterých se dodnes zachovaly dvě ze tří bran. Strategicky umístěné město se brzy zapojilo do dálkového obchodu, měšťané bohatli a ti nejmovitější dokonce skupovali okolní vesnice.

Jako středisko trhu se vypracovaly i Dačice, dokonce i Cizkrajov směřoval k tomu stát se trhovým střediskem. O významu obce Cizkrajov dále svědčí

¹⁵ ÚLOVEC, J.: *Zaniklé hrady, zámky a tvrže Čech*, 2000, s. 184-185

přítomnost hrádku a kostela. Vzhledem k úspěšnému rozvoji slavonických trhů bylo městu později uděleno privilegium výročního trhu na den sv. Alžběty, tj. 19. listopadu, toto právo bylo slavonickým uděleno markrabětem Albrechtem v roce 1436. Privilegia města potvrdil král Jiří Poděbradský a rozšířil je také o mílové právo na vaření piva a právo na skladování zboží. Udělil také městu právo na další výroční trh, a to na den Božího těla, to vše se odehrálo v roce 1464. Další práva a privilegia městu udělil Vladislav Jagellonský o třicet tři let později a císař Rudolf II. se v roce 1577 ujal stanovení týdenního trhu na středu, Ferdinand II. týdenní trh později přesunul na žádost měšťanů na pondělí.¹⁶

Obr. 5: Kostel sv. Jana Křtitele ve Slavonicích

¹⁶ CHLÁDKOVÁ, M. In: NEKUDA, V.: *Dačicko, Slavonicko, Telčsko*, 2005, s. 215

2.3. Novověk

Následující století mají ve vývoji oblasti méně dramatických okamžiků než období předchozí. Přesto však oblast nezůstala nedotčena vysokou politikou; války, výměny panovníků a jiné politické či hospodářské zlomy měly velký vliv na vývoj dnešního česko-rakouského pohraničí. Zásadní změny nastaly v našich zemích po prohrané bitvě na Bílé hoře v roce 1620. Vyostřovaly se nepokoje mezi katolíky a protestanty; probíhaly boje proti Rakušanům na hranici jižní Moravy, kde byl zapojen i Jan z Hradce. Boj o moc na českém a moravském trůně probíhal mezi Jiřím Poděbradským a Matyášem Korvínem a dostal se nakonec až do oblasti Telče a Třebíče, kde po sobě zanechal spoušť (Jiří z Poděbrad se svým vojskem vyplenil klášter v Nové Říši). Jak se vojska Jiřího z Poděbrad, ale i Matyáše Korvína proháněla krajinou, mělo to za následek zánik několika vesnic. Osady zanikaly také z důvodu využití jejich plochy pro vytvoření rybníků, či k jinému novému hospodářskému užítku.

Vzhledem k tomu, že Slavonice ležely přímo na trase z Prahy do Vídně, obyvatelé se velmi obávali útoku osmanských vojsk. Už když Turkové obléhali Vídeň v roce 1529, lidé ze Slavonic a okolí hledali útočiště na hradě Landštejn. Na konci 16. století se Turci dostali až k obci Mutišov, kde se utábořili a místní z nedalekých Slavonic jim byli nuceni poskytnout potraviny.

Ať už válečné či obchodní kontakty s cizími a dalekými zeměmi přinesly do našich zemí i nové druhy zboží, za které šlechtici i bohatší měšťané byli ochotni utratit hodně peněz. Vrchnost musela najít nové zdroje financí, a tak zakládala pivovary, věnovala se rybníkářství a jiným podnikatelským aktivitám, které původně příslušely pouze královským městům. V procesu vývoje, utváření a přeměny krajiny je významným činitelem zakládání rybníků. Na přelomu 15. a 16. století bylo na Slavonicku zakládáno mnoho rybníků. Moc šlechty vzrůstala a na sledovaném území jihozápadní Moravy byly nejvlivnějšími rody pánů z Hradce a Krajířů z Krajku.

Nastupující období renesance zanechalo zejména ve Slavonicích architektonické skvosty. Slavonická náměstí jsou v obležení měšťanských domů se sgrafitovou výzdobou, Dolní náměstí je zdobeno loubími domů. Zásadní přestavbou prošel tzv. Panský dům a radnice, byla také vybudována věž farního kostela, který se nachází právě za tzv. Panským domem. Důkazem rostoucího významu města bylo jistě i umístění kurýrní (v roce 1532) a později poštovní stanice v roce 1560. Bylo tak

zajištěno spojení mezi Prahou a Vídní. Významný kus cesty ve svém vývoji prošla i jiná poddanská města. Na sledovaném území se totiž žádné královské město nenacházelo. Nejbližší královské bylo město Jemnice, ale jen do roku 1530, kdy se stala dědičným poddanským městem Jindřicha Meziříčského z Lomnice.¹⁷

Strategicky umístěné město se v pozdějších letech i staletích potýkalo s velkým problémem, který se zprvu odvíjel od náboženských nepokojů v zemi, od bojů katolíků proti nekatolíkům, a později od jiných válečných výprav. Město Slavonice ležící na hlavní trase z Prahy do Vídně se často stávalo transitním místem vojsk a často se vojska ve městě usadila a občané se museli postarat o kvalitní proviant pro vojáky. Po bitvě na Bílé hoře se měšťané ze Slavonic obrátili na císaře, aby mu osvětlili, že mu zůstávají věrni. Císař tento fakt přijal a Slavonice obsadil praporem císařské jízdy rytmistra Antonína Magise, který si ve městě počínal jako diktátor, obdarován mocí nade všemi. Ve městě se navíc usídlilo několik vojsk, která si přála být zaopatřena, což začalo Slavonice pomalu po ruinovat. Dalším, po finanční stránce tragickým, rokem byl rok 1622, kdy se do Slavonic dostala další vojska a v prosinci o rok později se zde usadily pluky dokonce na více než půl roku. Zimní kvartýry se odehrávaly i v okolních městech, hodně utrpěly například Dačice. Města a často celá panství (v našem případě telčské) se finančně vyčerpala a místní po odchodu „hostů“ trpěli hladem. Ani později nepřestali vojáci městy procházet, jen na čas ustalo zimní zabydlování se (vykompenzováno to bylo vyrabováním okolních vesnic). I přes to, že události se děly na hranicích kultur, česká povaha se nezapřela a nejednou se městské rady snažily vojáky uplatit, aby město opustili a táhli jinam, nejlépe k sousedům. Taktika se občas vyplatila, ne ale v roce 1639, kdy Uhrové nakonec ze Slavonic odtáhli do Dačic a dalších míst, ale vzhledem k tomu, že návštěva čítala na tisíc vojáků, žít jim museli i Slavoničtí.¹⁸

¹⁷ CHLÁDKOVÁ, M. In: NEKUDA, V.: *Dačicko, Slavonicko, Telčsko*, 2005, s. 207

¹⁸ SMUTNÝ, B. In: NEKUDA, V.: *Dačicko, Slavonicko, Telčsko*, 2005, s. 229-237

2.3.1. Krajina období baroka

Doba baroka obecně krajinu poznamenala, a to na celém území naší země. Barokní období se stalo krajinně historickým fenoménem, vyplývajícím ze společenských, hospodářských a kulturních změn, kdy se krajina zničená třicetiletou válkou začala přetvářet v krajinu opravdu kulturní. Baroko bylo příznivým obdobím pro stavbu nových kapliček, pro rozšiřování starých kaplí a farních kostelů, pro budování nových kostelů a také pro vznik drobných staveb sakrálního charakteru, jako jsou křížky, zastavení či boží muka a další typické projevy víry dávající krajině osobitý barokní nádech. Lidé vymezovali v krajině sakrální body odjakživa, uctívali posvátné stromy, hory, místa a význam těchto míst zdůrazňovali např. kamennými stavbami typu menhir a dolmen, či mohylami. Sakrální architektura na tyto body většinou navazuje a vytváří z nich dominanty, jež přispívají k orientaci v prostoru a také k pochopení prostorových vztahů. Barokní krajina by mohla být charakterizována jako cesta, jako poutníková cesta, jako cesta od mysli k srdci a jako cesta, která je zároveň cílem. Barokní cesta prochází alejemi, je oživená průseky a dalekými průhledy na drobné připomínky v krajině, s nimiž komunikuje jak vizuálně tak i duchovně. Alej, typický prvek této krajiny, cestu uzavírá, chrání a zároveň ji zvýrazňuje a na dálku signalizuje, že tudy vede. Síť cest se v krajině diferencuje, rozlišují se pěšiny a cesty vozové. Potoční nivy jsou vytvářeny častými rybníky a náhony potřebnými pro nově vznikající mlýny, hamry a pily. Pole byla scelována, vznikaly meze, pastviny a louky takové, jaké je známe dnes. Duch barokní krajiny se promítal i do architektury (a naopak), do celků, které byly utvářeny. Bylo to období ornamentální tvorby barokního krajinného urbanismu, období zahrad, obor a parků. Barokní krajina je rozmanitá a přesto propojena v jeden celek zahrnující prvky sakrální i světské.

Lidé se snažili svou zbožnost ukázat světu, snad vlastně bohu, a budovali v krajině poutní místa, která pak tradičně navštěvovali. U Cizkrajova byl vystavěn Montserrat, poutní kostel Panny Marie Bolestné¹⁹, pojmenován podle známějšího

¹⁹ V době baroka byl vznik míst zasvěcených Panně Marii častým jevem. Mariánský kult v barokní spiritualitě sehrál významnou roli. Jedná se o projev úcty k Panně Marii – bohorodičce. Kult se upírá k ideálu zbožnosti a křesťanské pokory a značně rozšířen byl díky srozumitelnosti zejména mezi lidovými vrstvami. Role Marie se postupně stala jednou z oficiálních složek katolické zbožnosti. Kulty bohyň plodnosti a matek můžeme najít již v pohanství.

poutního místa ve španělském Katalánsku a sloužící především pro německy mluvící obyvatelstvo. Původní kaple byla zbudována roku 1651, protože nebyla pro velký počet poutníků dostačující, tak byla o devět let později rozšířena a nakonec v roce 1712 přestavěna na kostel. Ke konci 18. století byl poutní kostel zrušen a hrozilo jeho úplné zřícení, nakonec byl v druhé polovině 19. století zachráněn a slouží jako poutní místo dodnes. Český mluvící občané měli své poutní místo v Kostelním Vydří. V roce 1694 koupil zdejší panství nový majitel Gerhard Jindřich Butz z Rolsbergů. V té době se mezi lidmi povídalo, že kolem božích muk na kopci nad vesnicí se někdy ukazuje zvláštní záře. Zbožný šlechtic se v Telči radil s Felixem Karlem Slavatou, který byl knězem a řeholníkem Řádu bosých karmelitánů. Na jeho radu zde byla v roce 1709 vystavěna kaplička, aby tu kněží byli poutníkům k dispozici denně. V důsledku nepříznivých společenských poměrů za vlády Josefa II. a v průběhu osvícenství sem ale řeholníci nepřicházeli. Klášter zde byl zřízen až na počátku 20. století a od té doby sem přicházejí poutníci prosit o přímluvu Pannu Marii Karmelskou, jejíž obraz věnoval do kaple Slavata.

Obr. 6: Montserrat

2.3.2. Církevní stavby a náboženství

Pro pochopení vývoje pohraničí je nutné zohlednit i jiné faktory než jen ty krajinotvorné. Základní jednotkou je zde člověk, proto je důležité sledovat vývoj na pozadí událostí politických, hospodářských i kulturních a právě náboženství je jedním z mnoha motivů, který může člověka směřovat k jistým postojům, k určitému jednání. Je to také do jisté míry základ tradic, které se na hranici kultur mohou lišit a tyto odlišnosti mohou být příčinou nepochopení „těch druhých“.

Na našem území vedle sebe žili stoupeni tradiční římské církve, utrakvisté, luteráni, novokřtenci i stoupeni jednoty bratrské. Po většinu času se neobjevovaly větší konflikty, ty obvykle vypluly na povrch až s otázkou volby nového panovníka. Páni z Hradce byli přívrženci katolicismu, zatímco Krajířové z Krajku stáli na straně jednoty bratrské, okolní šlechta se hlásila převážně ke kališníkům. Jednota bratrská zakořenila zvláště v okolí Dačic, kde její stoupeni radikálně dodržovali zásady zákazu přísah, odmítání majetku, světských úřadů či vojenské služby. To se jevilo jako nebezpečné, proto proti jednotě bratrské zakročil Jiří z Poděbrad a přiměl stoupence jednoty od nejradikálnějších zásad ustoupit. Ovšem zvláště když zásada odmítání majetku nebyla již striktně dodržována, otevřela se jednota bratrská i nové vrstvě, kterou tvořili šlechtici, kupci a řemeslníci. Jednota tak začala nabírat na síle, až se král Vladislav Jagellonský a o téměř půl století později i král Ferdinand I. začali o jednotu, která v tu dobu měla na celé Moravě na sto tisíc stoupenců, opět zajímat. Prosadit se vůči jednotě se podařilo až katolickým pánům z Hradce. Toho času rozpory mezi katolíky a nekatolíky rostly na síle po celé zemi a ani Majestát vydaný v roce 1609 císařem Rudolfem II., ačkoli měl zajistit svobodu vyznání, nepokoje zcela neutišil.

Slavonice se pánům z Hradce, hlavně Zachariášovi z Hradce, staly trnem v oku z toho důvodu, že na místní obyvatele měla velký vliv německá reformace (přestože husité se zde s velkým ohlasem nesečkali) a Zachariáš tak nemohl dostát svému závazku na svých panstvích netrpět jiné vyznání než pravé katolické. Slavoniční protestanti se se zákazem konání bohoslužeb ve farním kostele vyrovnali po svém. Nejprve si zřídili „soukromou“ modlitebnu v jednom z měšťanských domů a později své bohoslužby přesunuli do kostela Božího těla, který přejmenovali a od té doby se kostel jmenuje sv. Ducha.

Nedaleko Slavonic se usídlili novokřtění, stoupenci reformního křesťanského hnutí, jejichž základní myšlenkou je křest věřícího v jeho dospělém věku, aby byl dotyčný schopen si akt křtu plně uvědomit. Novokřtění se tedy překřtívali, ale jejich děti byly křtěny až v dospělosti. Další inovace novokřtěnců se týkala bohoslužeb, které nesloužil jen kněz, ale kázat mohl kdokoli, kdo se zrovna cítil být osloven Duchem svatým. Samozřejmostí pro anabaptisty, jak se novokřtěncům také říká, bylo odmítání přísah, čili v reálném životě nemožnost zastávat funkce v úřadech. Podle nařízení zemského sněmu museli být na panstvích anabaptisté sečtení a sečtena musela být i hodnota jejich majetku, ze kterého se odváděla zvláštní daň. Nutno podotknout, že stoupenci novokřtěnectví nepocházeli z majetných vrstev. Rekrutovali se z nižších a chudších vrstev, i proto se stavěli proti třídním rozdílům a poukazovali na nemorálnost církve žijící v přebytku.

Pro dokreslení situace je vhodné zmínit v oblasti centrum katolicismu, kterým byl klášter v Nové Říši. Na síle a moci kláštera se neblaze podepsal Jiří z Poděbrad, který se svými vojsky klášter prakticky vyplenil. Klášter se potýkal s problémy z řad poddaných, nekatolicky orientovaných. Král Vladislav ho v dobré vůli svěřil Jindřichovi z Hradce, aby klášter problémům ubránil. Páni z Hradce si ale dělali příliš vysoké nároky na statky kláštera i na jeho poddané, až nakonec Vladislav klášter opět zahrnul pod svou ochranu. Během stavovského povstání byl klášter místními protestanty vydrancován.²⁰

2.3.3. Doba pobělohorská

V době pobělohorské se vítězové snažili co nejpromptněji vyřešit náboženskou otázku. Obnovené zřízení zemské z roku 1628 umožňovalo pouze jediné vyznání, a to katolické. V telčském panství byl ovšem veliký rozdíl mezi dvěma městy – Vilém Slavata nepřipustil jiného než katolického kněze, zejména v Telči. Oproti tomu ve Slavonicích stáli měšťané i městská rada proti katolické vrchnosti. Slavata slavonickým občanům nejprve písemně poručil přestoupit ke katolicismu, to se ovšem s valným úspěchem nesešlo. Přijel tedy místní rekatolizovat osobně. Až pod výhrůzkou vystěhování se většina města ke katolíkům přidala. Ti, co byli ve své víře neoblomní, skutečně museli prodat svůj majetek a

²⁰ CHLÁDKOVÁ, M. In: NEKUDA, V.: *Dačicko, Slavonicko, Telčsko*, 2005, s. 226

z města odejít. Mezi tyto lidi patřilo mnoho významných osobností a majetných měšťanů, proto po jejich odchodu klesl status města v důsledku znatelné ztráty kapitálu a pracovní síly. Velký počet „nových“ katolíků, kteří podleli Slavatovu nátlaku, ve Slavonicích zůstával nadále tajnými nekatolíky a problémy s rekatolizací zde pokračovaly. Často se střídali faráři, kterým se nepodařilo přimět obyvatele chodit ke zpovědi a přijímání.

Po roce 1670 do naší oblasti začali přicházet židé, kteří byli vyhnáni z Vídně a z Dolních Rakous. Od středověku sice pár židovských rodin žilo na Jemnicku, teď ale přicházeli v hojnějších počtech a začali se usazovat ve městech a větších vesnicích. Slavonice se s těmito přistěhovalci špatně vyrovnávaly, naopak Písečné, Staré Hobzí a další lokality se pro židovské komunity staly domovinou. Novým obyvatelům bylo umožněno provozování určitých řemesel a některých typů obchodu, vrchnost nový zdroj příjmů uvítala. Samozřejmě zde fungoval princip vymezení pouze některých druhů podnikání, například v Písečném židé směli vyrábět černý chléb, ovšem jen do doby, než zasáhl místní pekař a vyvolal táhlý spor, který pro židy nakonec znamenal najít živnost jinde, a tak začali prodávat kožené a kramářské zboží. Dnes, dlouho po vystěhování posledního žida z oblasti v 2. polovině 19. století, nalézáme mnoho starobyklých židovských hřbitovů, které slouží jako upomínky kulturní rozmanitosti sledované oblasti.

2.3.4. Období osvícenství

Za vlády císařovny Marie Terezie se česko-rakouské pohraničí ocitlo na pozadí událostí, které v tu dobu hýbaly světem. Byly to války o rakouské dědictví v letech 1740 – 1748, ve kterých bojovalo Rakousko s Pruskem o Slezsko. Za přispění Anglie byla podepsána mírová smlouva, ve které se Marie Terezie zříkala Slezska. Později si tuto zradu Anglie uvědomila a rozhodla se porazit Prusy s pomocí Francie. Po dlouhých jednáních bylo spojení sjednáno a proti Prusku vytaženo. Třetí slezská válka na stranu Rakouska a Francie přivedla Rusko a Švédsko. Z dlouhých bojů a střídajících se výher a proher na obou stranách se nakonec Francie, Rusko i Švédsko pokusili odstoupit. Zjistilo se, že v bojích zůstalo opět jen Rakousko a Prusko a proto se tyto země rozhodly v roce 1763 pro podpis mírové smlouvy u Lipska, kvůli které Marie Terezie ztratila Slezsko již potřetí.

Navzdory bojům se sledovanému kraji dařilo velmi dobře, zvláště díky prosperitě soukenických cechů, které se živily zakázkami na výrobu sukna pro uniformy. Stav země byl příznivý pro soukeníky z Dačic, ve Slavonicích se soukenickým cechům dařilo o mnoho hůř. Marie Terezie nařídila přesun poštovního spojení mezi Vídní a Prahou na trasu Znojmo – Jihlava, čímž Slavonice odřízla a nastavila tak začátek hospodářského úpadku města. V archivních materiálech se můžeme dočíst o velkém požáru, který v roce 1750 Slavonice zasáhl a městu tak zasadil další ránu. Změny k lepšímu nastaly až s vládou Josefa II., který vládl v duchu osvícenství a stejně tak přistupoval i k reformě říše. Jeho změny pomohly zefektivnit hospodářství a státní správu. Zásadní změnu života přinesly tzv. Toleranční patent²¹ a Patent o zrušení nevolnictví²² z roku 1781. Proběhly ale i jiné změny - zlepšení postavení židů, srovnání daní a možností provozovat řemesla, reforma trestního práva, zavedení nových úřadů a úředních hodin, zřízení sítě špitálů, porodnic a nalezinců, reformoval také školství. Některé z jeho reforem se týkaly katolické církve – byly rušeny kláštery a to, co původně zastávaly, mnohdy přešlo do rukou státu, na druhé straně bylo starým kněžím umožněno odejít do důchodu. V této době vznikl také tzv. Josefínský katastr, který byl soupisem veškeré půdy v říši a byla na ni zavedena rovná daň.

2.3.5. Vývoj v 18. a 19. století

Koncem 18. století se oblast začala vzmáhat, zejména po hospodářské stránce. Vznikaly manufaktury a menší podniky věnující se zpracování bavlny, papírenské výrobě, železářské výrobě, objevovaly se také přádelny, sklárny zpracovávající křemenné písky, na které je oblast bohatá. Vedle tradičního vaření piva a palírnictví se rozvíjelo i cukrovarnictví.

Josefínské reformy přinesly i možnost zakládání ozbrojených jednotek z řad měšťanů, které měly chránit veřejný pořádek a bezpečnost ve městě. V revolučním roce 1848 byla založena národní garda i ve Slavonicích, a ani přes

²¹ Tolerančním patentem se chtěl císař vyrovnat s církevním monopolem katolické církve. Nejednalo se o zrovnoprávnění všech vyznání, pouze o jejich tolerování, a to konkrétně povolením víry luteránské, kalvínské a ortodoxního křesťanství. Nekatolická vyznání i nadále podléhala řadě znevýhodňujících nařízení, byla ovšem císařovi na očích a podléhala jeho ekonomice a politice.

²² Nevolnictví bylo nahrazeno poddanstvím, což pro poddané znamenalo zbavení přímé závislosti na vrchnosti. V souvislosti se zrušením nevolnictví se také hovoří o nárůstu vzdělanosti a podnikatelské činnosti.

ozbrojení a výcvik se příliš neosvědčila, jak se uvádí v archivních pramenech, vždy, když vznikla potřeba zasáhnout, nedokázala se garda sejít včas.

Revoluční rok přinesl na dnešní česko-rakouské hranice velké roztržky, které ovlivnily vzájemné vztahy na mnoho následujících let. České obyvatelstvo chápalo revoluci jako šanci prosadit svá práva a požadavky na zrovnoprávnění v rámci monarchie, němečtí občané byli nadchnuti myšlenkou velkoněmectví.

Druhá polovina 19. století znamenala pro oblast Slavonicka a okolí období rušení průmyslových podniků a manufaktur, které zde na začátku století vznikaly. Bolíkovské železářny ukončily provoz, textilka byla z Telče přenesena do Krahulčí a podobné osudy stihly i ostatní provozy. Jediná výroba, která se zachovala a dokonce byla i po vyhoření znovu obnovena, byla sklárna v Janštejně. Nové podniky v oblasti nevznikaly, zakládány byly tam, kde se předpokládalo dobré železniční spojení. Obyvatelstvo se často stěhovalo za prací do průmyslovějších zón a oblast tak začala demograficky upadat. Kraj upadl i těžebně, jedinou těženou surovinou byla mrákotínská žula, a tak se zbylí místní obyvatelé vrátili k obživě zemědělstvím. Vzhledem k poloze oblasti nebyl tento způsob tím nejsnazším. Dařilo se zde obilovinám, bramborám a výjimečně i lnu. Na úpadu byl i chov dobytka a ryb. Původně strategická oblast se stala na dlouhou dobu z důvodu absence železnice (trať byla zavedena a první vlak do Slavonic přijel až 7. září 1902) odříznuta od okolního světa.

2.3.6. Spolkové činnosti

Jak již bylo řečeno, národní uvědomění bylo v oblasti poměrně ožehavým tématem. V poslední třetině 18. století hovoříme jako o období národního obrození, které z velké části čerpá inspiraci z venkova, z jeho krajiny a jeho lidu. S znovu se rozvíjejícím jazykem se posiluje i národní uvědomění spojené se slovanskou ideou. Pro jeho posílení začaly vznikat kulturní spolky, jejichž cílem bylo šířit osvětu. Mezi ně patřily amatérské divadelní, čtenářské, pěvecké či sportovní spolky. České se soustřeďovaly převážně v Dačicích a v Telči, německé ve Slavonicích. Vznikaly také vzdělávací spolky, které ze začátku fungovaly jako besedy, náboženské spolky a charitativní spolky zaměřující se na pomoc potřebným. Do této doby se datuje i

vznik mnoha spolků dobrovolných hasičů. Je třeba zmínit také tělocvičnou jednotu Sokol, která v posilování národního cítění hrála významnou roli (v Dačicích byla založena v roce 1871, v Telči o dva roky později), němečtí obyvatelé se od poloviny devadesátých let sdružovali v tělocvičné jednotě Turnverein.²³ Na sklonku roku 1931 byl ve Slavonicích založen spolek Německý dům. Hlavním důvodem jeho založení byla potřeba vybudovat ve městě tělocvičnu, což bylo dlouholetým přáním hlavně členů Turnverein. Tělocvična měla sloužit nejen tělovýchovným účelům tohoto spolku, ale měla se stát i vhodným střediskem pro shromažďování německého obyvatelstva ze Slavonic a okolí. Měla být také místem s velkým sálem, ve kterém by bylo možné pořádat nejrůznější kulturní a společenské akce. Spolky, které zde vznikaly, byly zrcadlem místního obyvatelstva. Jejich počet a rozmanitost poukazoval na vývoj, kterým na jednom území procházely dvě národnosti.

2.3.7. Rok 1918 a období 1. republiky

20. století zanechalo v pohraniční česko-rakouské oblasti veliké šrámy. První světová válka zasáhla tento kraj mimo jiné demograficky. Mladí muži odešli bojovat a do svých domovů se jich spousta nevrátila. Válka s sebou přirozeně přináší i hospodářské problémy, které dopadají na celou zemi, a ani v Rakousku-Uhersku tomu nebylo jinak. Po začátku války v roce 1914 se hospodářské problémy začaly stupňovat, ani přidělový systém nezaručil dostatek základních potravin do každé domácnosti. Rok 1918, který valně většině území našeho státu přinesl úlevu, v pohraničí nebyl rokem nejšťastnějším. Vzhledem k multinacionálnímu charakteru oblasti se bezprostředně po oslavách konce války objevily nemalé problémy. Se vznikem československého státu se objevily i problémy ve vymezení hranic nově vznikající republiky. Od počátku, tedy od října 1918, zahrnovalo Československo Čechy, Moravu, část Slezska, Slovensko a Podkarpatskou Rus. Na mírové konferenci v Paříži obhájili představitelé nového státu právo na zachování tehdejších zemských hranic tak, aby byly zachovány již fungující správní celky a taktéž kontinuita jako hospodářského, tak kulturního vývoje. K českým zemím se proto připojily oblasti

²³ CHLÁDKOVÁ, M.: *Z osudů a činnosti spolku Německý dům ve Slavonicích*. In: Dačický vlastivědný sborník. Dostupno z WWW: <http://www.slavonice.cz/main.php?Cislo=517&TID=2&TUser=3>, 21.3. 2010.

Hlučínska, Valticka a Vitorazska. Po vyřešení sporu ještě na česko-polském území získalo Československo svou definitivní hranici až v červenci 1920.²⁴

Během první republiky si obyvatelstvo pohraničních měst a obcí žilo vcelku poklidným životem. I přes neúrodnost půdy se lidé živili hlavně zemědělstvím. Celé rodině zajišťovalo obživu jejich pole, kde se pěstovaly převážně brambory, později i oves, pšenice, žito, len či krmná řepa. Nadbytek mohli občané prodávat státu, který ho uchovával jako zásobu potravin pro případy krize (nejbližší sklad byl v Českém Rudolci), nebo přírodninu rovnou zpracovával (například v přádelně u Veclova). Majetnější jedinci si mohli dovolit mít koně, jenž jim tahal dříví z lesa, či byl zapřažen pro orbu pole, či krávu chovanou pro mléko a maso. Jako zdroj potravy sloužil také chov drůbeže a pěstování zeleniny a ovoce. Řemeslem si lidé vydělávali peníze stejně jako prací ve státních podnicích. Ženy měly jako zdroj přivýdělku obvykle výrobu krajek, které pak prodávaly dům od domu. Pro potravinářskou velkovýrobu sloužily statky, z nichž největší byl v Nové Bystřici, nejvýznamnější vznikl ze zámečku u Starého Města pod Landštejnem. Jediné, čím byli místní obyvatelé omezováni, byla zvláštní vojenská opatření, která kontrolovala veškeré nově stavěné budovy (k tomu vydávala povolení vojenská správa), rozhodovala také o přeměně půdy. Vojenská správa mohla nařídít a provést změny v současném stavu, bylo-li to v zájmu obrany. Eventuální válečný konflikt si takováto nařízení, která měla dopad na civilní obyvatelstvo, vyžadoval. V pohraničí byl ze stejného důvodu budován rozsáhlý vojenský obranný komplex. První československé obecní volby v roce 1919 ukázaly, že obyvatelstvo se orientuje levicově. Nejvíce podporovanými stranami se stali českoslovenští agráři, dále strana lidová a sociálně demokratická. Na druhé straně hranic se nejvíce volili němečtí agráři (Bund der Landwirte). Parlamentní volby o rok později už zaznamenaly posun doprava.

V průběhu dvacátých let se situace v pohraničí zklidňovala, zájem byl soustředěn na budování infrastruktury a na elektrifikaci. Slavonice i Dačice se díky železnici a jejímu přímému zasazení do pohraničí opět začaly stýkat s okolním světem. V menším měřítku se obnovila výroba a průmysl, ale neustálý úbytek obyvatelstva renesanci oblasti příliš nepodpořil. Rozvoj průmyslu, válka a následný vznik samostatné republiky zaměřil pozornost lidí na hodnoty hospodářské a

²⁴ KOVAŘÍK, D.: *Proměny českého pohraničí v letech 1958-1960. Demoliční akce v českém pohraničí se zřetelem k vývoji od roku 1945*, 2006, s. 16

intelektuální. K tradičním hodnotám (rodina, historie, domov) se lidé pravidelně navracejí v obdobích, které to svým charakterem nabízejí jako jedinou možnost.

2.3.8. Druhá světová válka

Třicátá léta a pro ně charakteristická hospodářská krize zasazují oblasti tvrdý úder. Ten byl ještě podpořen politickou krizí, která zvláště v pohraničních oblastech nabírala na obrátkách. Na české straně hranic se začala posilovat bezpečnost a právě v této době se začaly stavět bunkry, které jsou dnes pro tuto krajinu typické. Vznikaly také vojenské silnice, které byly po roce 1989 vesměs zničeny. Zvláště ve Slavonicích získávala strana sudetoněmeckého politika Konrada Henleina Sudetendeutsche Partei (SdP) stále více sympatizantů. V březnu roku 1938 bylo sousední Rakousko obsazeno Německem, Třetí říše byla nadosah. O pár měsíců později byla podepsána Mnichovská dohoda, která Německu zajistila příhraniční území, celé Slavonicko, které bylo obsazeno v říjnu 1938. Z celkového počtu 95 obcí v politickém okrese Jindřichův Hradec bylo obsazeno 58 obcí a úseky deseti obcí.²⁵ Rok 1938 přinesl i první masivní migrace obyvatel ve 20. století. Jedni před Hitlerem prchali následováni druhými, kteří do Sudet přicházeli a zůstali zde až do jara roku 1945, kdy s koncem druhé světové války nastává další zásadní zlom českého pohraničí pro 20. století. Měnilo se obyvatelstvo, měnily se zvyky i charakter zdejší krajiny.

V březnu roku 1939 byl nacistickým Německem zabrán již celý okres. Začátkem 2. světové války v září 1939 zde kvůli pokusům postavit se okupantům padlo mnoho lidí. Židé, kteří na Slavonicku a Dačicku žili, byli v roce 1942 deportováni transporty do Terezína a odtud dále na východ do táborů smrti. Veškeré připomínky židovských obyvatel byly záměrně ničeny – židovské modlitebny byly uzavírány, synagogy vypalovány a hřbitovy vypalovány – veškerá ideologicky posvátná místa měla být zlikvidována.

Změnou, kterou do oblasti 2. světová válka přinesla, byl pohled na význam některých měst. Centrem se stala Telč, kam byl přesídlen okresní úřad z Dačic, jež se tak staly periferním městem na protektorátní hranici. Ovšem ihned po osvobození v roce 1945 se objevily úspěšné pokusy o vrácení úřadu do Dačic. Až do roku 1945

²⁵ ČAPKA, F., SLEZÁK, L., VACULÍK, J.: *Nové osídlení pohraničí českých zemí po druhé světové válce*, 2005

zůstávala většina pohraničních oblastí osídlena německým obyvatelstvem. Koncem 19. století a začátkem 20. století byl zaznamenán úbytek obyvatel těchto míst důsledkem vystěhovalectví. Úbytek obyvatelstva (především německého) pokračoval i po první světové válce a během konstituce samostatného československého státu. Tento pokles byl záhy vyrovnán českým obyvatelstvem, jež mělo podporovat český nádech pohraničí, a které se konstituovalo zejména z řad státních a veřejných zaměstnanců a dělníků.²⁶ Od druhé poloviny 19. století postihlo pohraničí napětí v soužití Čechů a Němců, které později dosáhlo vyhrcované nacionalistické podoby na obou stranách.

Rok 1945 byl velmi zásadním rokem. Obyvatelstvo, které staletí obývalo území pohraničí, se rázem nacionálně vymezilo a začala tak historická kapitola s bolestivými přesahy do dnešních dní. Odsuny německého obyvatelstva začaly v prvních červnových dnech a jejich konkrétní podobu popisují v další kapitole, kde je prostor vymezen i následnému osidlování pohraničí.

Politika po roce 1945 byla sice systémem v otázce demokracie omezeným, volby ale ukázaly jasnou výhru komunistů. Případná opozice byla únorovým pučem v roce 1948 na dlouhou dobu potlačena. V 50. letech začalo budování železné opony. Do jisté míry k zakonzervování oblasti došlo v roce 1953, kdy se Slavonice a okolí dostaly do přímého hraničního pásma a pohyb v tomto pásmu byl prakticky nemožný. Na sklonku tohoto desetiletí zaniká dačický okres a jeho území spadá pod Jindřichův Hradec, centrum původního okresu se dostává na samý okraj nejen mapy Československa, ale také zájmu blízkého i vzdáleného okolí.²⁷

²⁶ KOVAŘÍK, D.: *Proměny českého pohraničí v letech 1958-1960. Demoliční akce v českém pohraničí se zřetelem k vývoji od roku 1945*, 2006, s. 15

²⁷ STEHLÍK, M. In: NEKUDA, V.: *Dačicko, Slavonicko, Telčsko*, 2005, s. 289-304

3. VÝZKUM ZMIZELÝCH OBCÍ

Metodologie výzkumu tohoto typu je založena zejména na narativním přístupu. Tato perspektiva je součástí širšího rámce kvalitativního metodologického přístupu. Důraz je zde kladen na „příběh“, který se pro výzkumníka stává nejen prostředkem, ale zároveň i cílem jeho výzkumu. Místu, ve kterém člověk žije, dává jedinec smysl a význam právě prostřednictvím příběhu, který tak odráží jeho vnitřní svět vycházející a zároveň se odrážející v tom vnějším. Prostřednictvím vyprávěného příběhu se lze také dovědět základní proměnné, které je pak třeba zkoumat blíže („Je to např. jazyk, který ovlivňuje krajinu skrze pojmenovávání?“).

Pozvolný vývoj oblasti zemské hranice mezi Čechami a Dolními Rakousy se ve 20. století nesmírně urychlil. Se vznikem samostatného Československa se zemská hranice změnila ve státní hranici, vnitrozemské oblasti Rakouska-Uherska se staly oblastmi pohraničními, výlučně německé obyvatelstvo se rázem stalo menšinovým. Česko-německé vztahy se vyostřily jak hospodářskou krizí, tak nárůstem nacionalismu a po 2. světové válce se vyhrortily definitivně. Skončila se tak tradice německé pohraniční vesnice i německého etnika v našem prostoru vůbec. Následoval pokus z německé pohraniční vesnice udělat českou, ale ta neměla dlouhého trvání a zanikla stejným způsobem jako německá – odsunem jejího obyvatelstva. Avšak pro německé obyvatelstvo musel být rok 1945 bolestnější než 50. léta pro české obyvatele, kteří na novém místě nestihli dostatečně zakořenit. Kvůli ochladnutí vztahů mezi východem a západem došlo k ukončení života v pohraničí úplně. Vesnice ležící bezprostředně u státní hranice byly vysídleny, zbořeny a zalesněny.

Záměrem této kapitoly je nastínění poválečného vývoje pohraniční části Novobyčicka, okolí Slavonic. V této oblasti bylo osm z deseti původních vesnic srovnáno se zemí. Vybrané vesnice leží v okrese Jindřichův Hradec, jihovýchodně od Nové Bystřice, v bezprostřední blízkosti česko-rakouské hranice. Konkrétně se jedná o vesnice Košťálkov, Kuní, Dětřiš, Košlák, Pernárec, Rajchěrov, Romava a Staré Hutě. Dvě zbývající obce, Návary a Veclov, sice byly zachovány, protože přímo

nesousedily s rakouskou státní hranicí, ale přirozený venkovský život z nich vyprchal a staly se chalupářskými lokalitami.

Z historického vývoje vyplývá, že intenzita zájmu o sledovanou část Sudet se v průběhu času proměňovala. Je na místě položit si zásadní otázku – je tato skutečnost závislá na směřování komunikací? Dvě hlavní osy východ-západ a sever jih jsou určující. Sledovaný výsek pohraniční krajiny byl komunikačně orientován spojnici Praha – Vídeň, čili západ – východ. Tato skutečnost je dodnes patrná na síti místních komunikací. Po odklonu od této osy se Česká Kanada stala izolovanou. Komunistický režim v podstatě uzavřel směr i na jih. Absence vhodné infrastruktury izolovanost podpořila a stala se tak hlavní příčinou zachování oblasti ve stavu, ve kterém byla a je od 90. let dodnes znovu objevována.

Obr. 7: Zadrátovaná krajina

3.1. Charakteristika obcí

Orientace lidí v prostoru vždy byla a je usnadněna pojmenováním míst – míst kde žijí, kam chodí, kde se vyskytují. Pojmenování nějakého místa ho vytrhne z okolí a jeho jméno zpravidla popisuje nejostřejší rysy a vlastnosti, kterými se vyznačuje. Postupně tak vzniká síť, která ukazuje lidské myšlení. Tato síť je ale v neustálém procesu vývoje, může totiž dojít k přejmenování vymezených prostor, což často bývá práce vládnoucí politiky. Na jménech obcí, jejich částí či třeba jen ulic je možné sledovat proměňující se hodnoty člověka a překonávání historie. Na příkladu pohraniční krajiny, tedy místa, kde se vládne dvojitým jazykem, lze tuto determinantu zřetelně sledovat.

Zmíněné vesnice lze z hlediska jejich původu rozdělit do dvou skupin. Jedná se o český a německý jazykový ostrov. Obce Košlák (Kochschlag), Košťálov (Gottschallings), Kuní (Kain) a Návary (Auern) mají názvy odvozeny od místních jmen českého původu. Později byly ovlivněny okolím a získaný německý ráz si uchovaly až do 20. století. Obce Dětríš (Dietreichs), Pernárec (Bernharz), Rajchěřov (Reichers), Romava (Romau), Staré Hutě (Althütten) a Veclov (Wetzlers) jsou původu německého.²⁸ Názvy obcí jsou odvozeny od jmen tehdejších obyvatel, například Dětríš, německy Dietreichs, ukazuje na jméno Dietrich, podobně Pernárec, Bernharz, připomíná jméno Bernhard apod. Jméno obce Košťálov má zajímavý vývoj. Původně české jméno ve významu „košťál“, popřípadě jméno „Košťál“, se postupným poněmčováním změnilo na Gottschallings (zřejmě podle nedaleké rakouské obce), které bylo ve své době oblíbeným místním jménem, jež v překladu znamená „boží sluha“. Názvy některých obcí by se též mohly vyvozovat ze zaměření oblasti. V 17. století se zde ve velké míře provozoval sklářský průmysl – pravděpodobně odtud Staré Hutě.

První zmínka o obci Košťálov pochází z roku 1487. Spadala tenkrát pod dominium Landštejn. Ze sčítání obyvatel na Novobystřicku z roku 1910 vyplývá, že se v této obci nacházelo 62 domů, které obývalo 326 německých obyvatel. Vesnice náležela k farnímu i poštovnímu úřadu ve Starém Městě pod Landštejnem. V Košťálově se nacházela německá škola, zdravotní středisko a obecní úřad.

²⁸ PROFOUS, A.: *Místní jména v Čechách, jejich vznik, původní význam a změny I. a II.*, 1947 a 1949

Uprostřed vesnice stávala kaple sv. Andělů strážných. Katastr Košťálkov zahrnoval navíc Rajchěrov a Romavu.

Pernárec je prvně zmíněn roku 1579, taktéž spadal pod dominium Landštejn a pod farní a poštovní úřad Starého Města pod Landštejnem. Sčítání obyvatel v roce 1910 ukazuje, že zde bylo 14 domů, ve kterých žilo 61 německých obyvatel.²⁹ Pernárec spadal pod katastr Kuní (stejně tak Dětríš, Košlák a Kuní).

O vsi Kuní je první zmínka v roce 1487, ve kterém byla připojena k zámku v Nové Bystřici. Roku 1588 byla připojena k dominiu Landštejn. Kuní spadalo pod katastr obce Dětríš (společně s Košlákem a Pernárcem). V roce 1910 v obci žilo 102 obyvatel v 67 domech. V obci se nacházeli dvě hospody, obecní úřad a německá škola.

Košlák je prvně zmíněn roku 1487 v urbáři landštejnského panství. Obec spravovala 599 ha, kde se nacházelo 73 domů s 254 stálými obyvateli. Ze sakrálních staveb víme jen o kapli sv. Anděla.

Dětríš je prvně zmíněn ve stejném roce jako obce předchozí. Stálo zde 25 domů, ve kterých žilo 102 obyvatel, z toho 97 německých.

O vzhledu obcí máme velmi málo informací. V podstatě jsme odkázáni na strohé statistické údaje o počtu domů a obyvatel, popřípadě na nevelké množství dostupných dobových fotografií. U obcí, které spadaly pod farnost Starého Města pod Landštejnem (Dětríš, Košlák, Košťálkov, Kuní a Pernárec), se zachovalo pár obrázků, náčrtů, které vlastnoručně pořídil místní kněz. Z těchto obrazových dokumentů je možné vyčíst zhruba tvar vesnic, který byl všem společný, podélný. Okolní kopce bránily rozrůstání do šířky. Obcím byla též společná dominanta – voda (obvykle rybník na návsi, v některých případech i více, vzájemně propojených potokem Pstruhovcem). Jen v Pernárci rybník nebyl, v Košláku chyběl také potok (Pernárec, Košlák a Dětríš byly ale osadami Kuní). Hlavní dominantou většiny obcí byla kaple (mimo návsi malých osad a obce Návary). Mezi vesnicemi vedly neasfaltované prašné cesty, lidé se dopravovali mezi obcemi pěšky, pro větší vzdálenost bylo možno využít autobus, který měl zastávku v Kuní a frekvenci 1x za den.

²⁹ *Statistický lexikon obcí v Čechách*, 1923

3.2. Vývoj počtu obyvatel

Ke sledování vývoje počtu obyvatel a dalších statistik ve sledovaných vesnicích přispěly také informace získané z okresních archivů. Tabulka č. 1 zaznamenává vývoj počtu obyvatel v letech 1842 – 1947 a ukazuje konkrétní čísla.

1842	1880	1890	1900	1910	1921	1930	1939	1945	1947
Košťálov									
291	320	356	338	326	284	246	253	280	129
Kuní (včetně osad Dětríš, Košlák a Pernárec)									
343	342	352	354	342	316	302	286	176	153
Rajchěřov									
346	300	277	297	275	250	220	241	210	19
Romava									
344	430	431	419	385	324	264	258	120	114
Staré Hutě									
102	263	249	222	219	194	162	153	150	66

Tab. č. 1

Pramen: *Státní okresní archiv Jindřichův Hradec, fond OÚ Jindřichův Hradec.*

Staré Město pod Landštejnem (zahrnuje též Dětríš, Košťálov, Kuní, Pernárec)							
rok	1869	1880	1890	1900	1910	1921	1930
počet obyvatel	1681	1593	1534	1519	1408	1213	1120
počet domů	300	294	281	278	292	281	294
rok	1950	1961	1970	1980	1991	2001	/
počet obyvatel	687	463	442	569	518	514	/
počet domů	241	110	96	101	107	116	/

Tab. č. 2

Pramen: *Historický lexikon obcí České republiky 1869 – 2005 I.díl.*

Tabulka č. 2 popisuje vývoj počtu obyvatel a domů v letech 1869 – 2001 v obci Staré Město pod Landštejnem, jejímiž částmi byly obce Dětríš, Košťálov, Kuní a Pernárec.

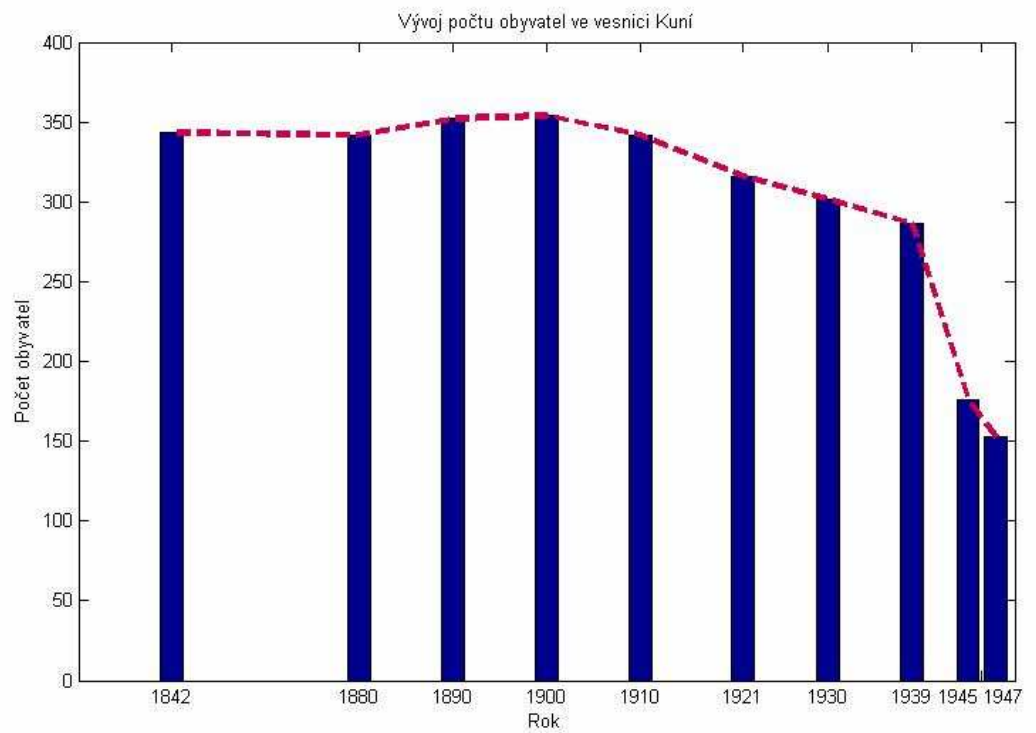
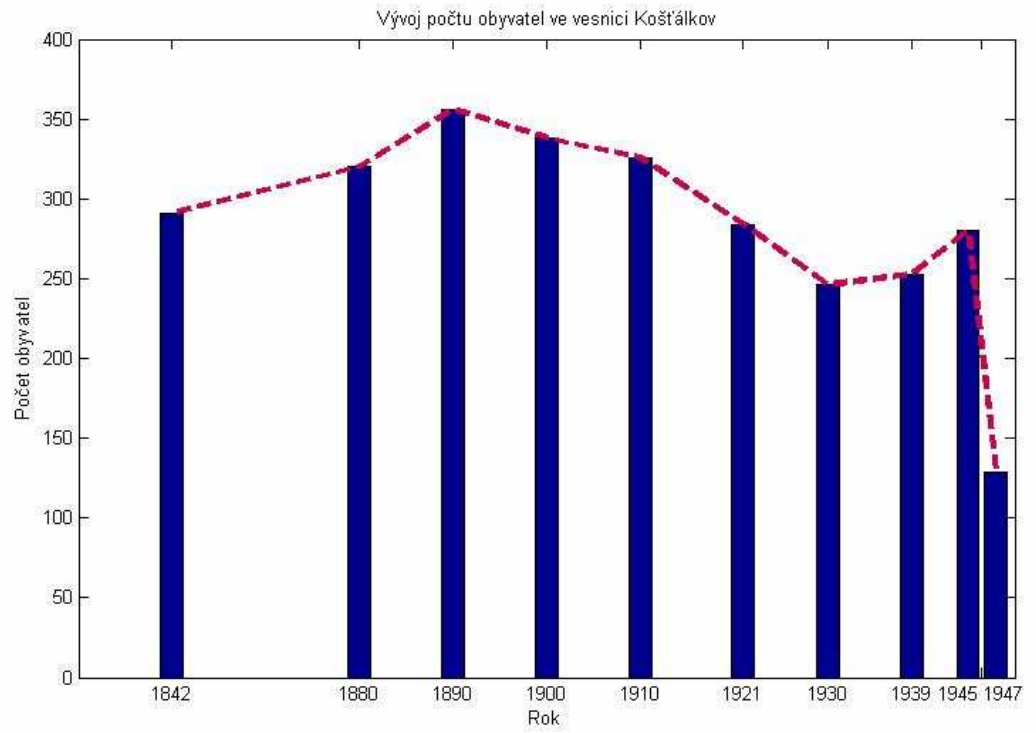
V tabulce č. 3 je zaznamenán vývoj počtu obyvatel a domů v obci Veclov, kam též spadaly obce Rajchěřov, Romava a Staré Hutě.

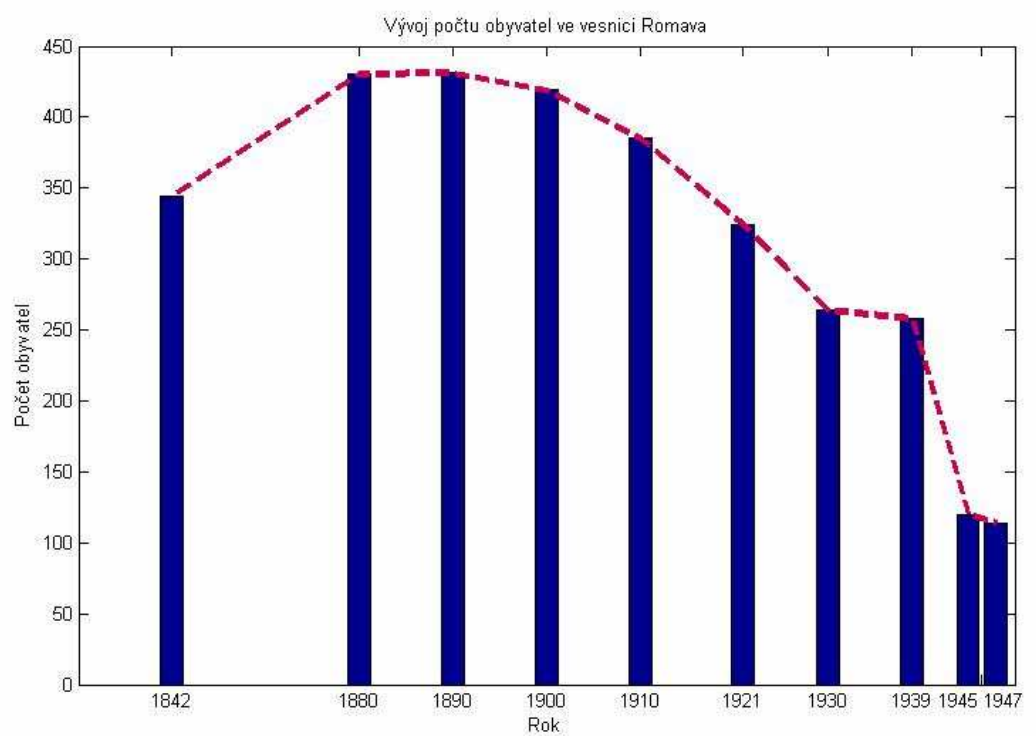
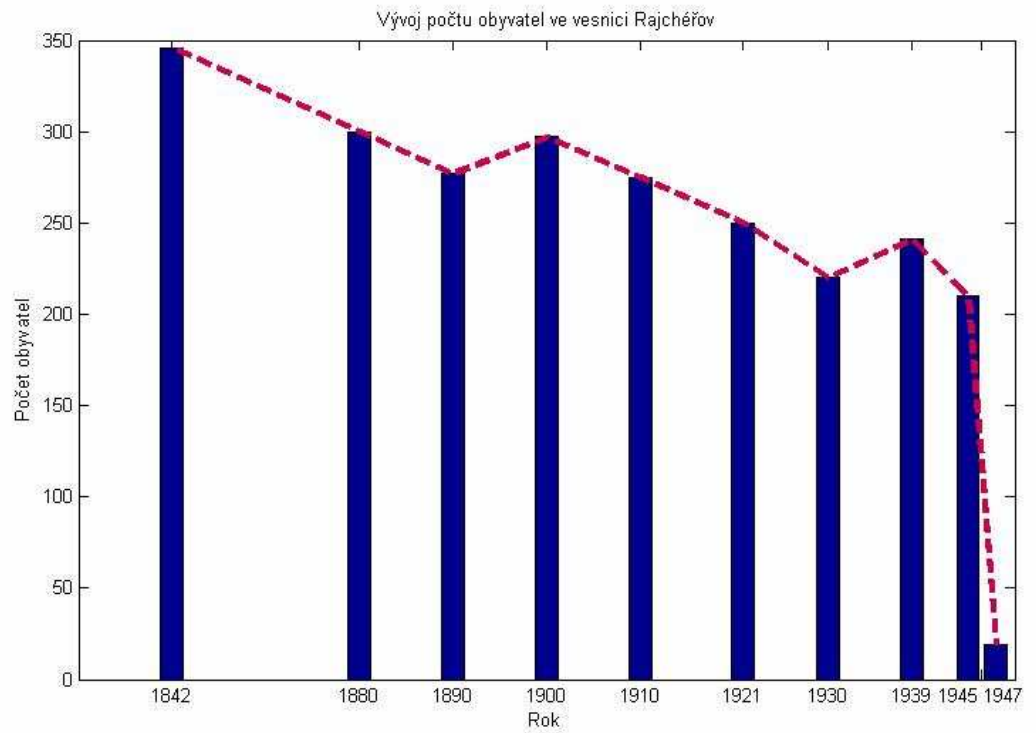
Veclov (zahrnuje též Rajchěřov, Romavu, Staré Hutě)							
rok	1869	1880	1890	1900	1910	1921	1930
počet obyvatel	1103	1124	1084	1066	981	874	753
počet domů	169	176	180	182	181	172	177
rok	1950	1961	1970	1980	1991	2001	
počet obyvatel	139	61	40	24	12	10	
počet domů	48	28	13	7	11	17	

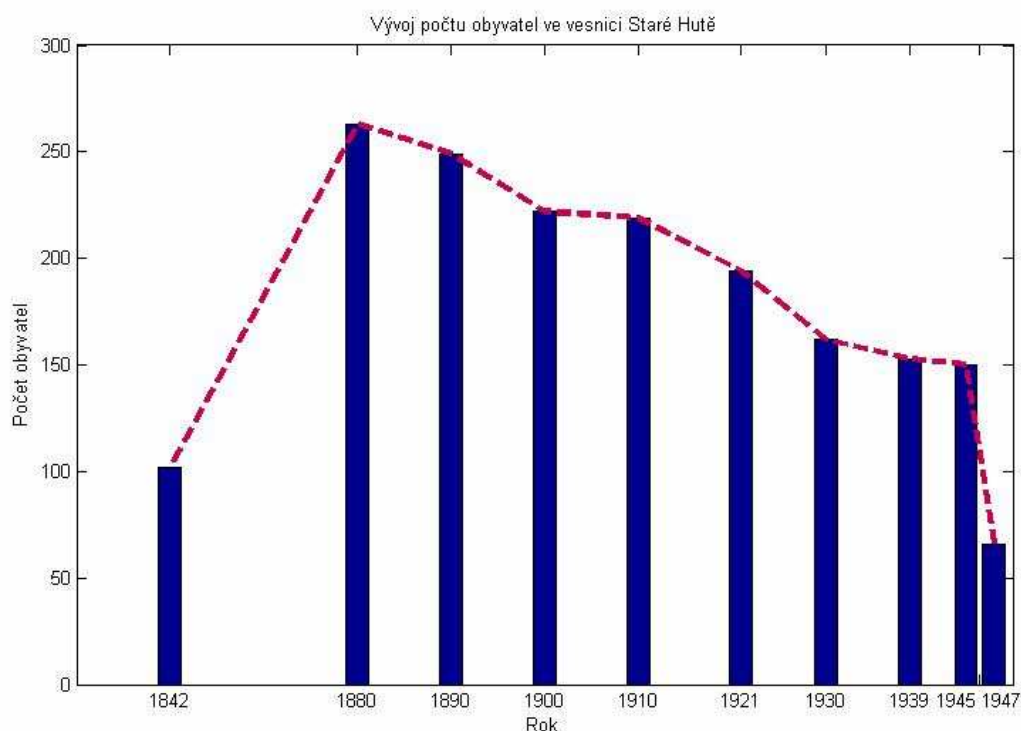
Tab. č. 3

Pramen: *Historický lexikon obcí České republiky 1869 – 2005 I.díl.*

Aby byly tendence tohoto vývoje zřetelnější, vývoj počtu obyvatel ve vybraných vesnicích je znázorněn graficky. Vývoj probíhal v konkrétních vesnicích velmi podobně z důvodů, které již byly zmíněny (politické, hospodářské, ekonomické aj.). V tomto ohledu je období 20. století vcelku klidné, jen v některých vesnicích je patrný zvýšený pohyb obyvatelstva v období vyhlášení protektorátu Čech a Moravy a po skončení 2. světové války, který souvisel s odlivem německého etnika.

Ve druhé polovině 19. století je stav počtu obyvatel poměrně stabilizovaný, tato léta jsou také prvními zdokumentovanými. K poklesu obyvatel docházelo jen v některých obcích, ale nebyl nikterak markantní. Trvalý pokles sledujeme až od sčítání obyvatel z roku 1900 a počet obyvatel ubývá až do roku 1950. Zásadním zlomem je 1. světová válka, během které Němci opouštěli naše území a také konec 2. světové války, kdy opouštěli toto území nedobrovolně. Po roce 1961 roste počet obyvatel ve větších městech (Slavonice, Nová Bystřice) pravděpodobně v důsledku nových pracovních příležitostí.

Úbytek obyvatel do roku 1910 je sice zaznamenán, zásadní příčina zjištěna nebyla. V jiných pohraničních částech Československého státu byla hlavní příčinou začínající nezávislost na zemědělství a otevírání nových pracovních příležitostí - například těžby (zejména uhlí). V průběhu 1. světové války a následujícího období (od roku 1910 do roku 1921) počet obyvatel klesá. Jednak samotná válka připravila o život mnoho lidí a následně zanechala kraj zbídačený, nesnadno obývatelný. Po vzniku první republiky z oblasti odešlo mnoho Němců, byli ale částečně nahrazeni československými občany. Lze říct, že ve 30. letech tomu bylo naopak, z kraje odcházeli Češi, kteří se začali vracet až v roce 1945 na úkor Němců. Následující období je ve znamení značného poklesu obyvatelstva z důvodu nástupu komunistů,

kteří oblast pohraničního pásma uzavřeli. V této době zaznamenáváme mírný pokles obyvatel způsobený migrací do větších měst ve vnitrozemí, stěhujících se obvykle za prací. V posledních letech je počet obyvatel vyrovnaný, ale prognóza není v tomto směru zcela optimistická. Mladí lidé odcházejí za prací či za vzděláním do větších měst a zpravidla se do rodného kraje již nevracejí.

3.3. Vývoj vesnic v letech 1918-1938

S rokem 1918 přišla do pohraničí velká změna. Ze sledovaných obcí, které dosud byly vnitrozemské, se rázem staly pohraniční. Mezi německé obyvatele nového rakouského státu a československého státu se vklínila hranice. V celostátním měřítku díky principu čechoslovakismu se z většinového německého obyvatelstva stalo menšinové, i když Češi stále tvořili jen zhruba polovinu obyvatel nového státu, o to silnější skupina německého obyvatelstva byla v pohraničí, kde početně byla stále většinová.³⁰

Z tohoto důvodu bylo velmi obtížné dosáhnout státního cíle počestění pohraničního, čistě německého obyvatelstva. Němcům bylo jasně dáváno najevo, že bez znalosti českého jazyka se zde neobejdou, proto mnohé německé děti chodily do českých škol (z obchodních zájmů), zatímco české děti často z důvodu vzdálenosti chodily do škol německých.³¹ To se později změnilo, když se rozmáhala nacionální cítění a procesy germanizace zasáhly školství výrazněji. Po okupaci pohraničí se začaly okamžitě zavírat všechny vyšší české školy, měšťanské školy a redukoval se i počet škol základních. České děti tak mohly nakonec navštěvovat pouze tzv. obecné školy s českým vyučovacím jazykem. Nedostatkem českých škol bylo znemožněno dosáhnout dorůstající generaci kvalitnějšího vzdělání či jakoukoli vyšší kvalifikaci.

Od roku 1936 se ve sledované pohraniční oblasti zesilovalo nacionální cítění, a to kvůli tomu, že roku 1935 před parlamentními volbami přijel do nedalekého Starého Města pod Landštejnem sám Konrád Henlein (podruhé pak roku 1937) a apeloval na národní cítění zdejšího německého obyvatelstva. O rok později navštívil Slavonice i Adolf Hitler.

Rok 1938 znamenal pro pohraničí zmatek. Němečtí občané s nadšením vítali projev Hitlera, ve kterém formuloval záměr „pomoci Němcům mimo německý stát“,

³⁰ KURAL, V. In: ČERNÝ, B., KŘEN, J., KURAL, V., aj.: *Češi Němci odsun*, 1990

³¹ Vzpomínky pana J. Duška

a následně nastal obrovský rozmach henleinovců v celém pohraničí. Na konci září 1938 už většina německého obyvatelstva prchá do rakouských vesnic, též Češi opouštěli pohraničí. Z 53 Čechů, kteří zde žili roku 1930, zůstalo po roce 1938 jen 17, celkový úbytek obyvatelstva v této oblasti byl obrovský. V obcích zůstalo necelých 10% původního obyvatelstva.³²

3.4. Vývoj vesnic v letech 1938-1945

Sledovaná oblast se Hitlerovým výnosem z 1. října 1938 přejmenovala na „Sudetendeutsche Gebiete“, Německo převzalo správu těchto území. „Sudetendeutsche Gebiete“ se skládaly ze dvou částí: říšská župa Sudety a župa Dolní Podunají, ke které připadl i okres Nová Bystřice.³³

Kraj okolí Slavonic nebyl nikdy bohatý na přírodniny, průmyslem byl víceméně nedotčený, proto není divu, že se potýkal s hospodářskými těžkostmi. Nacistický režim v pohraničí utlumil i sebemenší projev českého kulturního života. Byly uzavřeny knihovny, přestaly vycházet české noviny a časopisy, později byla zakázána i česká divadelní a filmová představení i veškeré další kulturní akce.

Trauma Čechů způsobené mnichovskou dohodou se ještě znásobilo lidickou tragédií z června 1942. Dramatické vyvrcholení přišlo po atentátu na zastupujícího říšského protektora Reinharda Heydricha v roce 1942, kdy obyvatelé zdejšího okresu zažili domovní prohlídky a teror okupantů. Heydrichiáda znamenala přelomový moment v otázce česko-německých vztahů. Rok 1945 připravil německému obyvatelstvu zřejmě nejhorší životní zkušenost. Začaly sít hlasy, které žádaly „vyčištění“ poválečného Československa od německého etnika. Faktory, které podporovaly zejména bezpečnost státu a potřebu zajištění sil a míru v Evropě, zdůraznil i Edvard Beneš zastávající jediné východisko „odchod Němců od nás“³⁴. Již během války byly vytvořeny předpoklady pro odsun německého obyvatelstva a poválečná euforie mu dala podobu pomsty za kolektivní vinu.

³² *Statistický lexikon obcí v Čechách*, 1923

³³ ADÁMEK, J.: *Přehled vývoje politické správy na odtrženém území jižních Čech v letech 1938-1945*
In: *Jihočeský sborník historický*, 1982

³⁴ STANĚK, T.: *Perzekuce 1945*, 1996

Češi, kteří se z konce okupace radovali, stejně tak z nadějí a představy obnovy samostatného státu Čechů a Slováků, byli provázeni touhou po pomstě. Vzpomínky na transporty vězňů a válečných zajatců do koncentračních táborů a arogantní chování mnoha sudetských Němců, které ještě na konci války stále pokračovalo – to vše se stalo velmi důležitým a podstatným psychologickým faktorem, proč česká veřejnost vnímala česko-německé vztahy tak emotivně.

Zároveň historické vzpomínání na Němce coby kolonisty a přistěhovalce nepochybně přispívalo k tomu, že Češi vzali navrácení poněmčených pohraničních oblastí pevně do svých rukou.

3.5. Rok 1945 a poválečný vývoj

Zmapování prvních poválečných dnů a týdnů by bylo velice obtížné. K dispozici jsou jen strohé oficiální zprávy (např. zpráva o převzetí moci partyzány ve Starém Městě pod Landštejnem) či obsáhlé vzpomínky německých obyvatel.³⁵

Po přečtení rozhovorů jedné studentky³⁶ jsem došla k názoru, že pracovat s informacemi, které poskytli odsunutí Němci, je dosti obtížné. Vzpomínky jsou často ovlivněny národnostními předsudky, jsou obsaženy v kolektivní paměti (obyvatelé různých vesnic měli téměř totožné zážitky z dětství z „běžného“ života). Dalším problémem by se mohla zdát skutečnost, že úhlavním tématem je pro pamětníky právě ono „vyhnání“, s vyprávěním začínají rovnou zde, proto se o životě v tehdejších vesnicích nemůžeme téměř nic dozvědět. Na závěr lze ještě zmínit to, že pamětníků již není mnoho a ne všichni jsou ochotni spolupracovat.

Odsun Němců z vesnic jižně od Starého Města pod Landštejnem, tedy z Košláku, Košťálkova, Romavy, Rajchérova, Návar, Veclova, Kuní, Starých Hutí a Dobrotína proběhl ve všech obcích téměř identicky, pro ilustraci uvádím popis odsunu jen z jedné vesnice. Tento popis je uváděn téměř ve všech pramenech vztahujících se k tématu a je také zobrazen na informačních tabulích připomínajících zaniklá místa: Takto probíhal divoký odsun z Košláku: 28. 5. 1945 přijela do vsi nákladní auta, plně obsazená partyzány (pod vedením p. Tupého, komisařem pro

³⁵ Viz. PAČÍSKOVÁ, D.: *Poválečná vesnice na Novobystřicku*, 2005

³⁶ HORÁKOVÁ, M.: *Vzpomínky odsunutých Němců*, 2006

Staré Město pod Landštejnem, pozn.). Do půl hodiny se všichni obyvatelé museli shromáždit na návsi, s sebou mohli mít zavazadlo, které vážilo max. 30 kg. Do 30 minut museli všichni obec opustit a přejít do Rakouska. Vyhnanci byli obvykle ještě prohledáni a oloupeni o šperky a osobní dokumenty. Němci z vesnic těsně u státní hranice byli vyhnáni přímo za ní. Ti, kteří žili dále do vnitrozemí, byli nejprve převezeni do sběrného tábora v Jindřichově Hradci. V každé vesnici bylo starostou zcela náhodně vybráno pár jedinců, kteří mohli zůstat o několik měsíců déle, aby se starali o dobytek a vykonávali nejnужnější zemědělské práce. Pamětníci, se kterými jsem pořizovala rozhovory, se ale jednoznačně shodují na tom, že vsi byly opuštěny a nikdo, kdo by se o jejich chod alespoň improvizovaně staral, nezůstal. V celém regionu bylo při odsunu a doprovodných krutostí na přelomu května a června 1945 zabito 70 osob. Ze sledovaných vesnic přišel o život například Franz Langsteiner z Košťálkova. Několik lidí zemřelo i v jindřichohradeckém sběrném táboře. Z tohoto regionu bylo vysídleno kolem 1200 Němců.³⁷

3.5.1. Osidlování po roce 1945

Po skončení 2. světové války došlo k výrazným změnám v celé naší společnosti. Pohraničí bylo zasaženo zejména na sociální a národnostní úrovni. Do této doby žily v českém pohraničí téměř tři miliony českých Němců, které byly v letech 1945-1947 vysídleny za hranice. Jejich místo v pohraničních vesnicích zaujali noví přistěhovalci hlavně z vnitrozemí, ale také obyvatelé ze Slovenska či z jiných států (zejména z území Ukrajiny přišlo do pohraničí kolem 40 000 Volyňských Čechů). O odsunu německého obyvatelstva diskutovala exilová vláda v Londýně již od roku 1942 a prezident Edvard Beneš při návštěvě v Moskvě v roce 1943 si společně s exilovou vládou vyhradil právo na rozhodování o tom, kdo získá občanství a kdo bude muset území Čech opustit.³⁸

Odsun Němců způsobil, že české pohraničí se téměř vylidnilo a jeho opětné obydlení měla zajistit nová osidlovací politika. Představa o novém utváření pohraničí a o jeho osidlování českým a slovenským obyvatelstvem se utvářela již v československém odboji (domácím i zahraničním) za druhé světové války. Po

³⁷ PAČÍSKOVÁ, D.: *Poválečná vesnice na Novobystřicku*, 2005

³⁸ STANĚK, T.: *Odsun Němců z Československa 1945-47*, 1991, s. 36

odsunu původních obyvatel zůstalo v celém českém pohraničí pouhých asi 200 000 obyvatel - starousedlíků a neodsunutých Němců.³⁹ Například v Nové Bystřici zůstalo kolem 600 Němců, obvykle odborníků v textilním průmyslu, kteří byli umístěni do místního sběrného tábora v zámku, nebo do chudobince. Pětadvaceti novobystřickým Němcům bylo uděleno československé občanství.

Osídlovací politika byla doprovázena řadou až propagandistických aktivit, ale nebyla příliš úspěšná. Příliv nového obyvatelstva probíhal současně s odsunem toho starého a majetkoprávní záležitosti byly tehdy řešeny pomocí tzv. prezidentských dekretů, které například zavedly instituci státní správy na nepřátelský majetek.⁴⁰

Vzhledem k nejistotě, která se vztahovala k vlastnictví majetku, které bylo potvrzeno právně napadnutelnými osídlovacími dekrety, byla i nadále pohraniční krajina opuštěná. Problém, který sehrál významnou roli, nastal při snaze sžívání se národnostních a etnických skupin, starousedlíků s nováčky. Vliv na osídlování měl i nedostatek pracovních příležitostí a rovněž nepostačující občanská vybavenost. Narozdíl od jiných pohraničních oblastí (například na severu Čech), kde byla krajina navíc drancována těžebním průmyslem, bylo pro zdejší obyvatele životní prostředí poměrně přívětivé. Předválečná sídelní struktura zanikla a nová, která by mohla být funkční náhradou, nevznikla.

Nutno ještě zmínit, jaké skutečnosti ovlivňovaly vzhled tehdejší krajiny. Hájek⁴¹ uvádí jako zásadní důvod změn znárodnování půdy probíhající v několika vlnách – jednu z nich odstartovala Mnichovská dohoda a další rok 1945, resp. Benešovy dekrety, které umožnily okamžité znárodnění pozemků. Půda se tak měla navrátit do „slovanských rukou“, její část získali soukromí hospodáři, zbytek stát, místní samosprávy, družstva a ČSSS (Československé státní statky). Od roku 1948 probíhalo zestátnění ve větší míře, snaha o zrušení soukromého vlastnictví měla dopad nejen na zemědělce, ale také na krajinu. Ti, kdož na půdě nyní kolektivně pracovali, si i kolektivně rozdělili odpovědnost za její podobu a stav. Nové hospodaření si vyžádalo také efektivnější zemědělství, proto vznikly plány na

³⁹ KOVAŘÍK, D.: *Proměny českého pohraničí v letech 1958-1960. Demoliční akce v českém pohraničí se zřetelem k vývoji od roku 1945*, 2006, s. 19

⁴⁰ ČAPKA, F., SLEZÁK, L., VACULÍK, J.: *Nové osídlení pohraničí českých zemí po druhé světové válce*, 2005

⁴¹ HÁJEK, P.: *Jde pevně kupředu naše zem. Krajina českých zemí v období socialismu 1948-1989*, 2008, s. 15-16

scelování pozemků – fungující spíše jako propaganda. Nejenže toto scelování zásadně změnilo charakter krajiny, taktéž z hlediska ekologie to byl krok špatným směrem. Důkazem, že krajina nyní patří všem (a nikomu zároveň) bylo zničení polních cest, úvozů a mezí, které byly zahrnuty pod velká vznikající monokulturní pole. Meliorace nabourala panující rovnováhu tím, že odvedla vodu do regulovaných vodních toků. Zásady v podobě hnojiv a chemických postřiků zanechaly rýhy velice hluboké. Deformaci krajiny doprovázela ruku v ruce devastace kulturních a historických památek – nejen znárodnování, ale také nové využití objektů (v opuštěném klášteře kasárna, kravíny apod.). Důsledkem celkového zjednodušení krajiny, změny jejího měřítka a zániku rozmanitosti byl nástup ekologicko-ekonomické pohromy.

3.5.2. Sociální struktura

Jedním z nejvážnějších problémů osídlování poválečného pohraničí se zdálo být složení nově příchozího obyvatelstva. Na jedné straně přicházeli starousedlíci, kteří byli vystěhováni po roce 1938 a kteří měli určitý vztah k pohraničí a jeho krajině. Na druhé straně se sem stěhovali nemajetní zemědělci a dělníci z vnitrozemí, bezzemci, a to kvůli vidině možného ekonomického zisku a kvůli snadnému nabytí půdy a usedlosti po odsunutých obyvatelích. Ovšem po válce se v pohraničí pohybovali i „zlatokopové“, kteří se snažili vše co nejrychleji vyrabovat. Noví osídlenci nebyli schopni zajistit obhospodařování nabytých majetků v plné šíři.

Cizinci, kteří sem také přišli hledat štěstí, měli velký problém zvyknout si na nové podmínky, na nový způsob žití, klima i sociální podmínky, a tak se většinou po prvním roce sbalili a vrátili do svých původních domovů. Častým problémem bylo zjištění příchozích, že nemají dostatečné zkušenosti ani teoretické znalosti nutné pro úspěšné vedení hospodářství. Kulturologickou otázkou zůstává, jak místo, prostor, reaguje na střídání diametrálně odlišných obyvatel. Zda si nositelé svou kulturu přináší a zase odnáší, nebo zda po odchodu Němců zůstává v místě jejich kultura, kterou si noví obyvatelé mají osvojit. Další otázkou je, jestli něco zanechali ti, kteří po roce opět odešli. Nedostatečné osídlení a problematická struktura obyvatelstva měla dopad i na hospodářskou situaci v pohraničí, které tak logicky zaostávalo.

Pohraničí se vlivem přílivu nového obyvatelstva proměnilo nejen sociálně, národnostně a profesně, ale vzhledem k tomu, že se podařilo nahradit pouze polovinu vystěhovaných Němců, proměnily se tyto oblasti i demograficky. To mělo velký dopad i na vzhled krajiny, protože obce, které nedisponovaly dostatečnou infrastrukturou, kde nebyl obchod, pošta či lékař se jen těžko obsazovaly, proto takové obce chátraly před očima. Když noví obyvatelé opět odcházeli, zanechávali za sebou vyrabované domy a spoušť. Bylo jasné, že takto vybydlené objekty bude ještě těžší znovu obsadit, takže se volné usedlosti staly cílem místních „vykradačů“ a také zdrojem stavebního materiálu, a tak se postupně doslova rozpadala celá vesnická struktura. Nutno podotknout, že jihočeské oblasti a tím i naše sledovaná oblast v okolí Slavonic patřily k těm hůře osidlovaným (ze statistických údajů lze vyčíst, že velká část osídlenců směřovala například k České Lípě či do okolí Mikulova).

Určitý podíl na odlivu obyvatelstva z pohraničí měl i nástup komunistického totalitního režimu (přestože komunisté měli na venkově obrovskou podporu a velké množství sympatizantů), zejména pak nová pozemková reforma z roku 1948, po které nastoupila kolektivizace – znamenalo to v podstatě zrušení selského stavu a tradičního venkovského života. Komunistický režim také shledal mnoho celých rodin státně nespolehlivými, takže se stovky takových rodin musely stěhovat. Většinou se jednalo o starousedlíky, kteří jako jediní v sobě měli zakořeněný stav pohraničí z doby před válkou. Tento přesun státně nespolehlivých osob byl obvykle prováděn vystěhováním rodin z pohraničí opět do pohraničních oblastí, ale na druhém konci státu a nikoli do vnitrozemí, aby byly takzvaně pod dohledem.

Tehdejšímu režimu se na mušku dostaly také náboženské objekty – náboženské organizace se svou autoritou, hierarchií a relativní nezávislostí na světské moci vyvolávaly obavy, zda nejsou příliš velkou konkurencí. Snahy konkurenci potlačit, lépe zatlačit, využívaly všech dostupných prostředků. Dle zákona č. 46/1948 o trvalé úpravě vlastnictví k zemědělské a lesní půdě byla církvím zkonfiskována půda, což podstatně narušilo jejich hospodářskou samostatnost. Ekonomickou závislost si komunistický režim zajistil zřízením Státního úřadu pro věci církevní v roce 1949, který vykonával dozor nad církvemi.⁴²

⁴² HÁJEK, P.: *Jde pevně kupředu naše zem. Krajina českých zemí v období socialismu 1948-1989*, 2008, s. 72

Záběrem majetku vznikla snaha o zánik řeholního života. Dnes v krajině časté zchátralé budovy klášterů byly po zestátnění nabídnuty k účelovému využívání stejně jako hrady a zámky (např. jako úřadovny, nemocnice, kasárna či vězení). Náboženství tak za období komunistické vlády téměř přestalo vykonávat svou společenskou i krajinotvornou funkci. Sakrální stavby, které nebyly využívány citlivě, nebo nebyly považovány za zvláště kunsthistoricky hodnotné, byly odsouzeny k postupnému zániku.

3.6. Bezpečnostní faktory

Po válce bylo nutné zajistit hraniční oblasti opatřeními, která byla úředního a legislativního charakteru. Cílem bylo zajištění státních hranic a tak dosáhnout i bezpečnosti celého státu. Bylo obnoveno celní hraniční pásmo z předválečné doby a změnila se organizace jednotek, které ostrahu hranic vykonávaly. Roli měla sehrát i armáda, která se obávala toho, že obyvatelé žijící v blízkosti hranic úmyslně posouvají svá sídliště stále blíže k hranicím, protože se cítí být více ve spojení se sousedními státy, a to jak jazykovou výbavou a příbuzensky, tak i hospodářsky.

Avšak ani armáda se nestala nejvýznamnějším likvidátorem pohraničního života. Po nástupu komunistické strany k moci došlo k uzavření hranic, k odříznutí od svobodného světa, a to se projevilo ve zvýšení opatření, která byla uplatňována hlavně na hranicích se západním Německem a Rakouskem. O tento „nový pořádek“ se staraly bezpečnostní složky, které se snažily hranice hlídat. Zvláště menší vesnice nacházející se v bezprostřední blízkosti hranic zažily časté pokusy riskantních přechodů hranic do západních zemí.

Dodnes si většina místních obyvatel pamatuje stezky, kudy převaděči naváděli prchající. V okolí Slavonic se často využívalo k překročení hranic hustých lesů na konci vesnice Maříže. Například právě ve Slavonicích žilo mnoho smíšených manželství a při transferu byl odsunut jen ten, který pocházel z Rakouska. Jeho partner mohl zůstat v Čechách. Většina však zůstala maximálně dva až tři roky, během kterých ale postupně přenášeli veškerý nabytý majetek přes hranice právě divokými stezkami v místních lesích. Často tak lze vyslechnout příběh, že takoví lidé přecházeli hranici tam a zase zpátky několikrát, dokud se jim nepodařilo přesunout

veškeré jmění za partnerem na druhou stranu. Podobné historky (o něco úsměvnější) o přechodu hranic opilými rakouskými dělníky jsou zaznamenány ještě v roce 1951.⁴³ V dalších letech už vyrůstají v okolí dráty a u hranic dochází i ke střelbě.

3.6.1. Hraniční pásmo

Není pak divu, že i na česko-rakouské hranici začala fungovat nová opatření, mezi něž patřily i důkladné prověrky strážců hranic. Z obou složek, které hranice jistily, vyšel lépe sbor SNB, na rozdíl od Finanční stráže, která byla nakonec na zlomku roku 1948 úplně zrušena. Opatření se ale týkala i civilního obyvatelstva místních vesnic – aby se zamezilo v přístupu k hranicím i těm, kteří žili v bezprostřední blízkosti, byly vydány vyhlášky o omezeném vstupu a pohybu osob ve vybraných pohraničních oblastech. S platností od 1. dubna 1950 bylo vyhlášeno zřízení hraničního pásma i pro okres Dačice.⁴⁴

Hraniční pásmo bylo hluboké dva až šest kilometrů kolmo od hraniční čáry a délka byla uzpůsobena terénu a místním podmínkám. Národní bezpečnost vydávala speciální potvrzení lidem, kteří v hraničním pásmu trvale bydleli nebo pracovali. Později byla část hraničního pásma prohlášena za zakázané pásmo, kde již nebylo možno pracovat, bydlet, ani do něj vstupovat. Ne všichni byli shledáni státně spolehlivými občany, proto byli někteří vyhoštěni – zejména vojáci, kteří se vrátili ze západní fronty, představitelé katolické církve a všichni, kteří dávali veřejně najevo svůj nesouhlas s vládoucí stranou.

3.6.2. Zakázané pásmo

Toto a také pozdější rozšiřování hraničního a zakázaného pásma vyvolalo další migraci obyvatel z pohraničí. Lidé museli zakázané pásmo opustit, přestěhovat se a svůj majetek přenechat státu. Zakázané pásmo pohlcovalo další vesnice až do

⁴³ Tyto příběhy lze číst v kronikách, které jsou starými místními rodinami uchovávány a střeženy a nahlédnutí do nich téměř není možné. Mému setkání s takovou kronikou předcházelo mnoho peripetií a samotné čtení v ní bylo doprovázeno skoro zasvěcujícím rituálem. O relevantnosti a vhodnosti materiálu jako zdroje faktů není třeba vést diskuzi, ovšem pro vyčarování atmosféry tehdejšího života považuji moment otevření kroniky za dokonalý.

⁴⁴ KOVAŘÍK, D.: *Proměny českého pohraničí v letech 1958-1960. Demoliční akce v českém pohraničí se zřetelem k vývoji od roku 1945*, 2006, s. 28

50. let, kdy se toto pásmo začalo opět zužovat z vnitrozemí směrem k hranicím a některá městečka a obce se z tohoto pásma vymanily (do Slavonic a okolí byl ztížený přístup od roku 1953, k částečné změně došlo až v lednu 1962). Většina budov v těchto neudržovaných městech a vesnicích však již bylo zchátralých a tento stav se ani následně nijak nezlepšil. V dačickém okrese v kraji Jihlava spadaly do zakázaného pásma tyto obce: Dětřiš, Kadlec, Košťálkov, Košlák, Kuní, Letnice, Maříž, Pernárec, Rajchěřov, Romava a Staré Hutě, čili všechny sledované obce jsou v tomto seznamu zahrnuty.⁴⁵

Přítomnost vojenských složek v krajině ji nemálo ovlivňuje. Celé oblasti jsou vymezovány pro vojenské účely. Původně zemědělsky obdělávaná půda se dostává do nových rukou, které ji nechávají ladem nebo ji využívají po svém – jako výcvikový terén atd. Opuštěné vesnice jsou využívány jako cvičné cíle. Do krajiny se zasazují vojenské ubikace, které slouží opravdu jen svému účelu a nejsou tedy nijak esteticky náročné. Pole a lesy ztrácejí svou ekonomickou funkci. Přestože krajina, která vojenský režim zažila, byla bíděně zpusťována, je dnes její biologická hodnota mnohem vyšší, než kdyby ji po celou dobu využívala zemědělská družstva. Krajina, která v hraničním a zejména v zakázaném pásmu sloužila jako obranný nárazník mající za úkol odrazit nepřítele vnější i vnitřní, nepodlehla intenzifikaci zemědělství, její struktura nebyla narušena rozoráváním či scelováním pozemků ani zásadními melioracemi. Současná ekologická výjimečnost původního vojenského území ovšem nevypovídá o předvídavosti či kulturně ekologických prioritách tehdejšího vládnoucího politického režimu.

⁴⁵ KOVAŘÍK, D.: *Proměny českého pohraničí v letech 1958-1960. Demoliční akce v českém pohraničí se zřetelem k vývoji od roku 1945*, 2006, s. 67-70

3.7. Vývoj vesnic v 50. letech

Koncem čtyřicátých a počátkem padesátých let došlo k ochlazení vztahu mezi západem a východem. Došlo tak k rozšiřování hraničního pásma, byl zpřísněn dohled státních orgánů v pohraničí. V polovině února 1948 se obyvatelé Romavy s Starých Hutí oficiálně dozvěděli o státním záměru zalesnit obě vesnice. Občané se měli přestěhovat do okolních vesnic. Některé regionální noviny psaly již koncem roku 1945 o tom, že katastr místních vesnic má být zalesněn. Přestože se nejednalo o oficiální zprávy, tak některé rodiny pro jistotu opustily svůj domov (například Rajchěrov byl téměř prázdný již v únoru 1946). Opuštěné domy vysídlených vesnic se staly cílem mnoha stavitelů z okolí, kterým posloužil zdarma nabytý stavební materiál.

Po roce 1950 byly již všechny obce, tj. Košťálkov, Kuní, Dětríš, Košlák, Pernárec, Rajchěrov, Romava a Staré Hutě opět vylidněny a následně armádou srovnány se zemí z důvodu budování železné opony. Oblast byla zalesněna, a tak přežila i celé období až do pádu železné opony. Zachovány byly pouze obce Dobrotín, Návary a Veclov, ale i zde počet obyvatel postupně ubýval a mnoho budov během dalších desetiletí zpusťlo, nebo bylo zbořeno. Původní hlavní cesty spojující obce byly modernizovány a využívány Pohraniční stráží. Přístup na území, kde se bývalé vesnice vyskytovaly, byl zakázán, vstup byl umožněn pouze s povolením. Začaly vznikat plány, jak tyto nebezpečné a již nepotřebné obce srovnat se zemí.

3.7.1. Demoliční plány

Lokality, které se během osídlování pohraničí nepodařilo dostatečně obsadit, byly opuštěné a úředně bylo rozhodnuto takové nevyužívané objekty zrušit – a to administrativně i fakticky. Neosídlené obce byly rozděleny do tří skupin. V první kategorii byly obce, které se nacházely v nově vznikajících vojenských újezdech, ve druhé byly obce, které měly být nahrazeny lesy a konečně třetí kategorie byla tvořena místy, která byla určena pro budoucí pastvinářské oblasti.⁴⁶

⁴⁶ ČAPKA, F., SLEZÁK, L., VACULÍK, J.: *Nové osídlení pohraničí českých zemí po druhé světové válce*, 2005

Obyvatelé vesnic určených k demolici měli být přestěhováni do větších obcí v okolí, ale z celého pohraničí se jen na Dačicku a Jindřichohradecku začalo se stěhováním obyvatel. Místní s takovými přesuny pochopitelně nesouhlasili a celý „zalesňovací“ plán jim připadal nesmyslný. Situaci nahrávala i neschopnost místní správy, která přesun obyvatel technicky nezvládala. Akce byla postupně odvolána z důvodu budování železné opony.

Na demoličních akcích se svými plány podílelo zvláště i ministerstvo vnitra, národní výbory a pozemkové fondy. V jednom z plánů byl i rozprodej objektů určených k likvidaci lidem, kteří by je na vlastní náklady odstranili a vzniklý prostor upravili k nepoznání od okolního terénu. Konzervátoři příslušných okresů podali návrh, aby alespoň kulturně významné stavby byly ze seznamu objektů určených k demolici vyškrtnuty.

Hranice Československa byla od počátku 50. let považována za možné místo střetu východu a západu. Naznačovala to situace ve světě a i vnitřní atmosféra státu. Bezpečnostní složky proto neváhaly opět zasahovat do života v pohraničí. Vesnice, které sledujeme, se všechny nacházely v zakázaném pásmu. V praxi to znamenalo nutný přesun všech obyvatel. Byly zřízeny i speciální přesídlovací komise, které měly rozhodovat o spolehlivosti či nespolehlivosti jednotlivých obyvatel vůči státu a zajistit bezproblémový přesun.

V okrese Dačice byla k úplnému srovnání se zemí určena pouze obec Maříž, ale ta byla nakonec výjimečně ušetřena. Z celého kraje pak bylo vysídleno 79 rodin. Pokud byli tito lidé shledáni státně spolehlivými, byli vystěhováni do nějaké bližší obce vzdálenější od hranice, pokud však byli označeni jako státně nespolehliví, byli vystěhováni buď do vnitrozemí, nebo naopak do méně obydlených pohraničních oblastí, ale nejlépe na druhém konci země. Například v obci Košťálkov bylo deset rodin určeno k vystěhování do Karlovarského kraje.

Po vystěhování obyvatel ze zakázaného pásma nastal problém s prázdnými budovami, které znesnadňovaly ostrahu hranic, protože mohly sloužit jako úkryt lidem, kteří se snažili prchat přes hranice. Přestaly úředně existovat a bylo rozhodnuto tyto opuštěné vesnice srovnat se zemí. V Dačicích dokonce vznikl návrh (nakonec ovšem nerealizovaný) na odstranění vesnic v rámci vojenského cvičení.⁴⁷

⁴⁷ PAČÍSKOVÁ, D.: *Poválečná vesnice na Novobystřicku*, 2000

Přestože podle původního plánu mělo být bourání památek, zejména sakrálních, konzultováno s příslušným úřadem, v praxi to vypadalo jinak, protože v oblasti žádné větší sakrální památky již nejsou k nalezení. O jejich existenci a následném zániku se můžeme přesvědčit srovnáním historických a současných fotografií, či jednoduše ze soupisů památek.

Místní obyvatelé se samozřejmě bouřili proti demoličním zásahům do jejich domovů. Odsunutí Němci se často domnívali, že se do svého domova opět vrátí, místní starousedlíci litovali ztráty toho, co měli v srdci od dětství a s čím si spojovali svůj domov a ostatní pravděpodobně mrzelo, že zmizí zdroj stavebního materiálu – z místních obyvatel nebyl nikdo z demolice nadšen. To ovšem procesy demolice nezastavilo, a tak zbytky obvodových zdí, sklepů a plotů zůstalo napospas přírodě, aniž by proces zarůstání spatřilo lidské oko až do roku 1989.

3.8. Vesnice po roce 1989

Po převratu v roce 1989 byla sice zbourána železná opona, nicméně absencí hraničních přechodů i jakékoli infrastruktury nedošlo k oživení této oblasti. Jen díky množství chalupářů, kteří začali rekonstruovat zanikající stavení v částečně zachovalých vesnicích (Návary, Veclov) se život pomalu navracel. Dnes jsou Návary i Veclov opraveny – chalupáři se drželi původního vzhledu vesnice a jejich zásahy jsou velmi citlivé. Dokazuje to vzhled jednotlivých statků i návesní kapličky.

V polovině 90. let vznikla snaha o založení tzv. Rekreačního parku Rajchěrov, avšak neúspěšně. Oblast jižně od Starohuťského vrchu byla okresním úřadem v Jindřichově Hradci vyhlášena jako Přírodní park Česká Kanada. Původně byl vyhlášen vyhláškou Okresního úřadu Jindřichův Hradec ze dne 1. července 1994, nově pak Nařízením Jihočeského kraje, jehož platnost nabyla účinnosti dne 1. června 2004⁴⁸. Nutno podotknout, že poetické pojmenování Česká Kanada není mezi vysídlení příliš oblíbené – „*Naše bývalé domy a pole jsou teď zarostlé lesem – a jmenuje se to Česká Kanada. Ach bože.*“⁴⁹

⁴⁸ NEKUDA, V.: *Dačicko, Slavonicko, Telčsko*, 2005, s. 99

⁴⁹ Monika Horáková ve své práci posuzuje výpovědi dvou žen a dvou mužů odsunutých ze sledovaných vesnic. Na protiklad poválečné historie místa a dnešního poetického vnímání krajiny upozorňuje paní Maria Stelzl, odsunuta z Košťálkova do Illmau.

3.9. Zmizelé obce dnes

Pokud se člověk na místa, kde kdysi stály normálně fungující vesnice, dostane dnes, může se pokusit na vlastní oči spatřit důkazy o tehdejších životech. Pomocí katastrální mapy z roku 1931 lze vyčíst vzhled tehdejších vesnic. Ovšem „rekonstrukce“ je velmi obtížná. V současném ruderálním porostu lze jen odhadnout místa, kde se nacházely statky či významné dominanty vesnic, např. kaple. Pokud je ve vesnici přírodní dominantou (obvykle rybník), lze se částečně orientovat podle ní, ale orientace je snížena v důsledku přírodních pochodů, které se tu za posledních více než 50 let odehrály.

Obě zaniklé vesnice Pernárec a Košlák, které spolu těsně sousedí, se nacházejí na okrajích potoka Pstruhovec. V Košláku je patrné několik zbytků sklepů a výrazné zbytky asi tří spolu sousedících domů (obvodové zdi těchto staveb dosahují výšky až 2 metry). V Pernárci se nalézají zbytky jabloňového sadu, též alej z javorů a dubů. Ve vsi lze nalézt mimo javory, lísky a olše i zbytky kulturních rostlin - ovocné keře a stromy. Zachoval se i kamenný můstek přes potok Pstruhovec, který dříve obě vesnice spojoval.

V bývalé vesnici Kuní dnes najdeme ruiny zdí a zbytky zídek (vždy max. do výšky 1 m), zbytky studní, sklepení a můstků. Porost je stejný jako v předcházejících vsích. Po cestě z Kuní do Dětríše jsou nově renovovaná Boží muka, na kterých lze číst letopočty 1810 a 1907. Původní vesnici dokazuje i třešňová alej zakončená vzrostlou lípou.

V bývalé obci Dětríš téměř zanikl původní hlavní rybník, na jehož místě se nyní nachází zbytky vegetace, díky kterým je prostor rybníka rozeznatelný od okolní přírody. Nedaleko vsi je jeden dodnes využívaný rybník. Vzhled vesnice je téměř stejný jako předchozí – zídky a zbytky stavení do výšky 1 metru a porost spolu s javory, lískami, olšemi a pár ovocnými stromy a keři.

V prostoru dnes již zaniklé vesnice Košťálov nyní nalezneme též jen zbytky obvodových zdí. Na celé ploše obce jsou jen ruiny stavení zarostlé ruderálním porostem. Poblíž hlavní cesty je patrný návesní rybníček, ale již téměř zarostlý. U cesty se také nachází zrestaurovaný křížek. Vesnice Košťálov je v současné době ze všech zmíněných obcí nejlépe čitelná (viz. obrazová příloha). Košťálov přímo sousedí s rakouskou vesnicí Klein-Taxen, která je osídlena dodnes. Lidé z vesnice

Klein-Taxen dodnes často vypráví, že si pamatují, jak slyšeli lámání a praskot, když se demoloval Košťáلكov a domnívají se, že slyšeli, jak trosky kaple nasunovali bagrem právě do zmíněného rybníčku.

Z obce Rajchěrov zbyly jen řádně zarostlé rozsáhlé ruiny. Ani při větší snaze už není možné vypátrat větší pozůstatky kaple sv. Michala s apsidou, která zde byla vystavěna v roce 1714 (v roce 1883 zde byla přistavěna věž). Z archivních materiálů (katastrální mapa z roku 1931) je možné vyčíst, že kaple stála poblíž rybníka. Při důkladném ohledání místa lze nalézt rozvaliny, z nichž je možné mezi žulovými kameny rozpoznat původní opracované sloupky (předpoklad je, že se nacházely u vchodu do kaple).

Podle žulových sloupků lze odhadnout pozemky i ve vsi Romava. Z hald kamení se stěží odhaduje, ze kterého domu pocházely. Dodnes vztyčené (ale i padlé) sloupky naznačují tvary zahrad domů, tento fakt také potvrzují některé botanické nálezy – například zdivočelé angrešty či rybízky.

Dalo by se říct, že právě zanikající kulturní krajina, kterou zde nalézáme, je pro současnou krajinu pohraničí typická. Dnešní krajina Sudet je obecně vnímána velmi negativně – jako prázdná, neutěšená krajina bez lidí, bez života, mrtvá. Novobystřicko nikdy nebylo tolik osídleno jako jiné části českého pohraničí, přesto je i zde cítit současná prázdnota typická pro naše pohraničí.

Obr. 8: Rekonstrukce česko-rakouské cesty Košťáلكov – Klein Taxen

4. VZTAH ČLOVĚKA A KRAJINY

Vztah člověka a krajiny lze vyjadřovat různými způsoby. Úkolem této kapitoly ovšem není všechny možnosti vyjmenovat a popsat, ale jen je naznačit. Vztahem, který je zde předmětem, se samozřejmě zabývají vědní obory, ale i běžná zkušenost člověka ho umí vyčíst, aniž by se dotyčný musel ponořit hluboko do odborných knih. Výtvarné umění, hudba, poezie, próza, duchovní nauky a také například lidová slovesnost, která čerpá z dlouhodobého pozorování přírody – to vše v sobě odráží člověka v krajině a krajinu v člověku.

4.1. Ekologie člověka

Pokud se snažíme postihnout vztah člověka ke krajině, je zapotřebí zmínit i obory, které se tímto částečně zabývají – ekologii člověka, kulturní a sociální ekologii. Člověk jako druh *homo sapiens sapiens*, se utvářel během dlouhého hominizačního procesu a zároveň si hledal své místo v přírodě. Ekologie se věnuje studiu vzájemných vztahů mezi organismy a mezi organismy a vnějším prostředím, ekologie člověka se vyvíjela díky sociologii (konkrétně díky Chicagské škole). Problém vznikl již v otázce, zda má být člověk podrobován stejnému zkoumání jako ostatní živočichové. Tento pohled uplatnil R. E. Park (1864 – 1944) spolu s E. W. Burgessem (1886 – 1966) v díle „Úvod do sociologie“ (An Introduction to the Science of Sociology) z roku 1921. Od této doby se hovoří o ekologii člověka. Park i Burgess patřili do chicagské sociologické školy, která se zajímala mimo jiné o urbánní sociologii, zejména o život ve velkoměstech. Vycházeli z předpokladu, že mezi lidmi vzájemně a mezi lidmi a vnějším prostředím probíhají procesy totožné s procesy v jiných ekosystémech, proto se na studium sociálních jevů pokoušeli uplatnit i přírodní vědy. Na život v lidských sídlech se snažili aplikovat teorii o dynamické rovnováze, o boji o přežití, který získal formu soutěžení, konkurence, kdy shodně s biologickými procesy probíhá selekce neúspěšných jedinců od úspěšných, kteří se pak na vnější prostředí lépe adaptují. Park se dopracoval k pojetí ekologie

člověka (Human Ecology) takového, které má být tvořeno těmito základními tématy⁵⁰:

- *Studiem procesů směřujících k biotické rovnováze a sociální stabilitě*
- *Hledáním příčin porušení vytvořené stability*
- *Poznáváním mechanismů umožňujících přechod od jednoho typu uspořádání k jinému typu organizace*

Snahu prakticky uplatnit ekologii člověka předvedl D. McKenzie (1885 – 1940), který tento předmět definoval jako „*studium změn vyplývajících z pěti ekologických procesů, které cyklicky probíhají v prostoru i čase a jsou zaznamenatelné ve všech typech komunit. Jedná se o koncentraci na určitém místě, centralizaci související s potřebou sdružování při realizaci nějakého společného zájmu, segregaci, to znamená oddělování z určitého hlediska homogenních skupin, invazi, čili proces přemísťování, kdy buď do obydleného území vstupuje jiná skupina, nebo se část populace přemísťuje do nového prostoru, kde začíná nový cyklus, a konečně o sukcesi, což je v McKenziově pojetí významná změna v charakteristice určitého území.*“⁵¹ Aplikovat metody přírodních věd na studium člověka v prostředí je velmi obtížné a rovněž srovnání biologických a sociálních procesů se neobejde bez problémů. Ačkoli se na pohled zdají totožné, liší se jednak formou, jakou jsou tyto procesy uskutečňovány a jednak jejich intenzitou. Lidské chování a vztahy jsou mnohem komplikovanější, než se sociologové z chicagské univerzity domnívali, a proto se aplikování těchto metod zdá nedostačující, není možné jimi vysvětlit všechny děje a procesy. Dnes se ovšem ukazuje jako velmi zásadní studovat vše interdisciplinárně a zvláště u takového předmětu studia, jakým je člověk, je tato interdisciplinarita na místě. Člověk je jako živočišný druh součástí přírodní říše, ovšem jeho kulturní vývoj ho přiměl pohybovat se v přírodě právě na kulturní bázi. Mnoho autorů považuje kulturu za formu adaptace člověka na prostředí, objevují se i názory, že studium adaptace je vhodné pro setkání poznatků všech ekologických přístupů.

V otázce adaptace se obecně hovoří jednak o adaptivních strategiích, díky kterým je možné adaptovat se na podmínky okolního prostředí a také o adaptačních

⁵⁰ PARK, R., E., 1936. Cit. dle: ORTOVÁ, J.: *Kapitoly z kulturní ekologie*, 1999, s. 36-37

⁵¹ ORTOVÁ, J.: *Kapitoly z kulturní ekologie*, 1999, s. 37

procesech, které se váží na změny kulturních strategií – tedy jedna ze zásadních otázek kulturní evoluce. Adaptivní strategie reagují na bezprostřední potřeby přizpůsobit se danému prostředí, adaptační procesy se vyrovnávají s potřebami reagovat na proměny prostředí tak, aby nebyla narušena vnitřní rovnováha systému, proto mají tyto procesy dlouhodobější trvání. Při zkoumání vztahu člověka a prostředí, jsou zásadní tyto hypotézy⁵²:

- *Motivace ke vzniku a fungování konkrétních kulturních stereotypů nelze pochopit aniž by byl v potaz brán faktor prostředí.*
- *Kultura je mechanismus, který od prvopočátku plní dvojí funkci – zajišťování vnitřní integrity systému a udržování dynamické rovnováhy mezi společností a vnějšími podmínkami.*
- *Kultura jako nadbiologický kód díky němuž se lidé adaptovali a jejím prostřednictvím promítali své představy (člověka jako druhu) o svém místě v objektivní skutečnosti.*

4.2. Kosmologie

Vztah člověka ke krajině je dán primárními potřebami, které se utvářely fylogeneticky. Jejich biologické kořeny si v běžném životě již neuvědomuje, v průběhu času se modifikovaly. Tento proces změn byl pravděpodobně nastartován momentem, kdy člověk ke krajině získal citový vztah a přiřkl jí estetické hodnoty. Krajina tak přestala plnit čistě utilitární funkci, jež plnila na začátku vývoje, kdy byl člověk na přírodě absolutně existenčně závislý, a začala člověka zaměstnávat i jinak. Vztah člověka a okolního prostředí se začal formovat a vyjadřovat v magii a v přírodních kultech, kdy prostřednictvím rituálů lidé vyjadřovali respekt a strach z přírodních živlů a uctívali přírodu jako zdroj.⁵³

Kosmologie se tento vztah snažila postihnout hledáním „arché“. První filozofové chápali svět jako přirozené uspořádání, které se projevuje vzcházením jednotlivých věcí z nějaké pralátky, do které se opět navrací. Přírodní filozofové starého Řecka považovali „arché“ za pralátku, vše prostupující princip, který

⁵² ORTOVÁ, J.: *Kapitoly z kulturní ekologie*, 1999, s. 21

⁵³ LIBROVÁ, H.: *Láska ke krajině?*, 1988, s. 26

jsoucňum poskytuje jejich bytí. Názory na podobu „arché“ se s každým filozofem lišil. Thalés (624 – 546 př.n.l.) považoval za pralátku vodu, Anaximénes (zemřel asi 525 př.n.l.) vzduch. Hérakleitos (540 – 480 př.n.l.) za základ bytí považoval oheň, který nejlépe znázorňoval věčně se proměňující princip zahrnující v sobě protiklady, jejich boj a harmonii. Anaximandros (610 – 547 př.n.l.) došel k závěru, že není možné považovat za pralátku něco, co je tak úzce vázáno na smysly, a proto se dopracoval k pojmu apeirón, tj. neomezenost, nevymezenost, který značí vlastnost, jež jediná z pralátky nezmizí. Podobně uvažoval i Pythágoras (cca 570 – 510 př.n.l.), kterého myšlenka Anaximandra přivedla k pojetí „arché“ jako čísla. Podle Pythágora jediné bod v sobě zahrnuje proces vymezování sama ze sebe, zahrnuje vztahy a poměry, zahrnuje fakt, že je jeden a to v rámci mnohosti. Kosmologie má svůj základ ve slově „kosmos“, které v řečtině značí řád, uspořádání, harmonii a krásu z ní vycházející. Přesto jsou přírodní filozofové spíše antropocentristy a racionalisty, kteří usilují o pochopení místa člověka v přírodě. Kultura starověkého Řecka prostřednictvím její mytologie se nám jeví jako zápas člověka s (nejen) přírodními silami, ve kterém se člověk snaží zvítězit a získat moc nad světem.

4.3. Umění

Nejjednodušším způsobem jak sledovat vztah člověka ke krajině je prostřednictvím umění. To je vždy zrcadlem života lidí v dané době a odráží jejich zájmy a potřeby. Tomuto tématu se věnuje například Hana Librová v knize „Láska ke krajině?“ a mluví o krajině nejen ve výtvarném umění, ale také v próze, poezii, hudbě a v lidovém umění. Jako první evropské výtvarné vyobrazení krajiny uvádí pozdně antickou arkadskou krajinu.

4.3.1. Středověké umění

Středověk je pro nazírání krajiny zvnějšku obdobím nepřejícím. Na jedné straně je to náboženství, které směřuje pohled člověka k nebi, k bohu, na druhé straně to byl způsob bydlení. Lidé žili rozptýleni po krajině, závislí zejména na zemědělství, obklopeni hustými, nebezpečí skrývajícími lesy. Umění středověku (tedy románské a gotické) svůj zájem nejčastěji soustřeďuje na boha. Na některých religiózních

obrazech se vyskytují krajinné prvky, obvykle mající symbolickou funkci, která význam obrazu podporuje. Nejčastěji se objevuje strom jako symbol života (nebo též strom poznání ztělesňující dědičný lidský hřích). Na některých obrazech se vyskytují i ptáci, kteří symbolicky naznačují spojení mezi nebem a zemí.⁵⁴

Obr. 9: Mistr Třeboňského oltáře
Kristus na hoře Olivetské, 1380-1385

Obr. 10: Mistr Třeboňského oltáře
Zmrtvýchvstání, 1380-1385

⁵⁴ LIBROVÁ, H.: *Láska ke krajině?*, 1988, s. 33-34

4.3.2. Novověké umění

Prvky krajiny se na pozadí obrazů začaly objevovat v renesanci, která přinesla zájem o člověka, o vnější svět, realistický pohled a lidské měřítko. Často bývá vyobrazována architektura. O zobrazované krajině v této době se mluví jako o krajině ideální – navazuje na arkadskou antickou krajinu. Autoři si krajinu stylizují, krajinné prvky mají funkci dekorace a celek bývá na pozadí příběhů z mytologie a náboženství. Manýrismus pak přinesl spolu s vzrůstajícím individualismem a subjektivním pohledem zájem o krajinu jako takovou. Krajina ne již jako pozadí, ale jako objekt zájmu se objevuje v dílech nizozemských malířů, kteří se věnovali pečlivému studiu krajiny v různých ročních obdobích. Jak píše Librová, u holandských krajinných malířů člověk přestává být v krajině doplňkem a krajina již není jen kulisou, člověk je zde jejím partnerem: „*Dokonce i tam, kde je lidská bytost vypuštěna vůbec, promlouvá za ni pečlivě obděláná krajina jako její výtvor.*“⁵⁵

Osvícenství, víra v rozum a v pokrok, do středu pozornosti opět postavilo člověka. Ten se snaží popsat okolní svět, skrz svůj rozum se pokouší poznat přírodní vědy tak, aby je lidstvo mohlo využít. Někteří filozofové dospěli k názoru, že člověk se přírodním zákonům podřizuje ze své přirozenosti, ne kvůli nevědomosti a neznalosti. Krajina se tak všem vědcům rozložila na jednotlivé dílčí části, které podrobovali analytickému zkoumání, měření a systematicky tyto poznatky uspořádávali. Jako předzvěst nastupujícího proudu se objevil J. J. Rousseau (1712-1778), jeho romantický duch volající po návratu k přírodě a upozorňující na obavy z pokroku je ale stále ještě encyklopedistickým pozorovatelem.

Romantismus nezměnil krajinu samotnou, ale znamenal zcela nový pohled na ni. City a emoce zatlačily rozum do ústraní. Velká francouzská revoluce proklamovala humanistické ideály nad realitou. Romantismus odráží prohlubování protikladů mezi společností a individuem, skutečností a ideálem, životem a uměním. Atmosféra romantické krajiny na nás působí jako hrdina té doby, je zarmoucená, sentimentální, tajemná, bouřlivá, vášnivá. Člověk je romantický hrdina, který prožívá s přírodou souznění a zajímá se o dynamické prvky přírody – bouře, vrací se do minulosti a svůj zájem soustřeďuje na ruiny, zříceniny, hřbitovy. Romantismus se snaží, i když velmi subjektivisticky, poukázat na hodnoty krajiny, ukázat, že není

⁵⁵ LIBROVÁ, H.: *Láska ke krajině?*, 1988, s. 52

třeba něco krásného vytvářet, stačí jen to hledat a najít v přírodě. Obdivuje život na venkově a kritizuje město. Nový pohled dokazuje i vznik tzv. anglických parků, které jako protiklad francouzských, přísně geometricky koncipovaných, dávají prostor pro „volnou“ přírodu, pro nepravidelnost, tajuplný chaos a exotiku. Čeští obrozenci si z krajiny vybírají dominanty se symbolikou národní historie a příslušnosti, a to nejen v literatuře, ale také v hudbě. Tento fakt, jak popisuje Librová, má velmi významný vliv na vývoj *lásky ke krajině*, zejména z toho důvodu, že krajina se dočkala ocenění nejen ve sféře estetické a kulturní, ale také sociální, a jak dále uvádí, toto období přispělo k utvoření idealizované představy české krajiny, která se generacemi šíří dodnes⁵⁶.

4.4. Ochrana přírodního prostředí

Romantická představa subjektivistické krajiny, jež odráží lidské city a skrývá v sobě národní symboly, je dlouhodobě neudržitelná. V průběhu 19. století se ve všech odvětvích začalo opět přistupovat k realistickému uvažování. Myšlení se chce vyhnout spekulaci, zásadní jsou nezpochybnitelná fakta. I příroda se stala předmětem takového uvažování, jehož cílem byl pokrok a prospěch. „Zážitky“ s romantickou krajinou daly podnět pro vznik myšlenek začít krajinu chránit.

Jako první snahy o ochranu přírody by bylo možné označit zřízení obor pro divokou zvěř. Bohatí šlechtici zřizovali tyto obory již od 13. století a znamenalo to omezené hospodaření a působení člověka na tomto území. Například Křivoklátsko je díky tomu přirozená lokalita s vysokou biodiverzitou. Na počátku 19. století se ochrana přírody soustředovala na zabránění plošné exploatace přírodních zdrojů, a také se již objevovaly vědomé snahy o ochranu některých přírodních a krajinných prvků a území. Byla zřizována první chráněná území, většinou se jednalo o aktivity osvícených šlechticů. Prvním chráněným územím u nás byl Žofínský prales, který byl zřízen dne 28. srpna 1838 na panství Nové Hrady Jiřím Augustinem Languéal-Buquoy. V tomtéž roce zřídil ještě chráněné území Hojná voda. Obě tato chráněná území existují dodnes, Žofínský prales jako národní přírodní rezervace a Hojná voda jako národní přírodní památka. Dnešní národní přírodní rezervace Boubínský prales byla chráněna od roku 1858 knížetem Janem Schwanzerbergem.

⁵⁶ LIBROVÁ, H.: *Láska ke krajině?*, 1988, s. 112

4.5. Krize kultury - krize přírody

V současné době se zájem soustřeďuje na kritický stav životního prostředí, na ekologickou krizi, která je dnes hodnocena jako nevyhnutelný důsledek konzumního způsobu života a hodnotového žebříčku západní civilizace. Valná většina autorů, kteří se tématem zabývají, se shoduje na zásadní potřebě změny vztahu člověka k přírodě. Často bývá kritizován evropský filozofický racionalismus, vědecká paradigmat, konzumní život, panský až kořistnický vztah k přírodě a naopak se ukazuje potřeba čerpat inspiraci z mimoevropských filozofií a způsobů života (nejčastěji jsou v této souvislosti zmiňována východní náboženství). Jako nutnost se také ukazuje vytvoření holistické koncepce neoddělující vědecké poznatky, ale syntézní pracování s poznatky z různých oborů. Alternativní způsoby života mají do vztahu člověk – příroda přinést etiku jako vysoce ceněnou hodnotu. Dále by mělo nastat zásadní rozhodnutí opustit přesvědčení o nadvládě člověka a na místo toho si uvědomit vzájemnou závislost všech forem života.⁵⁷ Objevuje se také termín *postmoderní kultura*, která má vzniknout jako náhrada poučená ze západní kultury, jejíž způsob života zdá se být poněkud nešťastným.

O ekologické krizi jako o krizi kultury hovořil již Arne Naess (1912 - 2009), který vycházel z faktu, že ekologická krize není reakce na konkrétní stadium vývoje člověka a kultury, ale ukázal nutnost hledat příčiny hlouběji a současnou krizi řešit hlubinnými kulturními změnami. Stejně tak René Dubos a Barbara Wardová upozorňují na nezbytnost hlubinných změn. Tito autoři mimo jiné přicházejí s tvrzením, že člověk obývá dva světy, na nichž je závislý a o které musí pečovat:⁵⁸

„1) přirozený svět rostlin, živočichů, půdy, vod, atd. – tedy svět, který tu byl miliardy let před námi a jehož jsme součástí;

2) svět předmětů a sociálních institucí, do jehož tvorby lidé od počátků vkládali své představy užitečnosti a krásy. Tento svět měl člověku sloužit, dnes však vidíme, že nás přesahuje a pronásleduje, ačkoli měl přispívat k našemu štěstí.“

⁵⁷ Etickou dimenzí života a analýzou lidských hodnot se zabýval například Aldo Leopold v díle *Etika země*, kde si připomněl dosavadní neexistenci etiky, která by postihovala vztah mezi člověkem a zemí a vším, s čím se na ní setkáváme.

⁵⁸ ORTOVÁ, J.: *Kulturní a sociální ekologie I.*, 1996, s. 32-33

V této souvislosti je na místě uvést problematiku akcelerace vývoje. Na změny, které v důsledku technologického pokroku přicházejí stále častěji, již není možné přirozeně reagovat. K vyhodnocení předchozí etapy je zapotřebí čas, který slouží k eliminaci nevhodných a zautomatizování vhodných mechanismů, jež se pak předávají jako tradice a zkušenosti předchozí generace. A právě tento čas nám v dnešní době chybí. Proto se řada autorů shoduje, že generačně sdílené rituály a symboly ve formě kulturní tradice je nutné udržovat a vrátit jim pozornost.

Jako příklad lze uvést Konrada Lorenze (1903 – 1989), který považuje rozchod s tradicí za ohrožující moment moderního lidstva. Autor uvádí 8 smrtelných hříchů, na jejichž vyvarování se závisí život lidstva i celé planety. Konkrétně pojmenovává těchto 8 smrtelných hříchů⁵⁹:

- *Přelidnění*
- *Devastace přírody*
- *Závod člověka se sebou samým*
- *Vyhasínání citů a emocí*
- *Genetický úpadek*
- *Rozchod s tradicí*
- *Narůstající tendence k indoktrinaci*
- *Jaderné vyzbrojování*

4.5.1. Akcelerace změn

Otázkou zůstává, kdy nastal ve vývoji lidské společnosti zlom. Od 17. století se vývoj značně urychlil a stále se urychluje. Vědecký pokrok přispěl ke změnám v oblasti technologií a důsledkem byla i změna v organizaci společnosti. Tradiční společnosti se rozpadly a vznikla nová, moderní, průmyslová a unifikovaná společnost. V tradičních společnostech fungoval princip kooperace s přírodou. Zemědělství se odvíjelo podle přírodních podmínek a s ohledem na přírodní rytmus. Informace předávané z generace na generaci vedly k tomu, že s přírodou jako zdrojem obživy, bylo zacházeno s úctou a respektem. Tradiční společnosti,

⁵⁹ LORENZ, K.: *Osm smrtelných hříchů*, 1990

pospolitosti, byly soběstačné i ve smyslu funkčnosti, lidská sídla byla stavěna s ohledem na okolí, existovala v bezprostřední vazbě na okolní prostředí, zdůrazňovala zásadní přírodní prvky, napomáhala identifikaci jedince se svým domovem a podporovala život v pospolitosti. V industriální společnosti se tento chápavý vztah k přírodě výrazně proměnil. Je to společnost, jež vyrostla na základech průmyslové společnosti, je neosobní, atomizovaná a individualistická. Optimističtí autoři považují industriální společnost za přechodné období mezi tradiční a postindustriální, která by se měla navrátit do šlépějí již zmíněných pospolitých společností. Inspirovat bychom se měli zejména tendencemi tradičních společností nesměřovat k získání maximálního úspěchu a jejich smyslem pro kompromis, nutné je také věnovat pozornost nemateriální sféře tehdejších společností – sféře duchovní, hodnotovým orientacím, umění či náboženství. Řada autorů se tomu věnuje a přináší koncepcce postmoderních společností snažící se o syntézu oněch dvou světů, v nichž člověk žije.

4.5.2. Holistické koncepce

Koncept noosféry představil Pierre Teilhard de Chardin (1881 – 1955) jako pokračování biosféry. Jedná se o sféru myšlení, která se stále vyvíjí a na konci tohoto vývoje si lidstvo zreflektuje svůj vývoj a všemu porozumí.⁶⁰

O negativech oddělení přírodních a společenských věd hovoří také James Lovelock (nar. 1919), který v teorii Gaia poukazuje na skutečnost, že Země je fyziologický systém v současné době v kritickém stavu, ze kterého mohou pomoci vědci znalí poznatků ne jedné specializované vědy, holistického vidění světa.⁶¹

Podobně zaměřené koncepce můžeme zaznamenat i u dalších badatelů⁶² (z nejrůznějších oborů) – například u teoretického fyzika Fritjofa Capry či přírodovědce a filozofa Ruperta Sheldrake a dalších, kteří se také snaží směřovat lidstvo k holismu. *„Holismus jako světový názor doložený soudobým vědeckým poznáním může k analogickému pojetí jednoty, celistvosti univerza směřovat, ovšem pouze za předpokladu, že tomu nebude bránit trvání na stávajících vědeckých paradigmatech,*

⁶⁰ srov. TEILHARD de CHARDIN, P.: *Místo člověka v přírodě*. Praha: Svoboda-Liberta, 1993.

⁶¹ srov. LOVELOCK, J.: *Gaia, živoucí planeta*. Praha: Mladá fronta, 1994.

⁶² srov. CAPRA, F.: *Tao fyziky*. Praha: Dharma Gaia, 2003. SHELDRAKE, R.: *Tao přírody*. Bratislava: Gardenia Publishers, 1994.

podporované pragmatismem doby s jeho ideou čistě materiálního pokroku odvislého od pokračujícího dobývání pokořené přírody.“⁶³

Vliv prostředí na vztah člověka k přírodě se dá vysledovat i z rozmanitosti kultur. Typ prostředí předurčoval adaptaci člověka – evolucionisté se domnívali, že za rozmanitost kultur může odlišný stupeň jejich vývoje, ovšem americký antropolog Julian H. Steward (1902 – 1973), taktéž autor termínu *kulturní ekologie*, přišel s koncepcí multilineární evoluce. Podle této teorie se jednotlivé kultury vyvíjely v závislosti na prostředí, jehož charakter mohl adaptaci lidí a vznik dané kultury ovlivnit tím, zda obsahoval více limitujících nebo kreativních prvků.

Kulturní ekologie se snaží mimo jiné hledat odpovědi na otázky související se současnou ekologickou krizí. Odpovědi spatřuje v pochopení lidské existence skrze studium kultury, neboť evoluce člověka jako druhu byla završena v třetihorách a naše biologická stránka se od této doby výrazně nemění – narozdíl od kulturní sféry života, která, jak již bylo řečeno, se potýká se změnami v relativně rychlém sledu. Jako nezbytně nutná se také ukazuje potřeba znovu definovat místo člověka v přírodě, jen tak budeme schopni ustoupit od postoje, který k ní nyní chováme a vytvořit nový, ekologický ve smyslu zapojení člověka do původního ekosystému a nastolit ve vztahu člověk – příroda rovnováhu.

4.6. Kultura a krajina

Pokud je pozornost věnována vztahu člověka a krajiny, můžeme se pokusit odhalit vztah mezi krajinou a kulturou. Jak již bylo v textu naznačeno, krajinu pojmenováváme a dáváme ji významy podle našich potřeb a zvyklostí. Odráží tak v sobě naši kulturu, ovšem spíše ve větším než národním měřítku. Samotné národy se ke krajině vztahují různě, skrze krajinu si často uvědomujeme naše zakotvení v prostoru, naší identitu. Vyvolává v nás nostalgické vzpomínky, ale často také negativní pocity ztráty s ní spojené. Krajinu můžeme interpretovat i díky našim emocím, které v nás vyvolává. Velmi důkladně se tématu věnuje historik Simon Schama v knize *Krajina a paměť*. Paměť krajiny se do naší mysli zapisuje jednak svým reliéfem, klimatem, rozložením a poměrem lesů, luk, vod a dalších útvarů a

⁶³ ORTOVÁ, J.: *Kapitoly z kulturní ekologie*, 1999, s. 75

také svými kulturními rysy, které jsou tvořeny památkami a dalšími lidskými výtvy.

Klima je určující podmínkou vzniku a vývoje ekosystémů a ovlivňuje i reliéf krajiny. Zásahy člověka jsou někdy natolik neopatrné, že reliéf krajiny absolutně změní (např. těžba uhlí a další činnosti). Obě složky se do života komunit, které v dané krajině žijí, výrazně prolínají a podílejí se na tvorbě jejich paměti. Paměť uchovává minulé aktivity, což díky možnosti zpětného vybavování si má vliv na aktivity budoucí – paměť krajiny je proto obzvlášť důležitá pro budoucnost žití a pro otázky národního či lokálního zakotvení jedinců a příslušnosti a vztahům ke konkrétním místům.

K prvkům kulturní paměti je možné zařadit aktivity spojené s využíváním přírodních zdrojů a s péčí o krajinu – obecně řečeno se jedná o lidské zásahy (ovšem nejen v negativním pojetí „zasahování“ do něčeho). Zásahy mohou mít přesahující charakter. Sakrálnost v krajině se objevila v době, kdy byla potřeba zvětšit či ritualizovat úctu k přírodnímu prostředí. Místa takto uctívaná přetrvávají dodnes, přestože ve změněných významech. Místa, která byla pohanským prostorem obřadů, později dostala křesťanský nádech a zdobena sochou svatých či křížkem se v dalším pokroku doby stala chráněným místem ve smyslu krajinného prvku. Díky krajině s námi roste vědomí jak vlastní historie, tak historie národa, který zde žije.

Obr. 11: Paměť krajiny – alej u kostela sv. Ducha u Slavonic.

5. DOMOV V KRAJINĚ

Člověk má v sobě fylogeneticky zakódovanou potřebu bezpečí, přirozeně chce mít jistotu domova a cítit se zorientován v prostoru, jež ho obklopuje. Evoluční psychologové ukazují, že prostředí na nás musí působit přívětivě, známě, tak, jak ho máme zakódováno z počátku vývoje lidstva. Homo sapiens sapiens se adaptoval na prostředí savany a toto prostředí se snažíme projektovat i dnes – potřebujeme mít prostředí vizuálně přehledné, travnaté plochy, přirozeně rozmístěné stromy a vodní plochy. Socioložka Hana Librová užívá termín *domov v krajině*, který ztotožňuje s prostorem, kde jsme zpravidla strávili dětství a kde se tedy cítíme bezpečně. *Domov v krajině* je naše životní jistota, ke které se i dnešní zaneprázdněný člověk navrácí. Někteří prostřednictvím chataření a chalupaření, jiní odchodem na venkov, ale tento návrat lze uskutečnit i na úrovni psychické – vzpomínkami či představami. Cítit se v krajině doma se ale nemusí vázat na jedno konkrétní místo, pokud se např. vracíme z exotických míst, můžeme se cítit doma v krajině typické pro naše podnebné pásmo, podobně když slezeme z hor do údolí, můžeme se tam cítit doma (nebo samozřejmě naopak).

Obecně lze konstatovat, že přírodní prostředí je vnímáno velmi pozitivně – je vhodné k relaxaci, ke zklidnění, ke znovuoobnovení energie, k rozptýlení i k získání koncentrace. Mluvíme ovšem o prostředí přetvořeném člověkem, tedy o krajině kulturní. Divoká příroda na většinu lidí působí (resp. by působila) zcela jiným dojmem – chaotická, neuspořádaná, nijak esteticky zajímavá krajina plná číhajícího nebezpečí. Přestože se lidé často a rádi navracejí do volné a „divoké“ přírody, je jim příjemná právě proto, že nijak divoká není, cítí se v ní dobře, protože si ji sami přetvořili.

5.1. Genius loci

Vezmeme-li v potaz fakt, že ekologie studuje vztah organismů a jejich přirozeného prostředí, je na místě, jak uvádí Ortová, uvažovat o termínech *domov*, *bezdomoví*, *obytnost*, a *obývatelný* či *neobývatelný svět*⁶⁴. Jak již bylo řečeno, bezpečí, pocit jistoty a schopnost orientovat se v daném prostoru jsou životně nezbytné a právě z toho se odvíjejí představy o obývatelnosti světa. S utvářením domova souvisí i charakteristické vlastnosti člověka, jako jsou kreativita, či estetické cítění. Být někde doma znamená také spojit s daným místem svoje emoce. V tomto smyslu se jako termín popisující pocitovou složku užívá *genius loci*, který se objevoval zejména v architektuře, ale dnes jej přejaly i jiné obory a zahrnuje v sobě nevšední atmosféru místa, jenž vznikla prolnutím přírody a sociální struktury s vysokou estetickou a duchovní hodnotou. Práce s prostředím je úkolem urbanistů, kteří by se měli snažit zohlednit všechny vazby v daném prostředí zároveň v historickém kontextu. Zpracovat prostor citlivě a srozumitelně je pro sociální organizace jeho obyvatel základem, neboť právě urbanizace je proces přetvářející biologickou tvář prostředí v kulturní. Řád a systém podporují pocit jistoty, urbanizace se snaží prostorově vyjádřit tento řád v lidském životě materialisticky, nejedná se přitom nutně o znásilnění krajiny, jaké známe z různých historických etap kulturního vývoje. Slovy norského teoretika architektury Christiana Norberga - Schulze můžeme popsat *genia loci* jako „konkrétní skutečnost, s níž se člověk setkává tváří v tvář a s níž se musí vyrovnávat ve svém každodenním životě. Architektura znamená zviditelňovat *genia loci* a úlohou architekta je vytvářet místa naplněná významy a tak pomáhat člověku bydlet.“⁶⁵. Inspirován fenomenologickou filozofií M. Heideggera píše o existenciálním prostoru, který v sobě obsahuje vztahy mezi člověkem a jeho prostředím. Fenomenologie podle tohoto autora jako jediná dokáže zmíněný vztah vysvětlit – nestačí popsat přírodní děje či estetickou rovinu místa, je zapotřebí hlubšího pozorování, jež Heidegger popisuje slovy: „Bydlení je způsob, jakým jsi ty i já, jakým jsme my lidé na zemi.“⁶⁶. Básnický pak dodává, že

⁶⁴ ORTOVÁ, J.: *Kapitoly z kulturní ekologie*, 1999, s. 109

⁶⁵ NORBERG-SCHULZ, CH.: *Genius loci. K fenomenologii architektury*, 1994, s. 5

⁶⁶ HEIDEGGER, M. cit. dle NORBERG-SCHULZ, CH., 1994, s. 10

bydlet na zemi zároveň znamená bydlet pod nebem, tedy bydlet na světě, který se jako bydliště smrtelníků mezi nebem a zemí nachází.⁶⁷

Ať už existenci člověka na světě budeme nazývat jakkoli, je jednoznačné, že se vždy bude týkat souhry či jejího obnovení ve vztahu člověk – prostředí, kultura - příroda. Rovnováhu narušila architektura moderní doby a způsobila pocity dezorientace nejen v sociální sféře života, proto je kladen apel na nahrazení architekturou postmoderní, jejímž cílem má být renesance základního vztahu a integrace všech jejích součástí. Jak je výše uvedeno, moderní způsob žití západní civilizace nese velká rizika týkající se i vztahu člověka ke krajině. Změny v přírodních a technických vědách a změny technologické byly následovány změnami v sociální struktuře a v jejích funkcích, proměnil se tak i charakter našich domovů, také prostor, které obýváme a nutně tak i city a zkušenosti, které s ním máme spojené. Umělé prostředí si vyžádalo vztah zprostředkovaný, nikoli bezprostřední a člověk v něm získává pocity *samoty, odcizení, odosobnění, vykořeněnosti a bezdomoví*.⁶⁸

Vzhledem k tomu, jak vysoce je dnešní svět globalizovaný, je nasnadě obávat se o kultury přírodních národů, které pospolitě žijí v relativních symbiózách se svými prostředími. Na nich budeme moci (nebo již můžeme) sledovat problémy vznikající z akcelerace technologického pokroku a zaostáváním toho kulturního. Toto pozorování budiž nám podnětem (a jeho výsledky snad i důkazem pro vědecké diskuze) pro zamyšlení se nad koncepcemi zmiňujícími potřeby hlubinných kulturních změn, poukazujícími na zvrácenost hodnotového žebříčku většiny současného světa a přinášejícími obrazy postmoderního světa koncipovaného jako souhrn a vyhodnocení předešlých zkušeností obohacených o poznatky o alternativních způsobech žití.

⁶⁷ NORBERG-SCHULZ, CH.: *Genius loci. K fenomenologii architektury*, 1994, s. 10

⁶⁸ ORTOVÁ, J.: *Kapitoly z kulturní ekologie*, 1999, s. 122

5.2. Hranice jako prostor

Hranice je místem konfrontace dvou kultur a v této souvislosti hovoříme o *akulturaci*⁶⁹. Akulturaci jako předmět studia zavádí americký antropolog Robert Redfield (1897-1958), který ji spolu s R. Lintonem a M. J. Herskovitsem v roce 1935 definuje. Akulturace podle této definice zahrnuje jevy, které vznikají v době, kdy jsou skupiny ve stálém a bezprostředním kontaktu. Skupiny jsou původně oddělené a jejich kontaktem jsou zapříčiněny změny v původních kulturních vzorcích jedné nebo více skupin.

V knize *Dějiny antropologie*⁷⁰ uvádí V. Soukup jako hlavní aspekty akulturace, kterým je třeba věnovat pozornost:

- *Nástroje a mechanismy, jimiž je akulturace realizována.*
- *Odolnost společností, které jsou v kulturním kontaktu.*
- *Mechanismus výběru a modifikace cizích kulturních prvků.*
- *Výsledky akulturace (asimilace, reinterpetace, synkretismus, revitalizace aj.).*

K akulturaci dochází během dlouhodobého přímého kontaktu dvou a více kultur. Jak uvádí Murphy, přímý a dlouhotrvající kontakt mají téměř všechny skupiny, proto je akulturace považována za obecný faktor společenského života.⁷¹ Akulturace probíhá v několika fázích: na počátku je okamžik, kdy se dané kultury konfrontují, vzájemně se poznají, dále probíhá selekce cizích kulturních obsahů a jejich přijmutí, následuje adaptace přijatých obsahů do nového systému. Nové obsahy naruší původní strukturu systému a je třeba je synchronizovat a podle výsledků (pozitivní či negativní) nastává moment reakce na změny a inovace.⁷²

Jevy, které akulturaci doprovází, jsou *kulturní difúze*⁷³ a *migrace etnik* v prostoru. Američtí antropologové se kulturní difúzí zabývali nejprve v prostředí domorodých indiánských kultur, kde zjišťovali důsledky vlivu kontaktu se západní

⁶⁹ „Akulturace – typ exogenní kulturní změny, k níž dochází při vzájemném kontaktu různých kultur“ (SOUKUP, V., 2004, str. 635).

⁷⁰ SOUKUP, V.: *Dějiny antropologie*, 2004, s. 380-381

⁷¹ MURPHY, R. F.: *Úvod do kulturní a sociální antropologie*, 2006, s. 207

⁷² SOUKUP, V.: *Dějiny antropologie*, 2004, s. 381

⁷³ „Difúze kulturní – mechanismus exogenní změny spočívající v šíření kulturních prvků a komplexů z různých kulturních systémů“ (Soukup, 2004, str. 637).

civilizací. Je známo, že difúze probíhá obousměrně (domorodci přijímají nástroje, technické pokroky, náboženství aj., kolonizátoři tabák atd.). Skupiny, které jsou ve vzájemném kontaktu, si mezi sebou vytváří síť a strukturu vztahů, jež se dynamicky proměňuje v závislosti na procesu vzájemného se ovlivňování a zároveň se promítá do struktury vazeb každé účastné jednotlivé společnosti. Průkopníky vztahů původně byli „hraniční kulturní jednatelé“, vládní úředníci a misionáři, vztahy ale stvrzoval obchod a práce.⁷⁴ Moderní antropologie studuje akulturaci a kulturní difúzi nejen na příkladech primitivních kultur, ale snaží se poznatky aplikovat na současný život.

I dnešní pohraniční krajinu je možné tak nahlédnout – původní obyvatelé se živilí převážně zemědělstvím, avšak vliv ekonomiky (potažmo politiky) státu zapříčinil ztrátu jejich samostatnosti (přestalo fungovat pravidlo, že z toho, co si vypěstují, užijí celou rodinu, neboť ve víru vývoje bylo nutné opatřit se také penězi a ty směňovat za dříve nepotřebné věci). Zohlednit se zde dá i ekologické hledisko – zanikla potřeba pěstování si více druhů rostlin, zemědělec se soustředil na pěstování jedné plodiny v o to větší míře. Velké zemědělské společnosti byli antropology zkoumány jako „jev sui generis“, tedy jako jev sám o sobě (podobně jako předtím zkoumané primitivní společnosti) a až uznání důležitosti hospodářských a politických vlivů začalo směřovat antropologické výzkumy směrem k národním kulturám.

Pozorujeme-li česko-rakouské pohraničí z obou stran, jasně vidíme vliv německy mluvícího obyvatelstva. Tvořilo majoritní část obyvatelstva na obou stranách hranic, ačkoli na té naší bylo v kontextu celého státu minoritou. Na rakouské straně hranic nic typicky českého nenajdeme, nenalezneme tam ani česky mluvící menšinu apod. Na rozdíl od česko-německých hranic, kde můžeme sledovat například charakteristickou architekturu, česko-rakouské hranice (alespoň na území v okolí Slavonic a Nové Bystřice) toto nenabízejí. Rysem „naší“ krajiny je pak například hustá síť cest, která je patrná i tam, kde tyto cesty už nemají cíl. Vesnice již zanikly, ale cesty a cestičky, které je spojovaly, jsou v krajině stále patrné. Stejně tak můžeme podél těchto cest nalézat boží muka, někde i pozůstatky křížových cest.

Viditelný pozůstatek konfrontace dvou kultur zde můžeme pozorovat skutečně jen zřídka. O akulturaci, jak ji definovali Redfield, Linton a Herskovits,

⁷⁴ MURPHY, R. F.: *Úvod do kulturní a sociální antropologie*, 2006, s. 208

nemůžeme v tomto případě uvažovat v plném jejím obsahu. Obě etnika se sžívala po velmi dlouhou dobu a těžko lze určit moment, kdy nastala první konfrontace dvou zcela odlišných skupin. Přesto je možné o akulturaci v pohraničí uvažovat, zejména z důvodu odlišnosti původních skupin a dramatického sžívání, které prošlo všemi akulturačními fázemi.

Ačkoli míšení kultur zde probíhalo asymetricky, žily tyto skupiny na prostoru, kde nezbyvalo než se vzájemnému soužití neustále učit. Výsledkem tohoto procesu učení je fenomén sudetské krajiny, která se proměňuje po celé délce hranic.

Vysídlení pohraničí na jednu stranu znamenalo zbavení kulturní krajiny jejích tvůrců, na druhou stranu jen díky tomu zde nad lidskou rukou opět převládla příroda a tato oblast se stala prazvláštní přírodní formou. Pole, pastviny a sady se tak opět přetvořily v „divokou“ přírodu. Otázkou je, která forma krajiny je lepší. Morálka člověka by zřejmě nabádala k odpovědi, že čistě kulturní krajina je lepší. Člověk si zde přírodu podmanil, přetvořil k takovému prostředí, ve kterém byl schopen přežít a žít, ale byla to také nečinnost člověka, který nechal svůj výtvar doslova ležet ladem, dokud si ho příroda nevezala zpět.

5.3. Hranice jako domov

Předchozí text se snaží ukázat, do jaké míry a čím vším může být člověk ovlivněn ve vnímání a prožívání prostoru, ve kterém žije. Tato krajina, která je pro člověka jeho domovem, má historický vývoj na úrovni přírodní i kulturní – geomorfologický i historický. Člověk má fylogeneticky zakódované předpoklady tento prostor nějak cítit, ale skutečné vnímání krajiny má i čistě individuální rovinu. Zamyslet se nad interním prožíváním prostoru není snadné a přimět druhého, aby bez rozmyslu o takovém prožívání hovořil, je snad ještě těžší. Ovšem pokud je tématem člověk a krajina, je důležité nejen si krajinu projít, strávit v ní čas a všechno si důkladně osahat a zmapovat, důležité je také podobně prozkoumat druhý prvek - člověka, který v ní žije.

5.3.1. Metodologie výzkumného šetření

Z jazyka lidí uvnitř krajiny se mnohdy dá vyčíst více než z jazyka vědy, právě proto a také vzhledem k charakteru práce a s ohledem na zvolené téma jsem se rozhodla pro ověřování si hlavních hypotéz zvolit metodu interview. Za pomoci interview výzkumník může získat konkrétnější a detailnější informace, závisí na charakteru rozhovoru a na tom, do jaké míry tazatel do rozhovoru vstupuje.

Rozhovor patří mezi nejčastěji používané techniky sběru dat a je to taková technika, která získává potřebné informace prostřednictvím přímo cílených otázek, které jsou respondentovi kladené tváří v tvář. Při reprodukci odpovědí je možné zaznamenávat mimo samotných slov dotazovaného také atmosféru a dokreslit tak smysl výpovědi. M. Disman rozlišuje dva základní typy rozhovorů a to z hlediska jejich formálnosti.

Standardizovaný typ rozhovoru má předem daný neměnný soubor jednoznačně formulovaných otázek, záleží také na dodržování sledu otázek. Tento typ rozhovoru je vhodný pro srovnávání odpovědí, ale mohou nám unikat některé širší souvislosti. Nestandardizovaný rozhovor nám umožňuje zachytit problematiku v širších souvislostech a umožňuje také vyvarování se chyb z nejasně formulovaných otázek, které nemusí respondent správně pochopit. Otázky je možné řadit a klást jak situace dovolí, což má za následek fakt, že výsledky tohoto typu rozhovoru nelze srovnávat.

Nestandardizovaný rozhovor je vhodnější používat při kvalitativním výzkumu narozdíl od rozhovoru standardizovaného. Je také vhodné používat ho v situaci, provádíme-li výzkum mezi lidmi ze sociálně či kulturně odlišného prostředí.

Existují také další formy rozhovoru, za důležité považuji zmínit polostandardizovaný typ rozhovoru, při kterém můžeme oba předchozí typy sloučit, klást doplňující otázky apod.

Metoda interview slouží k zachycení nejlépe subjektivního názoru a psychického života dotazovaných osob, tedy jevů, které nemůžeme vysledovat přímým pozorováním. Jak Disman dále uvádí, rozhovor je také metodou, která v některých případech může ušetřit čas i finanční náklady.⁷⁵

⁷⁵ PERGLER, P. a kol.: *Vybrané techniky sociologického výzkumu*, 1969, s. 222-302

5.3.2. Postup

Vzhledem k faktu, že ve zkoumané oblasti se pohybuji již řadu let, jsem se zdejší situací seznámena jednak díky pozorování, ale také díky neformálním rozhovorům s místními obyvateli. Na druhou stranu v oblasti trvale nežiji, a proto nejsem dostatečně informována o všedních problémech obyvatel, z toho důvodu si troufám říci, že si do jisté míry zachovávám objektivní pohled. Výše uvedená fakta považuji za dostatečná pro fázi předvýzkumu.

Konstrukce samotných otázek vyplývala z předem stanovených tezí. Teze jsem sestavila na základě znalostí místních reálií. Jak radí Disman, otázky je třeba sestavovat jako celek a to tak, aby otázky byly funkční, srozumitelné a vyvarovat se zmatečných a nadbytečných otázek, které by vedly ke zjišťování nepotřebných informací (nemluvě o tom, že délka rozhovoru má zásadní vliv na respondentovu vůli spolupracovat). Cílem bylo získat odpovědi na skryté hluboké otázky – kvalitativní sociologické metody výzkumu dokazují, že vhodně zvolený respondent a adekvátně položená otázka dovede tazatele k cíli snazší cestou než jiné metody.

Při výběru respondentů jsem zvažovala několik faktorů – samozřejmě to, aby odpovídali té skupině, která je předmětem zkoumání, ale také další faktory, jako např. chuť spolupracovat a otevřít se „cizinci“. Venkovské oblasti pohraničí jsou stále plné předsudků vůči lidem z větších měst, proto jsem se v předvýzkumu snažila nalézt osoby, které jsou těchto předsudků z jakýchkoli důvodů zbaveni a nebudou v důsledku toho odpovědi úmyslně zkreslovat. Při samotném interview jsem pro záznam odpovědí používala jednak nahrávání na diktafon a zároveň odpovědi, resp. jejich strukturu a významné či zajímavé okamžiky, jsem si poznamenávala do bloku, abych se mohla k těmto bodům vracet při kladení doplňujících otázek. O zaznamenávání informací jsem respondenty předem informovala, stejně tak o účelu mého výzkumného šetření.

Zvolila jsem metodu polostandardizovaného rozhovoru, který umožňuje pokládat dodatečné otázky, pokud původní otázku respondent nepochopí, či pochopí nesprávně. Vzhledem k tomu, že některými otázkami se snažím respondenta přimět k představám, imaginaci, bylo nutné můj záměr blíže popsat, navést respondenta

k tomu, aby se neobával mi své představy popsat. Přepsané rozhovory lze přečíst v příloze.

5.3.3. Předpoklady a výsledky

Z rozhovorů, které jsem vedla s několika respondenty, jsem chtěla získat přehled toho, zda a jak se liší postoje ke krajině. Zda jsou tyto postoje závislé na věku či vzdělání respondenta, či zda jsou ovlivněné historií rodiny. Předpokládala jsem, že zmíněné proměnné budou mít na vztah člověka k místní krajině vliv. Z tohoto důvodu jsem zvolila respondenty, kteří mají ke sledovanému místu různý odstup – rodiny, jejichž příchod do dnešního pohraničí je datován ještě do dob Rakouska-Uherska, rodiny, které se sem dostaly jako novoosídlenci v roce 1945, nebo “náplavu” z 90.let. Rozhovory jsem také vedla s lidmi, kteří se v pohraničí narodili, avšak jejich rodina je původem z nedalekého vnitrozemí.

Položené otázky se snaží zmapovat nejen faktické údaje typu kdy rodina do pohraničí přišla, zda si lidé uvědomují, v jaké krajině žijí – usilují o odpovědi na ekologickou problematiku, a ve své podstatě poukazují na náš antropocentrický vztah ke krajině, který obvykle není explicitně vyjádřen.

Výsledky rozhovorů se nedají zobecňovat a ani je nelze považovat za validní empirický výzkum. Pro tuto práci nejsou určující, mají pouze doplňující a ilustrativní charakter. V příloze jsou uvedeny jen některé rozhovory – vybrány byly na základě jejich částečné protichůdnosti. Spojuje je ovšem jeden zásadní fakt – všichni dotazovaní se aktivně podílejí na vývoji a směřování sledovaného místa v různých oblastech (politika, ekonomika, kultura).

6. INTERPRETACE MÍSTNÍHO DĚDICTVÍ

Interpretace místního dědictví je efektivním nástrojem rozvoje udržitelného turismu a cestovního ruchu. Aby záměry a strategie reanimačních snah v pohraničí byly účinné a setkaly se s pozitivními ohlasy, je třeba hodnoty zdejší krajiny správně interpretovat. Místním dědictvím je zde zamýšleno cokoli, co se dochovalo z minulosti a má pro nás hodnotu takovou, že je vhodné ji zachovat, popř. oživit a předávat dalším. To, aby byla hodnota věci patrná i jiným, závisí zejména na její interpretaci. Pro účely oživení lokálních kulturních či přírodních památek vznikají manuály, které jedincům i organizacím snažících se o obnovu, pomáhají předejít mnohým chybám a předat tak význam daného objektu či místa úspěšně dále. Místní dědictví je zásadním bodem nejen pro rozvoj turistiky, i pro rozvoj entuziasmu spoluobčanů. Interpretace velmi úzce souvisí také s ochranou dědictví.

Interpretace míst se týká nejen hmotných památek, ale zahrnuje mnohem více: budovy, části krajiny, tradice a rituály, města, předměty či jejich sbírky, průmysl, historické události i aktivity. O interpretaci v tomto slova smyslu lze hovořit až v současné době, přestože snahy tohoto ražení jsou známy i z historie. Na jejím vzniku měl zásadní podíl Freeman Tilden, který pracoval ve správě národních parků v USA. Ve své publikaci⁷⁶ definoval interpretaci jako „*činnost odhalující návštěvníkům, kteří po této službě touží, něco z krásy a kouzla, inspirace a duchovního obsahu, jež leží za tím, co návštěvník může sám vnímat svými smysly*“.⁷⁷

Vznikem interpretace místního dědictví jako samostatné disciplíny je dokázáno, že si vážíme našeho přírodního i kulturního dědictví a že si uvědomujeme jeho hodnoty, ať již mluvíme o památném stromě, významném kostelu, nebo lidové říkance. Interpretace se pak stává prostředkem, jak pomoci tuto hodnotu odhalit i ostatním. Cílem je mimo jiné dosáhnout projevu účasti od lidí, kteří v místě žijí a kteří si sdílenou hodnotu uvědomí. Ideálně vzniká jakási forma patriotismu a sounáležitosti s prostředím, ve kterém tito lidé žijí.

⁷⁶ TILDEN, F.: *Interpreting our heritage*. University of North Carolina Press, 1957.

⁷⁷ PTÁČEK, L. (redakce a překlad českého vydání): *Interpretace místního dědictví. Příručka pro plánování a tvorbu prezentací místních zajímavostí*, 2004, s.11.

V publikaci s názvem Interpretace místního dědictví – Příručka pro plánování a tvorbu prezentací místních zajímavostí je uvedeno několik principů rozvoje cestovního ruchu ve vzájemném souladu s interpretací. Autoři této příručky vycházejí z výsledků Skotského Fóra pro cestovní ruch a životní prostředí, ale vzhledem k vysoké podobnosti s Českou republikou lze výsledky aplikovat i zde.

Základními body jsou:⁷⁸

- *Největším kapitálem cestovního ruchu (ve Skotsku) je prostředí a všechny jeho složky – příroda, památky, kultura.*
- *Cestovní ruch může přinášet prospěch hostitelské komunitě, návštěvníkovi i samotnému místu.*
- *Osvěta prostřednictvím cestovního ruchu má klíčový význam pro to, aby lidé dokázali rozvíjet zodpovědný přístup k přírodnímu prostředí a skutečné odhodlání omezit negativní dopady na prostředí.*
- *Turistické aktivity a rozvoj cestovního ruchu by měly odpovídat velikosti a povaze lokality.*
- *Kdykoli je to možné, měla by být ochranná opatření řízena a prováděna místně, tak aby místní komunita, jednotlivci a podniky spolupracovali z vlastní iniciativy a cítili se „spoluvlastníky“ svého prostředí.*
- *Životní prostředí je dynamický systém. Změny jsou nevyhnutelné a mohou mít měřitelný pozitivní efekt. Musíme být připraveni přizpůsobit se nové situaci, ovšem při respektování našich hlavních zásad.*
- *Veřejné instituce musejí přijmout dlouhodobý pohled na investování do cestovního ruchu.*
- *Veškerý rozvoj cestovního ruchu nyní i v budoucnu musí být šetrný k životnímu prostředí.*

⁷⁸ PTÁČEK, L. (redakce a překlad českého vydání): *Interpretace místního dědictví. Příručka pro plánování a tvorbu prezentací místních zajímavostí*, 2004, s. 13.

6.1. Metody interpretace

Krajina česko-rakouského pohraničí na Slavonicku je na nejen kulturní památky bohatá, přesto je i pro ni velmi obtížné být turisticky zajímavou lokalitou. Na příkladech reanimace kraje bych ráda ukázala, s jakými prvky krajiny lze pracovat a zda je úsilí do nich vložené zpětně oceněno, nebo zda je marné. Pro lepší komparaci příkladů je třeba se nejprve zaměřit na metody, s nimiž se při reanimaci pracuje.

Interpretaci bychom pro lepší zkoumání mohli rozdělit na předmět interpretace, téma, neboli hlavní sdělení a interpretátora. Předmětem musí být něco, co lze smyslově vnímat, k čemu se interpretace přímo vztahuje. Téma se pak váže k předmětu a vychází ze zásadní myšlenky, kterou chceme o předmětu předat dále. Způsob předání velmi závisí na interpretátorovi. Ten nejprve musí umět poselství předmětu sám pro sebe rozkódovat a rozpoznat důležité a nedůležité momenty v historii či stavu předmětu.

Slavonická renesanční společnost, o.p.s., která se místnímu dědictví na Slavonicku věnuje zdaleka nejvíce, využívá pro školení tvůrců i interpretátorů Manuálu místního průvodce⁷⁹. Jeho autor, Ladislav Ptáček, vychází z myšlenky Freemana Tildena a pojmenovává šest základních pravidel úspěšné interpretace:

1) Provokace. Správná interpretace musí umět u návštěvníka vzbudit jeho zájem a údiv. V našem případě by takovou provokací mohla být například skalní soutěska, kterou lze zahalit do hávu tajemství. Využívají toho například Grasselovy stezky. Obyčejná skalní výduť je tak návštěvníkům představována jako úkryt známého zločince a loupežníka Johanna Grassela. Do jisté míry může vyprovokovat diváky či návštěvníky i dobře mířená otázka: „Je pro vás Johann Grassel kladný hrdina, nebo obyčejný zloděj?“.

2) Vznik vztahu. Abychom návštěvníky, diváky, posluchače atd. oslovili, musí v nich naše interpretace předmětu vyvolat pocit, že jsou s ní osobně svázáni, musí

⁷⁹ PTÁČEK, L.: *Manuál místního průvodce*, Slavonická renesanční, o.p.s., 2010.

vyvolat pocit, že sdělení se jich přímo týká. Člověk je osloven jen takovou interpretací, která je smysluplná, odpovídá přesvědčením, zkušenostem a zájmům lidí. V opačném případě bude sdělení ignorováno. Naopak dokáže-li interpretátor zvolit takovou strategii, že upoutá co nejvíc lidí způsobem, že se každý jedinec bude domnívat, že "sdělení" sedí přímo a jenom na něj, dosáhne interpretace nejlepších výsledků.

3) Odhalování skrytých významů. Cílem je publikum inspirované, tohoto momentu ale pouze přednesením faktů a informací nedosáhneme. Pokud interpretátor správně pochopí a rozkóduje předmět zájmu, dokáže i pro ostatní na první pohled skryté jevy a souvislosti vyložit. Pokud návštěvníci přijdou do muzea opevnění nad Slavonicemi, zaujme je mnohem více informace, co se dělo v bunkru, když zrovna nebyl stav pohotovosti, než je prostý výklad dat bitev a soupiska zbraní.

4) Samotné zaujetí. Návštěvníci si náš "předmět interpretace" vybírají obvykle dobrovolně, a to z široké nabídky. Výběru i budoucí návštěvě věnují svůj volný čas, proto je nutné zaujmout je příjemným, nevtíravým a nepedantským způsobem. Sdělení musí být jasně formulováno, jinak vzniká možnost, že návštěvník bude plný neblahých pocitů, že něčemu, nějakým souvislostem či termínům nerozuměl. Navštíví-li skupina běžných turistů archeologickou lokalitu Pfaffenschlag, která se ukrytá v lesích na hranicích s Rakouskem rovněž nachází nad Slavonicemi, nepotěšíme většinu z nich, bude-li výklad zaměřen pouze na popis metod archeologického zkoumání v jazyce příslušného oboru. Naopak jsou-li návštěvníci sami vyzváni k zamyšlení: "Na co se tento předmět asi používal?", jejich zaujetí roste.

5) Poznávání. Nejjednodušší metodou pro dosažení poznání zajímavou a nenásilnou cestou je směr od konkrétního k abstraktnímu. Nejprve je popsáno něco co vidíme, slyšíme či si můžeme ohmatat, teprve potom se dostáváme různými způsoby k tomu, co se skrývá uvnitř, k samotným podstatám. Hraniční kámen vizuální odděluje několik území. K symbolice hranic i kamene můžeme přistupovat zvlášť a to skrze různé výklady, například mytologii.

6) Rovnováha. Opět je zde důležité věnovat pozornost návštěvníkům a sledovat, zda jsou schopni pronikat do hloubky věci stejnou měrou i rychlostí jako interpretátor. Imaginace je vlastnost, kterou mohou mít různí lidé různě vyvinutou. Je tedy podstatné věnovat se poznání konkrétního i abstraktního stejnou měrou odpovídající našim návštěvníkům.

6.2. Formy interpretace

Za neúčinnější formu interpretace je považována osobní interpretace. Někdy ale není přítomnost místních průvodců možná, a tak se využívá dalších forem – mezi ně patří mimo jiné venkovní panely, tabule, expozice, publikace či prezentace. V tabulce uvedené níže jsou souhrnně sepsány různé formy osobní interpretace, jejich popis, způsob využití a zda jsou ve sledovaném pohraničním regionu zastoupeny.⁸⁰

Formy osobní interpretace	Popis	Způsob využití	Ukázky na Slavonicku
Exkurze s průvodcem	Vedoucí skupiny podává výklad, do kterého může zapojit i organizovanou aktivitu, např. poznávací soutěže, ochutnávka vína apod.	S průvodcem lze navštívit odlehlá nebo méně známá místa, pozorovat přírodu či lidskou činnost z jiného úhlu pohledu, vlastními dotazy prohloubit dosaženou znalost	Prohlídka Grasselových stezek s výkladem
Historický průvodce	Průvodce představuje historickou postavu zasazenou do konkrétního kontextu, pro udržení se v roli je důležitá znalost historických reálií	Historický průvodce návštěvníky seznamuje s památkami či historickými lokalitami	Prohlídka historického jádra města, popř. nedalekého hradu Landštejn
Kostýmovaný průvodce	Na rozdíl od historického průvodce zde hraje roli převážně kostým, který slouží pouze pro dolazení atmosféry	Historický průvodce návštěvníky seznamuje s památkami či historickými lokalitami	Prohlídka slavonického podzemí

⁸⁰ Tab. 4: Tabulka je převzata a upravena z: HAM, Sam: *Environmental Interpretation : a practical guide for people with big ideas and small budgets*, 1992.

„Pozdrav a jdi“	Po přivítání uvede průvodce návštěvníky do problematiky, může nabídnout návod, jak památku či lokalitu pozorovat a vyzve návštěvníky, aby si ji samostatně prošli	Vhodné pro větší skupiny na menším prostoru - např. v malé expozici, jedná se o krátkodobý kontakt	Expozice v Městském muzeu, stálá expozice i komentované výstavy
Toulavý průvodce	Průvodce slouží více méně jako dozor, ale disponuje potřebnými informacemi, které může na výzvu návštěvníků neformálně podávat. Výkladem se nevnučuje, reaguje na zájmy a potřeby návštěvníků	Zajišťuje kontakt návštěvníků s alespoň základními informacemi o tématu, které může rozvíjet. Neslouží jako vyučující, ale rozvíjí návštěvníkovi zájmy	Prohlídka Grasselových stezek bez výkladu
Živé ukázky	Dochází ke kooperaci průvodce a návštěvníků, kteří jsou zapojováni do diskuze a připravovaných aktivit	Lze sem zařadit živé obrazy, diskuze či prezentace historických zvyků, řemesel, atd.	Program oslav výročí města, či tradiční podzimní jarmarky
Rekonstrukce	Divákům je předvedena rekonstrukce konkrétní události vyzdvihující a vysvětlující nejzásadnější okamžiky a souvislosti	Návštěvníci se díky představení svou imaginací dostávají do konkrétního období, tato metoda je ovšem náročnější a vynucuje si větší počet lidí k přípravě i realizaci	Rekonstrukce "přepadení řopíků 1938" v Pevnostním areálu Slavonice
Dny otevřených dveří a jiné akce	Organizace návštěvníky seznamují se svou činností, v rolích průvodců jsou obvykle zaměstnanci organizace či dobrovolníci	Vhodné k oslovení velké skupiny lidí, efekt je z velké části závislý na předchozí propagaci	Slavnosti Trojmezí, slavnostní otevření tzv. Německého spolkového domu
Přednášky	Jedná se o výklad na předem dané téma, v předem daném termínu i rozsahu. Přednášející se drží struktury, je zde menší prostor pro dotazy a intervenci návštěvníků	Vhodné k získání informací o památce či lokalitě, kterou není možné z jakéhokoli důvodu navštívit na vlastní oči	Přednášky v tzv. Německém spolkovém domě, v městském muzeu a galerii

6.3. Teorie komunikace v praxi

V oblasti interpretace místního dědictví lze uplatnit poznatky z teorie komunikace. Aby sdělení týkající se předmětu zájmu bylo úspěšně přeneseno, nestačí jen automaticky využít některou z forem interpretace. Pro osobu interpretátora je potřeba vybrat jedince, který disponuje znalostmi a pozitivními zkušenostmi v oblasti komunikace.

Pro správné navázání dialogu mezi interpretátorem a publikem lze využít teorii potřeb amerického psychologa Abrahama Maslowa, kterou zavedl v roce 1943. Podle této teorie má člověk pět základních potřeb (od nejnižších po nejvyšší - hierarchickým uspořádáním společně tvoří pomyslnou pyramidu):

- *fyziologické potřeby*
- *potřeba bezpečí a jistoty*
- *potřeba lásky, přijetí a sounáležitosti*
- *potřeba uznání a úcty*
- *potřeba seberealizace*

První čtyři kategorie Maslow označuje jako nedostatkové potřeby a pátou kategorií jako potřebu existence či růstovou potřebu. V této teorii obecně platí, že potřeby v nižším patře pomyslné pyramidy jsou významnější a až jejich uspokojením vnikají potřeby vývojově vyšší. Pokud jsou uspokojeny základní fyziologické potřeby lidského organismu, objeví se potřeby jistoty a bezpečí. Následují potřeby související se sociálním chováním člověka. Na pomyslné špičce pyramidy stojí potřeba seberealizace (nebo též sebeaktualizace), jejímž uspokojováním se člověk instinktivně snaží naplňováním svých schopností být nejlepším. Teorii potřeb můžeme aplikovat i na praktickou část interpretace místního dědictví.

1) Uspokojení fyziologických potřeb. V praxi to znamená, že musíme vzít v potaz hlad, žížeň, teplotu, hladinu rušivých vlivů atd. Je třeba dopředu zvážit, jak dlouhá prohlídka bude, kde se bude odehrávat a také předvídat, zda budou návštěvníci připraveni na různé situace. Ku příkladu zda si při zájmu o prohlídku slavonského

podzemí uvědomují, že teplota a vlhkost bude pod povrchem jiná, či zda mají dostatek vody při delší exkurzi v archeologické lokalitě Pfaffenschlag.

2) Naplňování pocitu bezpečí. Profesionální průvodce by měl v návštěvnických vzbuzovat pocit neohroženosti a bezpečí. Pocit, že v každé náhlé a nečekané situaci si bude vědět rady, v lepším případě bude umět těmto situacím včas předejít. Od průvodce se čeká, že bude umět předvídat situace i chování lidí a taktéž že bude vědět, jak se zachovat v situacích, kdy např. jeden z návštěvníků začne při bouři v lese propadat panice, aby nestrhl zbytek skupiny.

3) Potřeba sounáležitosti. Touha po přijetí druhými lidmi, po sdílení může být lehce naplněna, pokud je průvodce empatický a ochotně vyslyší problémy a názory svého publika. Interpretace by byla neúspěšná, pokud by si návštěvníci cestou domů kladli otázky, proč zrovna jejich průvodce pracuje s lidmi, když jim neumí naslouchat a nezajímají ho. Obecně lze konstatovat, že pro kladné hodnocení interpretátora je správně vyřešený problém efektivnější, než kdyby žádný nenastal.

4) Potřeba uznání a úcty. Jak již bylo řečeno, je i zde důležitá forma dialogu průvodce a publika. Průvodce by neměl působit jako pedant, který očekává, že všichni účastníci mají téma dokonale nastudované, aby neuvedl svoje publikum do rozpaků. Za důležité se také považuje udržení určité rovnováhy i mezi návštěvníky navzájem - jeden odborník na střelné zbraně 2. světové války by při prohlídce Pevnostního areálu Slavonice mohl v ostatních vzbudit pocity méněcennosti.

5) Seberealizace. Pokud jsou všechny předchozí potřeby uspokojeny, teprve nyní jsou návštěvníci schopni plně vnímat a vstřebávat slova interpretátora.

Znalost v oblasti komunikace je důležitá i pro další situace, které mohou během interpretace nastat a je jen na interpretátorovi, jak takovou situaci vyhodnotí a jak na ni zareaguje. Jedná se zejména o tzv. čtení mezi řádky. Návštěvník může položit otázku, která se neptá po faktických datech, ale její skutečný význam je skryt pod povrchem. Jako příklad se obvykle uvádí: „Jak dlouho to ještě bude trvat?“⁸¹

⁸¹ PTÁČEK, L.: Manuál místního průvodce, Slavonická renesanční, o.p.s., 2010, s. 7.

Občas se tato otázka neptá po faktickém časovém údaji, ale dává interpretátorovi najevo, že jeho výklad je značně nezajímavý.

6.4. Fáze projektu interpretace

Interpretace místního dědictví je velice prospěšná a přispívá i k rozvoji ekonomiky oblasti. Snaží se nalézt šetné způsoby, jak využít místního potenciálu pro cestovní ruch a ve spolupráci s dalšími službami přispívá k rozšíření nabídky pro návštěvníky místa. Lze zmínit také termín multiplikační efekt, kterým můžeme vyjádřit vliv podobných aktivit na ekonomiku.

Proces interpretace by měl být zábavný a měl by pomoci vytvářet trvalý vztah nejen k místním jedinečnostem, ale i mezi lidmi, kteří na projektu spolupracují a v místě žijí. Interpretace může být naplněna aktivitami různého zaměření – osvětové programy, publikační aktivity, průvodcovské služby, vytváření naučných stezek, aktivity ochrany přírody – úklid, akce na záchranu živočichů, výsadba stromů, dále kulturní a společenské akce, výstavy, workshopy, a jiné. *„Úspěšný projekt interpretace místního dědictví je projektem dlouhodobým až nekonečným. Metodika Interpretace místního dědictví podává návod jak objevit NĚCO, o čem si myslíme, že stojí za TO a KOMU a JAK předat, či zprostředkovat o TOM informaci, nabídku.“*⁸²

Projekty interpretace místního dědictví jsou také účinnou pomůckou k mobilizaci místních aktivit, k posílení vztahu a tím i zodpovědnosti za místo ve kterém místní obyvatelé žijí. Metodika interpretace má za cíl povzbudit kladný vztah k přírodě, k okolní krajině, stavebním a dalším historickým památkám a místním zajímavostem. V interpretaci nejvýznamnější roli hrají příběhy, pověsti a legendy, ale také tradice, řemesla, gastronomické speciality a vše co se váže ke kraji a k místu, ve kterém se místní dědictví interpretuje. Interpretace by měla jedinečným způsobem sdělit, co je v místě originální a jinde neopakovatelné.

Samotný projekt interpretace se skládá ze čtyř základních fází:

⁸² ŽAMPOVÁ, O., PTÁČEK, L.: *Interpretace místního dědictví*. Dostupné z WWW: http://www.csop.cz/komet/index.php?action=themes_index&id=28, 10.12. 2010.

1) Přípravná fáze / délka trvání 1-3 měsíce: Jejím cílem je vytvoření záměru projektu a rozhodnutí k realizaci. Je třeba sestavit návrh realizace a určit nositele projektu a rovněž konzultanta (metodika) projektu. V této fázi také dochází k oslovení klíčových partnerů projektu - odborníků, organizací a jednotlivců, jež se projekt může dotknout. V přípravné fázi se řeší i problematika právní, např. autorská práva při interpretaci místních význačných rodáků.

2) Fáze plánování / délka trvání 2-4 měsíce: V této fázi se nositel projektu setkává s veřejností a projekt představuje. Stanovují se výstupy projektu a vznikají pracovní skupiny, jejichž úkolem je rozpracovávat téma projektu - hledání pramenů, dokumentů, obrazových podkladů, informací atd. Délka trvání fáze zohledňuje počet zapojených osob, institucí apod.

3) Realizační fáze / délka trvání 1-6 měsíců: Stanovené výstupy se začínají realizovat, nezastupitelné místo má v této fázi také propagace projektu. Propagační aktivity mohou mít mnoho podob - publikační činnost, doprovodné tématické akce pro veřejnost, kterými se obyvatelé zapojují do řešení projektu účastí v soutěžích, debatami při setkávání atd. Obvykle v této fázi přichází na řadu jeden z výstupů - microsite, který je pro celek projektu značně významný. Délka fáze musí odpovídat důkladné přípravě. Výstupy projektu a jeho propagace poukazují na jeho kvalitu a při případné nedostatečné kvalitě značně snižují práci a nasazení všech zúčastněných stejně jako vyhlídky na další spolupráci.

4) Evaluační fáze / délka trvání 2-3 měsíce: Jsou-li naplánované výstupy splněny, nastává moment vyhodnocení projektu a jeho udržitelnosti - zda je možné projekt opakovat, nebo alespoň jeho výstupy zachovat v podobě, které se dosáhlo. Hodnotí se i spolupráce s klíčovými organizacemi a skupinami, případně se stanovují další cíle a programy. Délka fáze závisí na charakteru zvolených metod - dotazníky, semináře apod.

Pokud projekt projde všemi čtyřmi fázemi a jeho výsledné hodnocení je kladné, je možné popsané fáze jako záchytný bod znovu použít i při řešení projektu

dalšího. Ideálním stavem je dlouhodobý výhled na sebe navazujících projektů, kdy nový čerpá a vychází z předchozího.

Úspěšnost projektu silně závisí na personálním obsazení. Nositelem je organizace, která projekt zastřešuje finančně i administrativně a je vlastníkem jeho výstupů. Personální nároky projektu jsou mnohdy vyšší než náročnost finanční. Řada projektů je řešena za minimální náklady s využitím práce dobrovolníků.

Zejména metod interpretace místního dědictví využívají slavnické organizace věnující se, obecně řečeno, reanimaci kraje. Ukázkovým projektem, který bude blíže přiblížen v následující kapitole, je projekt vybudování naučné Graselovy stezky, která je jako případová studie zmíněna v obecných metodických příručkách.

7. REANIMACE POHRANIČÍ

O obnovu, lépe řečeno o záchranu, pohraničí se snaží několik organizací. Nejvýznamnějšími jsou občanské sdružení Slavonická renesanční společnost a obecně prospěšná společnost Slavonická renesanční o.p.s., která vznikla vedle zavedeného občanského sdružení s cílem opravit a provozovat tzv. Německý dům ve Slavonicích. Společnosti zároveň poskytují služby v oblastech vzdělávání, rozvoje regionu a sociálních služeb. Zajišťují odborné, dlouhodobé programy pro širokou veřejnost, konzultační a lektorské služby pro práci s veřejností ve smyslu komunitního a regionálního plánování. Společnosti také zajišťují veškeré grantové služby a osvětu pro místní veřejnost. Vzniká také snaha založit Občanskou poradu pro sociálně znevýhodněné skupiny i jednotlivce a klub volnočasových aktivit pro mládež. Nelze opomenout druhou stranu hranic, proto zmíním také aktivitu krajanů v Rakousku.

Ráda bych zde zmínila programy a projekty, které jsou v oblasti realizovány a dotýkají se místní krajiny a zároveň nastínila možné strategie směřování oblasti, které by mohly vést k reanimaci pohraničí, a tak k šetrnému využití hodnot, které nejen zdejší krajina skrývá.

7.1. Aktivita krajanů

Sledovaná krajina a zejména výše popsané zmizelé vesnice byly domovem mnoha lidí. Zmíněna byla i skutečnost, jaký vliv má krajina na život člověka, zejména prožije-li v ní své dětství atd. Česká společnost se hraničním oblastem příliš nevěnuje patrně proto, jaké pocity a zážitky v ní vyvolávají. Ačkoli sousedé za hranicí mají mnoho logických důvodů na tento prostor zanevřít, nelze to. Jejich identita je zde stále zakořeněná a proto není divu, že mnoho projektů a podpory přichází právě z jejich strany.

Hovoří-li se o současné péči o odkaz zaniklých vesnic, myslí se tím zejména pomoc finanční. Do dnešního dne se podařilo obnovit většinu kamenných křížů a kapliček podél hlavních cest mezi tehdejšími vesničkami. Rovněž byla uspořádána řada veřejných finančních sbírek - např. na rekonstrukci jedné z nejvýznamnějších církevních památek Kláštera u Nové Bystřice. Další sbírka proběhla na záchranu

hřbitova ve Starém Městě pod Landštejnem, jejíž úspěch nabral rychlého konce, když se mezi lidmi rozšířila fáma o tom, že sbírka je určena pro postavení parkoviště na pozemku hřbitova. Z české strany je to vše.

Strana odsunutých, resp. Sudetoněmecké krajanské sdružení (Heimatkreis Neubistritz) pořádá sbírky na Muzeum domoviny (Heimatstube) v bývalé budově hasičského sboru v obci Reingers. V Muzeu domoviny jsou vystaveny předměty každodenního života, které si s sebou obyvatelé zaniklých vesnic vzali při odchodu (drobné zemědělské nástroje, nádobí, oděvy atd.).

Reingers je patronátní obcí Němců a Rakušanů odsunutých z Novobystřicka. V této obci byla již na jaře 1989 téměř na hraniční čáře postavena vyhlídková věž, ze které bylo možné dívat se přes téměř neprůchodnou hranici do tehdejšího Československa na místa, kde stály zmíněné vesnice. Ačkoli netrvalo dlouho a hranice byla otevřena, věž zde stále stojí. Každoročně se zde také koná setkání vyhnaných z Novobystřicka (u příležitosti oslav svátku svaté Trojice).

Z rozhovorů s pamětníky, bývalými obyvateli pohraničních, dnes již zaniklých vesnic, se můžeme dovědět, že i oni dříve přispívali na znovuobnovení jejich domoviny a přilehlé oblasti – až do doby, kdy v měsíčníku „Der Südmährer“ („Jihomoravan“) vyšel článek, který poukázal na to, že mezi odsunutými nepanuje jednotný názor na podporu oblasti: *„Milý krajané, renovujete střechy kostelů a kostely a věříte, že tím Bohu prokazujete dobrou službu. Jak jste lehkomyšní! Naše hřbitovy byly zvalcovány, hroby zpusťšeny, více než 240 000 nás bylo bestiálně zavražděno, a dodnes se za to nikdo neomluvil. A vy za to ještě děkujete a renovujete a renovujete...Chcete-li vaším příspěvkem takto poděkovat, nemohu vám bránit. My vítáni nejsme, ale naše peníze ano. Josef Bauer.“*⁸³

Dodnes se část těch, kteří zde do konce války žili, jezdí na své „domovy“ dívat. Již krátce po otevření hranice v roce 1990 vznikla tradice autobusových zájezdů. I z Německa sem odsunutí jezdí pravidelně – svá setkání nazývají „Wandertag“ (putování) a jejich cílem bývá bývalá obec Romava.

Mohlo by se zdát, že takové organizace jako například Sudetoněmecké krajanské sdružení postupnou ztrátou jednotlivých členů zaniknou. Ale v měsíčníku "Der Südmährer" se čas od času objevují akce, kdy každý člen, který přivede nového

⁸³ Der Südmährer. Zeitschrift für die Heimatkreise. Südmährischer Landschaftsrat: Geislingen/Steige, 55.ročník, únor 2003.

člena, bude odměněn „Jihomoravskou kuchařkou“. Vlastenecká organizace tedy překvapivě posiluje.

7.2. Realizace projektů

Region Slavonic využívá možnosti podpory EU, státních orgánů, ale i finanční podpory a nadšení jednotlivců. Proběhlo, probíhá a vzniká zde stále více zajímavých projektů, které se nějakým způsobem dotýkají zdejší krajiny. Většina projektů (i kulturních a společenských) vzniká na základě spolupráce se sousedním Rakouskem. Významným momentem pro oblast byl vznik bilaterální smlouvy mezi Českou republikou a Rakouskem, která umožňovala překračování státní hranice na turistických stezkách.⁸⁴ V praxi to nejprve znamenalo otevření přechodu Reingers-Romava. Po vstupu České republiky do Schengenského prostoru se obnovilo množství zarostlých cest a částečně se tak obnovila i komunikace mezi sousedícími vesnicemi.

7.2.1. Revitalizace parku

Vesnice Maříž byla jako většina podobných vsí ležících na hraniční čáře odsouzena k zániku. Zachránilo ji jen to, že ji pohraničníci využívali pro svou posádku. Ovšem po zbourání železné opony byla téměř zdevastována. Původně velmi významná a udržovaná ves disponovala zámkem, zámeckým parkem a rybníky. Barokní zámek byl vystavěn v 18. století na místě původní tvrze ze 14. století a dochoval se až do 20. století. V roce 1945 přešel do vlastnictví státu, který ho krátce využíval jako národní výbor a kulturní zařízení. V souvislosti se zvýšenou ochranou hranic místo takřka zaniklo a jako zchátralá, vykradená a zpusťšená budova byla v roce 1951 odsouzena k demolici. Zbyla z ní jen malá část štítové stěny.

Zámecký park zůstal ladem ležet až do nedávné doby, kdy vznikl projekt na jeho revitalizaci. Mařížský zámecký park se má stát společným evropským prostorem jako Evropský park Bavorsko – Čechy. Na projektu spolupracují zástupci

⁸⁴ Bilaterální smlouva byla uvedena v platnost 7. 5. 2006. Česká republika vstoupila do Schengenského prostoru 21. 12. 2007.

města Slavonic a rakouského Bogenu, a to v rámci programu přeshraniční spolupráce Cíl 3 Česká republika - Svobodný stát Bavorsko 2007-2013.⁸⁵ Dnes je park vyčištěn, jsou již obnoveny původní cesty parkovými alejemi a obnovena zámecká kašna. Práce na revitalizaci parku stále pokračují.

Obr. 12: Pohlednice zobrazující zámek v Maříži před rokem 1920

7.2.2. Graselovy stezky

Pilotní projekt interpretace místního dědictví na Slavonicku probíhal souběžně se zaváděním metodiky v ČR. Aktivity projektu byly směřovány zejména k posílení vztahu místních k regionu, zapojení místních a na propagaci a prezentaci kulturního a přírodního dědictví.

Projekt se ve Slavonicích rozběhl velice zešíroka, vyzvání ke spolupráci obdrželi všichni, kterých se nápad mohl týkat či je oslovit – veřejnost, spolky, instituce, osobnosti, školská zařízení, atp. Plánovací etapa trvala 6 měsíců a přinesla množství nejrůznějších nápadů a důvodů proč interpretovat. Výsledkem byl celoroční osvětový program „Slavonicko – kouzlo zapomenutého dědictví 2003“, ve

⁸⁵ HAVLÍČKOVÁ, M.: *Evropský park Bavorsko-Čechy*, dostupno z WWW: <http://www.slavonice.cz/main.php?CID=547&CUser=3&TID=83&TUser=3&Apli=1> , 9.4. 2010.

kterém bylo realizováno množství aktivit a programů – workshopy (fotografické, výtvarné, hudební), diskuse, vzdělávání, studie, sběr dobových fotografií, vycházky do přírody, trasování stezky, archivace dokumentů -virtuální katalog, a další.).Postupem práce a úsilí vyplynula ústřední postava interpretace – skutečná místní historická postava – Johan Georg Grassel, zbojník, který na přelomu 18 a 19. století na Slavonicku loupil a skrýval se. Obrazně lze konstatovat, že Grassel teď kraji vrací to, o co ho v minulosti oloupil. Stabilita projektu je dána množstvím partnerů nejen z české strany.

Již od roku 2003 jsou v pohraničí utvářeny stezky pro pěší turisty. Stezky tématicky propojuje postava známého zloděje Johana Georga Grasele, který v kraji působil na přelomu 18. a 19. století a podle jehož jména vznikla hanlivá nadávka „grázl“. Stezky ukazují dědictví jeho doby – architektonické skvosty, řemeslné dovednosti, či lidovou tvorbu a pověsti. Realizace projektu Graselovy stezky je plánována na období březen 2009 – únor 2012 a je podpořena ze zdrojů Operačního programu Cíl 3 přeshraniční spolupráce. Stezky využívají zvláštních přírodních útvarů opředených pověstmi.

Typických prvků zdejší krajiny – vojenských bunkrů – se podařilo využít ekonomicky a zároveň šetrně. Vznikl tzv. pevnostní areál, o který se zpočátku zasadilo pár nadšenců a který je v současné době na seznamu aktivních nabídek blízkých měst.

Obr. 13: Graselova stezka - sluj

7.3.Spolková činnost

Výše v textu jsem již nastínila historii spolků vznikajících a působících zejména ve Slavonicích. Sdružoval je tzv. Německý dům později na Dolním náměstí ve Slavonicích. V tomto prostoru se spolky soustřeďovaly, pořádaly se zde kulturní a společenské akce a také schůze a jiná setkávání. V roce 1939 byla činnost spolků ukončena a dům chátral bez využití. Za jedno z možných řešení obnovy zejména vztahu obyvatel k místu a okolní krajině považuji znovuoobnovení spolkové činnosti. Slavonická renesanční o.p.s. tento tzv. Německý dům zakoupila a zpracovala projekt jeho revitalizace. Architektonicky a technicky velmi citlivě pracují na restauraci domu s cílem vytvořit nízkoenergetické environmentální centrum. Vznikající centrum v sobě nese zejména didaktickou funkci, neboť kromě poskytování prostoru pro setkávání bude své návštěvníky seznamovat s technologickým provozem centra, s možnou úsporou energie a využitím obnovitelných zdrojů energie.

Slavonická renesanční společnost i Slavonická renesanční o.p.s. kolem sebe sdružují obyvatele ze Slavonic i přilehlých vesnic a společně připravují kulturní a společenské akce nejen na podporu města. Vznikající projekty mají podporu Evropské Unie a přesahují hranice České republiky. Jejich snaha je také mířena na výchovu obyvatel, kteří díky přednáškám, komentovaným výletům, debatním kroužkům a dalším akcím získávají představu o možnostech, které jejich kraj nabízí, o možnostech ekologického počínání s příznivými ekonomickými výsledky. S trochou nadsázky by se dalo říci, že se též snaží přimět uvažovat způsobem, který je pro dnešní dobu adekvátní, neboť místní radnice není komunistického ražení teprve pár let.

7.4. Návrat ke tradicím

V dnešní době je velmi populární hovořit o bio produktech, bio farmách o ekologickém zemědělství. Na oblíbenosti také získávají návštěvy ekologických farem. Ve sledované oblasti mělo zemědělství své místo, přestože možnosti pěstování jsou v tomto kraji limitované. Přínosné by bylo zasadit se o návrat tradičního chovu zvířat, pěstování plodin a rybníkářství. Taková činnost by jednak byla lákadlem pro turisty, zároveň by byla pracovní příležitostí (i kdyby jen sezónní). Soukromí prodejci by pak mohli zúročit své snahy osobním prodejem, který by v malém městě a přilehlých vesnicích nebyl zvláště problematický. Zároveň věřím, že místní vietnamští prodejci ovoce a zeleniny by ochotně vykupovali kvalitní zeleninu a ušetřili si tak cestu do dalekých supermarketů pro zboží ze Španělska a Holandska. Stejně tak místní restaurace a hotely ani v širším okolí nemají stálé dodavatele.

Návratem k tradicím ovšem nemám na mysli vytvořit z oblasti skanzen či Potěmkinovu vesnici, kde při zhlédnutí turisty zasednou všichni v dobových kostýmech ke svým tradičním řemeslům. Není snadné najít vyváženou cestu, ale příkladů z jiných částí země i ze zahraničí je mnoho, je tedy čím se inspirovat i čeho se raději vyvarovat. Projekt, který by bylo možné sem zařadit, se nyní chystá zúčastnit obec Mutišov. Stane se tak první „bylinkářskou“ vsí – většina stálých obyvatel se rozhodla připojit se a svoje předzahrádky osít bylinkami a pěstovat je pro široké okolí.

Po roce 1989 se ve zdevastované vesnici Maříž postupně zabydlovala náplava chalupářů, kteří objekty postupně renovovali. Jan Boháč a Kryštof Trubáček začali podnikat a vytvořili značku „keramika Maříž“, která oblast Slavonic slušně proslavila. Místní šikovné ruce originálně malovaly nejprve hrnky, později talíře a další. Dnes mařížská keramika zaměstnává značný počet lidí z okolí a lze ji koupit po celé republice. V 90. letech vznikaly i další podnikatelské záměry, které se nakonec staly novodobou místní tradicí.

7.5. Ekologická turistika

Větší města a obce v okolí (Slavonice, Dačice) lákají turisty zejména na historická centra a atrakce, které jsou s tímto spjaty (vyhlídkové věže, prohlídky starobylého podzemí, ale též sezónní cukrárny, kavárny a restaurace). Jak ale naložit s okolím?

Nadace Partnerství, o.p.s. byla založena za účelem poskytování a zprostředkování informací a služeb pro trvale udržitelný rozvoj komunit a obcí. V rámci jednoho z jejich programů Greenways Zelené stezky vznikají projekty trvale udržitelného rozvoje podél stezek a přírodních koridorů. Greenways se tak stávají efektivní cestou k zachování kvality života, ke zpřístupnění většího rekreačního zázemí pro turisty a okolní obyvatele. Zároveň slouží k ochraně křehkých přírodních zdrojů. Myšlenka a realizace projektů v rámci programu Greenways rovněž pomáhá vytvářet historické a kulturní povědomí regionu a podporovat ekonomické aktivity přímo svázané s životním prostředím a ekologickým životním stylem. Program se zaměřuje na ty projekty, které splňují následující témata a poslání: regionální a místní rozvoj, šetrná turistika, bezpečná a šetrná doprava, ochrana přírodního a kulturního dědictví a zdravý životní styl.

Jedním z úspěšných projektů realizovaných v pásmu bývalých pohraničních vesnic je projekt Green Belt. Ten využívá sítě asfaltových komunikací, které původně sloužily pohraničnickům ke hlídání hranic – vznikla zde zajímavá cyklostezka. Její vznik podpořilo občanské sdružení Oživení právě v rámci projektu Green Belt. Jedná se o projekt zachování nejdelšího biokoridoru napříč Evropou na místě bývalé železné opony. Projekt má podporu místních samospráv, státních institucí i EU. Délka pásu je cca 8 500 km a prochází celkem 22 evropských zemí. Absence intenzivního zemědělského a lesního hospodaření umožnila vznik Zeleného pásu také v České republice. Občanské sdružení Oživení pokračuje v realizaci cyklotrasy Greenway Železná opona podél státní hranice vedoucích v úsecích Aš – Domažlice a Zadní Zvonková – Slavonice v celkové délce kolem 400 km.

Cyklostezka přispívá k rozvoji pohraničních regionů, jejichž přednostmi jsou právě zachovalá příroda a na ní vázaný nárůst turistického ruchu. Doprovázena je navíc naučnou stezkou informující o událostech, které na míjených místech probíhaly. V zimě trasa slouží jako stezka pro běžkaře. Infrastruktura v okolí v zimě

ale nefunguje, proto zimní stezku využívají jen místní, a to velmi zřídka. Z rozhovorů, které jsou součástí přílohy, vyplývá, že lehká či ekologická turistika by byla ideální cestou směřování kraje. V tomto případě by bylo zapotřebí zpřístupnit kraj návštěvníkům během celého roku a nejen v letní sezóně. Částí bývalých pohraničních vesnic vede také stezka pro koně, proto by případné zájemce mohla přilákat možnost koně si zapůjčit či absolvovat kurz jízdy.

Z části prostoru dnes již zaniklých vesnic vznikla farma, která se specializuje na chov bizona amerického. Tento akt může netušícího návštěvníka krajiny do jisté míry vyděsit, znalého jedině přilákat.

Není možné opomenout velký projekt nedávné doby - Dolnorakouskou zemskou výstavu, jejíž expozice byly v české Telči, v rakouském Hornu a v Raabs an der Thaya. Zahrnovala širokou škálu témat a soustřeďovala velké množství dochovaných artefaktů a materiálů. Její výrazná propagace spolu s množstvím nabízených doprovodných aktivit přitáhla do zmíněných měst a okolí mnoho návštěvníků. Výstava měla příznačný název: rozdělení-odloučení-spojení.

Obr. 14: Chov bizona amerického v české pohraniční krajině

Závěrem

Krajina česko-rakouského pohraničí, sudetská krajina, je fenoménem, který se po celé délce našich hranic proměňuje. Přírodní podmínky utvořily jedinečný komplex, ve kterém se zabydlel člověk a začal ho vnímat jako svůj prostor. Přirozené a jedinečné lidské vlastnosti přiměly člověka s tímto prostorem pracovat a otisknout do něj svou stopu. V tahu velkých historických událostí ale i jedinečných životních osudů a příběhů se pohraniční krajina na Slavonicku utvářela až do podoby, ve které ji její strůjce v 50. letech minulého století opustil. Po téměř čtyřicetileté pauze se do ní život pomalu navrácí, i když ve zcela nové podobě. Odstup, který nedobrovolně vznikl, dal člověku příležitost zamyslet se nad dlouhým vývojem krajiny a uvědomit si tak důležitost oboustrannosti vztahu člověk – krajina. V místě, kde se stýkají hranice Čech, Moravy a Rakouska není fyzická hranice jedinou překážkou. V přeneseném slova smyslu jsou to spíše hranice ideologické, etické a meze smýšlení každého jedince. Ovšem společná historie ve společném existenčním prostoru by měla tyto hranice překonat a zaměřit se na společné tradice a kulturu. Dlouhodobá snaha překonávat hranice fyzické je v tomto směru zbytečná, jsou příliš proměnlivé.

*Příroda je památka, která má budoucnost,*⁸⁶ říká Simon Schama, je tedy třeba udržovat její paměť naživu. Historii nelze vnímat zvlášť – lidskou a přírodní, historie je jen jedna. Železná opona zakonzervovala území, které je dnes znovuobjeveno člověkem, který stojí před závažným rozhodnutím. Překročí-li vlastní meze, pozná, že okolní krajina i její otisk v našich myslích má léčivé účinky.

⁸⁶ SCHAMA, S.: Krajina a paměť, 2007

POUŽITÁ, CITOVANÁ A ODKAZOVANÁ LITERATURA **A PRAMENY**

ADÁMEK, J.: *Přehled vývoje politické správy na odtrženém území jižních Čech v letech 1938-1945*. In: Jihočeský sborník historický 51/1, 1982.

CAPRA, F.: *Tao fyziky*. Praha: Dharma Gaia, 2003.

ISBN 80-866885-10-1

CÍLEK, V.: *Krajiny vnitřní a vnější*. 2. vyd. Praha: Dokořán, 2007.

ISBN 80-7363-042-7

ČAPKA, F., SLEZÁK, L., VACULÍK, J.: *Nové osídlení pohraničí českých zemí po druhé světové válce*. Brno: Cerm, 2005.

ISBN 80-7204-419-2

ČERNÝ, B., KŘEN, J., KURAL, V. aj: *Češi Němci odsun*. Praha: Academia, 1990.

ISBN 80-200-0276-6

ČERNÝ, J.: *Poutní místa jihozápadní Moravy. Milostné obrazy, sochy a místa zvláštní zbožnosti*. Pelhřimov: Nová tiskárna Pelhřimov, 2005.

ISBN 80-868559-15-7

DANSEREAU, P. M.: *Inscape and Landscape: The Human Perception of Environment*. New York: Columbia University Press, 1975.

DAY, CH.: *Duch a místo*. Brno: Era, 2004.

ISBN 80-8651795-0

FORMAN, R. T. T., GODRON, M.: *Krajinná ekologie*. Praha: Academia, 1993.

ISBN 80-200-0464-5

GLOTZ, P.: *Vyhnání: České země jako poučný případ*. Praha: Paseka, 2006.

ISBN 80-7185-705-X

HÁJEK, P.: *Jde pevně kupředu naše země. Krajina českých zemí v období socialismu 1948-1989*. Praha: Malá Skála, 2008.

ISBN 978-80-86776-07-1

HAM, S.: *Environmental Interpretation: A practical guide for people with big ideas and small budgets*. Fulcrum Publishing, 1992.

ISBN 1-55591-902-2

HORÁKOVÁ, M.: *Vzpomínky odsunutých Němců* (absolventská práce), Praha: VOŠ publicistiky, 2006.

JIRŮ, V.: *Kupředu levá. Historické epistolky z nejzápadnějších Čech*. Praha: Epoque, 2008.

ISBN 978-80-87027-43-1

KOVAŘÍK, D.: *Proměny českého pohraničí v letech 1958-1960. Demoliční akce v českém pohraničí se zřetelem k vývoji od roku 1945*. Brno: Prius, 2006.

ISBN 80-7285-078-4

KURAL, V., RADVANOVSKÝ, Z.: *„Sudety“ pod hákovým křížem*. Ústí nad Labem: Albis International, 2002.

ISBN 80-86067-66-1

LAPKA, M., GOTTLIEB, M.: *Rolník a krajina. Kapitoly ze života soukromých rolníků*. Praha: Slon, 2000.

ISBN 80-85850-83-4

LEOPOLD, A.: *Etika země*. In: Filozofický časopis č. 6, 1991.

LIBROVÁ, H.: *Láska ke krajině?* Brno: Blok, 1988.

ISBN 47-009-88

LORENZ, K.: *Osm smrtelných hříchů*. Praha: Panorama, 1990.

ISBN 80-7038-212-0

LOVELOCK, J.: *Gaia, živoucí planeta*. Praha: Mladá fronta, 1994.

ISBN 80-204-0436-8

MIKŠÍČEK, P.: *Sudetská pouť aneb Waldgang*. Praha : Dokořán, 2005.

ISBN 80-7363-009-5

MIKŠÍČEK, P. a ANTIKOMPLEX: *Zmizelé Sudety*. 4. vyd. Domažlice: Nakladatelství Českého lesa, 2006.

ISBN 80-86125-73-4

MURPHY, R. F.: *Úvod do kulturní a sociální antropologie*. 2. vyd. Praha: Slon, 2006.

ISBN 80-86429-25-3

NEKUDA, V.: *Dačicko, Slavonicko, Telčsko*. Brno: Muzejní a vlastivědná společnost, 2005.

ISBN 80-7275-059-3

NEKUDA, V.: *Pfaffenschlag. Archeologický výzkum středověké vesnice*. Brno, 1975.

NORBERG-SCHULZ, CH.: *Genius loci. K fenomenologii architektury*. Praha: Odeon, 1994.

ISBN 80-207-0241-5

NOVOTNÝ, J.: *Člověk mezi rozprostraněností a krajinou*. Praha: Togga, 2008.

ISBN 978-80-87258-04-0

ORTOVÁ, J.: *Kapitoly z kulturní ekologie*. Praha: Karolinum 1999.

ISBN 80-7184-872-7

ORTOVÁ, J.: *Kulturní a sociální ekologie I*. Praha: Karolinum, 1996.

ISBN 80-7184-224-9

PAČÍSKOVÁ, D.: *Poválečná vesnice na Novobystřicku* (diplomová práce). České Budějovice: Jihočeská Univerzita v Českých Budějovicích, Historický ústav, 2000.

PERGLER, P. a kol.: *Vybrané techniky sociologického výzkumu*. Praha: Svoboda, 1969.

PERZI, N., STEHLÍK, M.: *Zapomenutý všední den 20. století v zrcadle středoevropského regionu*. Pomezí, Waidhofen a.d. Thaya: Česká Kanada, 2001.

ISBN 3-85252-440-7

PROFOUS, A.: *Místní jména v Čechách, jejich vznik, původní význam a změny I., II*. Praha: Česká akademie věd a umění, 1947, 1949.

PTÁČEK, L. (překlad a redakce českého vydání): *Interpretace místního dědictví. Příručka pro plánování a tvorbu prezentací místních zajímavostí*. Brno: Nadace Partnerství, 2004.

ISBN 80-239-2068-5

PTÁČEK, L.: *Manuál místního průvodce*. Slavonická renesanční, o.p.s., 2010.

ŘÍHA, M.: *Proměny sudetské krajiny jako poselství dalším generacím*. Praha: Společnost pro trvale udržitelný rozvoj, 2008.

ISBN 978-80-902635-7-4

SÁDLO, J., POKORNÝ, P., HÁJEK, P., aj.: *Krajina a revoluce. Významné přelomy ve vývoji kulturní krajiny českých zemí*. 2. vyd. Praha: Malá Skála, 2005.

ISBN 80-86776-02-6

SAUER, C. O.: *The Morphology of Landscape*. University of California Publications in Geography, 1925.

SHELDRAKE, R.: *Tao přírody*. Bratislava: GARDENIA Publishers, 1994.
ISBN 80-85662-10-8.

SCHAMA, S.: *Krajina a paměť*. Praha: Argo, Dokořán, 2007.
ISBN 978-80-7203-803-9

SOKOL, J.: *Filosofická antropologie. Člověk jako osoba*. Praha: Portál, 2002.
ISBN 80-7178-627-6

SOUKUP, V.: *Dějiny antropologie*. Praha: Karolinum, 2004.
ISBN 80-246-0337-3

SPURNÝ, M. (ed.): *Sudetské osudy*. Domažlice: Nakladatelství Českého lesa, 2006.
ISBN 80-86125-74-2

SPURNÝ, M. (ed.): *Proměny sudetské krajiny*. Domažlice: Nakladatelství Českého lesa, 2006.
ISBN 80-86125-75-2

STANĚK, T.: *Odsun Němců 1945-47*. Praha: Academia, 1991.
ISBN 80-200-0328-2

STANĚK, T.: *Perzekuce 1945*. Praha: Institut pro středoevropskou kulturu a politiku, 1996.
ISBN 80-85241-99-4

STEHLÍK, M.: *Návrat paměti krajiny*. Staré Město pod Landštejnem: občanské sdružení Česká Kanada, 2000.
ISBN 80-239-5101-7

TEILHARD de CHARDIN, P.: *Místo člověka v přírodě*. 2. vyd. Praha: Svoboda-Liberta, 1993.
ISBN 80-205-0309-9

TILDEN, F.: *Interpreting our heritage*. University of North Carolina Press, 1957.

TIRAY, J.: *Vlastivěda moravská. Slavonický okres*. Brno: Musejní spolek, 1926.

ÚLOVEC, J.: *Zaniklé hrady, zámky a tvrze Čech*. Praha: Libri, 2000.

ISBN 80-7277-017-9

UNESCO: *Operational Guidelines for the Implementation of the World Heritage Convention*. UNESCO World Heritage Centre, 2005.

Dostupno z WWW: <http://whc.unesco.org/archive>

VALENTA, J.: *Scénologie krajiny*. Praha: AMU, 2008.

ISBN 978-80-86970-68-4

ŽÁK, L.: *Obytná krajina*. Praha: Svoboda, 1947.

ŽAMPOVÁ, O., PTÁČEK, L.: *Interpretace místního dědictví*. Dostupné z WWW:

http://www.csop.cz/komet/index.php?action=themes_index&id=28, 10.12. 2010.

Statistický lexikon obcí v Čechách, Praha 1923.

Der Südmährer. Zeitschrift für die Heimatkreise. Südmährischer Landschaftsrat: Geislingen/Steige, 55.ročník, únor 2003.

Kolektiv autorů: *Česká Kanada '97*. Praha: Soukromé reálné gymnázium Přírodní škola, o.p.s., 1997.

Základní internetové zdroje:

www.slavonice.cz

www.zdrojislavonice.cz

www.zanikleobce.cz

www.graselovy-stezky.cz

www.greenways.cz

www.nadacepartnerstvi.cz

www.pohranici.cz

Seznam obrázků:

- Obr. 1: **Geomorfologická mapa**. Pramen: Česká Kanada '97. Geologický a hydrobiologický průzkum jižní části okresu Jindřichův Hradec.
- Obr. 2: **Mapa vlastních názvů**. Pramen: tamtéž.
- Obr. 3: **Středověká vesnice Pfaffenschlag**. Dostupné z WWW: www.skokan.kvalitne.cz/ZSO/PodobaOsidleni.htm, 12.12.2010.
- Obr. 4: **Pfaffenschlag dnes**. Dostupné z WWW: www.nasejizdy.czechian.net/20060805_slavonice.htm, 12.12.2010.
- Obr. 5: **Kostel sv. Jana Křtitele ve Slavonicích**. Dostupné z WWW: <http://commons.wikimedia.org/wiki/Slavonice>, 16.12.2010.
- Obr. 6: **Montserrat**. Pramen: ČERNÝ, J.: *Poutní místa jihozápadní Moravy. Milostné obrazy, sochy a míta zvláštní zbožnosti*. Pelhřimov: Nová tiskárna Pelhřimov, 2005. Dostupné z WWW: http://www.katolicka-kultura.sweb.cz/prehled_poutnich_mist_jihozapadni_moravy.cz, 29.6.2010.
- Obr. 7: **Zadrátovaná krajina**. Dostupné z WWW: <http://www.grasel.eu/galerie>, 29.6.2010.
- Obr. 8: **Rekonstrukce česko-rakouské cesty Košťálkov – Klein Taxen**. Dostupné z WWW: <http://zanikleobce.cz/index.php?detail=25072>, 30.10.2010.
- Obr. 9: **Mistr Třeboňského oltáře. Kristus na hoře Olivetské**. Dostupné z WWW: http://www.artmuseum.cz/reprodukce2_pohled.php?dilo_id=854, 21.3.2010.

- Obr. 10: **Mistr Třeboňského oltáře. Zmrtvýchvstání.** Dostupné z WWW: http://www.artmuseum.cz/reprodukce2_pohled.php?dilo_id=855, 21.3.2010.
- Obr. 11: **Alej u kostela sv. Ducha u Slavonic.** Dostupné z WWW: <http://www.grasel.eu/galerie>, 29. 6. 2010.
- Obr. 12: **Zámek v Maříži.** Pramen: ze sbírky J. Úlovce, dostupné z WWW: <http://www.pohranici.cz/main.php?CID=152&CUser=3&TID=8&TUser=17&Apli=1>, 29. 6. 2010.
- Obr. 13: **Graselova stezka – sluj.** Dostupné z WWW: <http://www.grasel.eu/galerie>, 29. 6. 2010.
- Obr. 14: **Bizon americký.** Pramen: archiv autorky.

Seznam obrázků – příloha:

- Obr. 1: **Košťáلكov 20. léta**. Pramen: PERZI, N., STEHLÍK, M.: *Zapomenutý všední den 20. století v zrcadle středoevropského regionu*. Pomezí, Waidhofen a.d. Thaya: Česká Kanada, 2001.
- Obr. 2: **Košťáلكov 20. léta**. Pramen: tamtéž.
- Obr. 3: **Košťáلكov 30. léta**. Pramen: tamtéž.
- Obr. 4: **Košťáلكov 1945**. Pramen: tamtéž.
- Obr. 5: **Košťáلكov, 30. léta, pomník obětem 1. světové války**. Pramen: tamtéž.
- Obr. 6: **Košťáلكov, návěsní kaplička**. Dostupné z WWW: www.zanikleobce.cz/index.php?detail=7520, 29.6.2010.
- Obr. 7: **Polní práce**. Dostupné z WWW: www.zanikleobce.cz/index.php?detail=16692, 29.6.2010.
- Obr. 8: **Kuní**. Dostupné z WWW: <http://www.zanikleobce.cz/index.php?detail=7560>, 29.6.2010.
- Obr. 9: **Příjezdová cesta do Košťáلكova - dnešní cyklostezka**. Pramen: archiv autorky.
- Obr. 10: **Pohled na Košťáلكov přes rybník**. Pramen: archiv autorky.
- Obr. 11: **Zbytky studní**. Pramen: archiv autorky.
- Obr. 12: **Zbytky sklepů**. Pramen: archiv autorky.

- Obr. 13: **Zahrady**: Pramen: archiv autorky.
- Obr. 14: **Zídky**: Pramen: archiv autorky.
- Obr. 15: **Pozůstatky po původních obyvatelích**. Pramen: archiv autorky.
- Obr. 16: **Dráty**. Pramen: s laskavým zapůjčením z archivu p. Mariana Khandla, Staré Město pod Ladštejnem.
- Obr. 17: **Můstky**. Pramen: archiv autorky.

PŘÍLOHY

Zaniklé vesnice ve fotografiích

Obr. 1: Košťálkov, 20. léta

Obr. 2: Košťálkov, 20. léta

Obr. 3: Košťálkov, 30. léta

Obr. 4: Košťálkov, 1945

Obr. 5: Košťálkov, 30. léta, pomník obětem 1. světové války

Obr. 6: Košťálkov, návsní kaplička, jejíž ruiny pohřbil rybník

Obr. 7: Polní práce

Obr. 8: Kuni

Obr. 9: Příjezdová cesta do Košťálkova - dnešní cyklostezka.

Obr. 10: Pohled na Košťálkov přes rybník. Vegetace jasně napovídá, že tu žili lidé.

Obr. 11: V některých zaniklých vesnicích lze nalézt zbytky studní...

Obr. 12: ...nebo sklepů.

Obr. 13: Přípomínkou působení člověka jsou také zahrady se vzrostlými ovocnými stromy.

Obr. 14: Zbytky zídek stavení. Bledule jako duše jejich obyvatel.

Obr. 15: Pozůstatky po původních obyvatelích.

Obr. 16: Zaniklé vesnice kdysi opravdu stáli na hraniční čáře.

Obr. 17: Zachovalé můstky přes potok Pstruhovec. I díky nim lze mapovat původní stavení.

Rozhovory

ROZHOVOR Č. 1

Respondent:

- muž
- rok narození: 1956
- nejvyšší dosažené vzdělání: VŠ

T: Jak jste se Vy a Vaše rodina dostali do pohraničí?

R: V červnu v roce 1945 sem přišel můj táta se strýcem. Tady zrovna probíhaly divoké odsuny. Koně, krávy, všechno tu zůstalo ladem, dobytek bučel. Bylo třeba vybrat 150 lidí, kteří se budou starat o dobytek. Táta sem přišel jako většina lidí obsadit dobytá území. Pocházel z Třebíče, tak to nebylo až tak daleko, byl nemajetný, nebyla to žádná elita. Tady se nabízela nová šance právě pro lidi, kteří byli jinde navíc, kteří prostě někde přebývali. Bylo to tu opravdu divoké, odsuny neměly žádná řízení, vítězil český živel, bylo to dost nehumánní. Slavonice, kam táta přijel, ani nebyly osvobozeny, 8. května byla kapitulace města, Rusové přijeli až 10. května. Lidi se tu báli Rusů, bylo to tu hodně nacistické. Táta zabral barák na náměstí, ten, který předtím patřil nejbohatší rodině. Byl vybavený nábytkem, bylo tam oblečení, říkával, že i rozjedené jídlo na stole. Dal pak signál mámě, aby přijela za ním. Pak kdosi přišel, byl to budoucí správce Otavanu, z toho domu je vyhodil a táta musel zabrat jiný, který byl po místních měšťanech, poštmistrech.

T: Měla Vaše rodina v historii nějaké přeshraniční vazby?

R: Neměla. Rodiče se báli někoho kontaktovat, s někým se seznamovat, báli se totiž, že jim ten majetek někdo vezme. Neměli moc přátel ani mezi sousedy z města, všichni jim záviděli, že si v první vlně vybrali domy na náměstí, ale když o něco šlo, tak si pomáhali. Nakonec tu všechny propojila víra v komunismus, který tu do společnosti úplně prosákl. Byla to pro ně ochrana před tím, co by se mohlo vrátit. Byly tu dráty a další blbosti, které je ochraňovaly. A nikdo se německy ani neučil.

T: Máte Vy mezi svými sousedy přátele? Myslím sousedy i přes hranice...

R: Přátele asi úplně nemáme. Je tam i jazyková bariéra, ale od vidění se třeba známe, rádi se vidíme, potkáme, pozdravíme. Také s nimi spolupracujeme. Když se potkáme, je to na srovnatelné úrovni, je to sebevědomé shledání. Když tu byli na návštěvě rodáci (v roce 2005 pozvalo město Slavonice rodáky, kteří byli odsunuti – pozn. aut.), byli to spíš děti těch odsunutých, protože v době, kdy odešli, jim bylo třeba 15 – 17 let. Dneska je jim 70, 80 a to shledání bylo normální, nepřevažoval pocit revanše, spíš jsem z nich cítil pocit kolektivní viny nacismu.

T: Co je pro Vás v místě, kde bydlíte, žijete, nejdůležitější?

R: Mě a moji rodinu tu drží asi ta společnost, že je malá. Není to tak anonymní, ale ani tu člověk není v centru pozornosti. Cokoli se podaří, je to vidět, ty výsledky jsou jakoby hmatatelné. Třeba bývalé kino, tzv. Spolkový dům, Hlávkova cena, Graselovy stezky. Je tu ale málo práce, mladí lidé odcházejí, hlavně ti vzdělanější.

T: Je pro Vás důležité i okolí a okolní krajina?

R: Je, hlavně to vidím na dětech. Dětství je tu košatější, mnohem krásnější, ale asi si tu krásu neuvědomují. Svět je tak rychlý a já je nechci o nic připravit, mají taky srovnání s Pražáky, takže se teď asi cítí trochu udušeně, ale půjdou teď studovat, tak to uvidí samy. A my s manželkou taky uvidíme, kam je to bude táhnout.

T: Pokud byste si měl vybrat krajinu, ve které byste chtěl žít, jak by vypadala?

R: Určitě by byla dost podobná té, kde žiji teď. Jsem na to zvyklý, poznám, co se mi líbí, co je tu navíc.

T: Čeho si v této krajině nejvíc vážíte? Co Vy považujete za její nejvýznamnější hodnotu?

R: Zdejší krajina je pro nově příchozí přívětivá, krásná, ale pro mě je odkrvená a myslím si, že je třeba ty nervy zase napojit. Například obnovení cest, Graselových stezek je dnes již šest a je to o poznání krajiny, a to nejen turisty, ale i místními, kteří si toho nevážili a nebo k tomu neměli vztah. Myslím si, že to je také důvod, proč jsem si rozuměl s rodáky, když se tu byli podívat, byli jsme totiž všichni patrioti.

T: Co Vám tu naopak nejvíc chybí, nejvíc vadí?

R: Nejvíce mi vadí fakt, že zvrátit budoucnost asi nepůjde, že to tu bude stále více odumírat. Také to, že proces, který tu dlouhá léta probíhal a probíhá, je už nevratný. Třeba Maříž ještě vstala z mrtvých, je tam teď i hospoda, bude se obnovovat zámecký park, ale u jiných vesnic na čáře, třeba Košťálkov a dalších, to už nepůjde.

T: Myslíte, že tato krajina má nějaký potenciál?

R: Myslím, že ano, že se s tím dá nějak pracovat.

T: Jak?

R: Třeba zavést sem nějakou formu zdravé turistiky. Také se nám podařilo obnovit tzv. Spolkový dům, který tu kdysi fungoval. Dnes tam třeba ukazujeme ekologické využití domu. Jak zachovat věci tak, jak vypadaly a zároveň na tom moc netratit. Máme tady štěstí v tom, že v roce 1987 to tu objevili lidé točící se kolem divadla Sklep. V červnu roku 1990 tu v jednom domě otevřeli nový podnik, restauraci. Štěstí je to v tom, že sem vpadla svobodomyšlná společnost lidí. Nejprve si jich nikdo moc nevšímal, ale později se začali utvářet vazby – třeba v roce 1996 vznikla Slavonická renesanční společnost, která vznikla vlastně jako napáčka na úrodném humusu Sklepa. Slavonické ženy začaly dělat to, co tu chybělo – vytvářely aktivity, staraly se o kulturu atd. Původně to byly jen malinké, drobné projekty, ale v roce 2003 se koupil bývalý Německý dům (tzv. Spolkový dům) a začaly vznikat dlouhodobé projekty. Musím ale ještě říci, že společnost tu pořád není úplně zdravá, nikdo tu třeba nechápe, že turisté sem přinášejí peníze. Je tu pak úplně jiná atmosféra než třeba v Telči nebo v Dačicích.

ROZHOVOR Č. 2

Respondent:

- žena
- rok narození: 1960
- nejvyšší dosažené vzdělání: VŠ

T: Jak jste se dostala do pohraničí?

R: Přivedli mě sem a ukázali mi to tady spolužáci ze školy, jsem z Bratislavy a studovala jsem v Praze, ale tady se mi líbilo. Můj tehdy budoucí manžel tady taky chtěl zůstat a navíc se mi podařilo najít si tu práci.

T: Měla jste i nějaké přeshraniční vazby?

R: Ano, znala jsem různé umělce a intelektuály, kteří byli většinou z Vídně.

T: A trvají ještě?

R: Jistě, trvají. A také získávám nové kontakty, přátelím se s lidmi z vesniček hned na druhé straně hranic, ale je to také většinou náplava, žádní starousedlíci.

T: Máte přátele mezi svými sousedy?

R: Mám, ale bylo to ze začátku docela krušné. Přišla jsem z Prahy a začala se tu žít, to se nelíbilo úplně všem. Když ale zjistili, že mám práci i pro ně, předsudky zmizely poměrně rychle. Během spolupráce jsem se s některými dokonce spřátelila a i když už pro mě nepracují, zůstávají dále přáteli. Musím ale říct, že takových lidí tu mnoho není.

T: Co je pro Vás v místě kde bydlíte, žijete, nejdůležitější?

R: Pro mě to nejprve byla asi ta možnost si tu udělat dílnu a začít tu pracovat. Také jsem s tímto místem spojila svůj osobní život. Když se to tak vezme, nikde už nemám takové zázemí a žádné kořeny mě nikam netáhnou. Je pro mě důležité, že tohle prostředí se dá obsáhnout, je to takové přiměřené člověku, takové úměrné, uchopitelné a mám tady takový pocit intimity. Mám malé dítě a v tomto malém prostředí je to úplně ideální.

T: Je pro Vás důležité i okolí a okolní krajina?

R: Jak jsem řekla, mám malé dítě a jsem ráda, že může být v přírodě, že ji má nadosah. Ale upřímně, jsem spíše městský typ, a tohle město má takový magnetismus, že jsem ještě neměla čas ani potřebu rozhlížet se okolo. V rámci Slavonic jsem se stěhovala už 7x, ale že bych šla na vesnici, nebo někam na samotu do přírody, o tom jsem tedy neuvažovala.

T: Pokud byste si měla vybrat krajinu, ve které byste chtěla žít, jak by vypadala?

R: Představuji si hodně vyprahlé místo, skoro poušť, sucho, vítr, všude krásné velké kameny, skály a písek...a na konci toho písku ideálně moře.

T: Čeho si na zdejší krajině nejvíc vážíte? Co Vy považujete za její nejvýznamnější hodnotu?

R: Připomíná mi to tady moje dětství na Slovensku, je to hodně podobný typ krajiny. Jsou tady mírné kopce, lesy, rybníky, je to tu stejné, jako si pamatuji z dětství. Je to pro mě přehledné, takže asi proto je mi to tu příjemné.

T: Co Vám tu naopak nejvíc chybí, nejvíc vadí?

R: Vždycky si s kamarády děláme srandu, že místo Rakouska by mohlo být moře, že to je to jediné, co nám chybí ke štěstí. Ale jinak mi nejvíc vadí asi to, jak se tu lidé ke krajině chovají, mohlo by to být trochu citlivější. Nejsem ani z Greenpeace ani žádný ekolog, ale zdá se mi, že lidé tady ke krajině nic necítí. Mohlo by to být ale horší, takže si nestěžuji. Ještě mě napadá, že tudy teď projíždí hodně kamionů, tak to mi vadí. Dříve jezdily jen přes Novou Bystřici, ale aby tomu ulehčili, posílají je teď přes Slavonice, Dačice a Telč, takže jsou teď zamořená místo jednoho města tři a spousta malých vesnic mezi nimi.

T: Myslíte, že má tato krajina nějaký potenciál?

R: Ta krajina je tady teď úplně bezprizorní. Nemyslím jenom teď, už je to samozřejmě delší doba. Lidé totiž nemají vztah k půdě, zemědělství už tu moc nefunguje. Okolní krajina potenciál určitě má, jen si nejsem jistá, jestli s tím někdo dokáže naložit.

T: Kdyby to bylo na Vás, jak byste s tím naložila?

R: Napadá mě akorát nějaká smysluplná turistika, využít tu krajinu během celého roku, nejen se sem jezdit v létě koupat nebo na kolo, ale také v zimě třeba na běžky.

ROZHOVOR Č. 3

Respondent:

- žena
- rok narození: 1946
- nejvyšší dosažené vzdělání: SŠ

T: Jak jste se Vy a Vaše rodina dostali do pohraničí?

R: Můj manžel odsud pocházel, jeho tatínek sem přišel v roce 1860. Byli to Češi, ale museli chodit do německých škol.

T: Měla Vaše rodina v historii nějaké přeshraniční vazby?

R: Za Rakouska-Uherska se hranice nijak nevnímaly. Babička (matka manžela respondentky – pozn. aut.) se zamilovala do dědy ve Vídni a pak se sem přivdala na grunt. Jezdívalo se na tancovačky do Fratres, také se jezdilo za prací do textilek, babička byla klouboučnice. Pak už byli lidi zadrátovaní a dráty nedovolili přátelství udržet.

T: Máte nyní mezi svými sousedy přátele?

R: Ve vesnici, odkud pocházíme (Slavětín, pozn. autorky), zůstal na konci 30. let jediný Čech, náš děda. Všichni ostatní tam byli nacisti, nebo s nimi aspoň sympatizovali, takže dědu zavřeli do slavonského vězení a chtěli ho přinutit, aby se vzdal české a přijal německou národnost. Jeho spolužáci ho tam pak bili a když nechtěl německou národnost přijmout, poslali ho do Vídně. Všichni ti nacisté tady pokřikovali na lidi „Půjdete do koncentráku!“, museli tedy dobře vědět, o co šlo, ale místní Češi nic netušili, byli tu ze začátku dost izolovaní, byli to hlavně věřící, masarykovci.

Když pak byl po válce odsun, všichni se museli rychle vystěhovat a vesnice se rychle vyprázdnily. Děda s babičkou tam zůstali úplně sami, všude bučeli krávy, polívky byly na stole nedojedené, tak jak je nechali a šli. Děda byl tak slušný, že si nikde nic nevzal, byl to křesťan a ti, kteří museli pryč, byli přeci jeho sousedé, tak ještě chodil ten dobytek krmit. Za pár dní přišli partyzáni a všechno vybilili, byli to takoví ti „hurá partyzáni“. Stříleli kolaboranty a udavače a tajně je zakopali u křížku za vsí, ale vlastně jen postříleli svědky, kteří věděli, že kolaboranti a udavači byli oni sami.

Pak přišli zabírat další, byli to ti nejchudší z okolí Dačic, pak pár rodin Rusínů z Podkarpatské Rusi a další, z nichž někteří šli rovnou do nejbohatších měšťanských domů na náměstí ve Slavonicích. Ve Slavonicích v Německém domě (také tzv. Spolkový dům – pozn. aut.) probíhala sezení, kde se rozhodovalo o zabírání domů. Všechny vilky a celé náměstí si rozebrali bolševici. Ti pak chodili a s pistolí u zadku nutili lidi, aby šli do družstva. Náš děda tam nechtěl, protože jeho malé 4-hektarové políčko mu už předtím zabrali podle malého Benešova dekretu a když si ho pak zpětně koupil, šli mu ho sebrat znova, tak se rozhodl všechno tam nechat a jít do Slavonic.

Takže to je odpověď na ta přátelství.

T: Co je pro Vás v místě, kde bydlíte, žijete, nejdůležitější?

R: Asi to, že je to naše rodná hrouda. Mám pocit, že sem patříme.

T: Je pro Vás důležité i okolí a okolní krajina?

R: Usilovali jsme o restituci, ale komunisti nám řekli, že jsme jim statek a pozemky dobrovolně přenechali. No nakonec nám naše 4ha vrátili, ale to už byla ta krajina tak zničená družstevničením, že už nám to bylo skoro jedno.

T: Pokud byste si měla vybrat krajinu, ve které byste chtěla žít, jak by vypadala?

R: Chtěla bych bydlet v nějaké otevřené krajině, určitě ne v horách. Ta krajina by navíc musela mít nějakou historii a kdyby to mělo být město, vybrala bych si pro bydlení pražský Břevnov.

T: Čeho si na zdejší krajině nejvíc vážíte? Co Vy považujete za její nejvýznamnější hodnotu?

R: Zakonzervovanost. Ta příroda tady měla vlastně díky komunistům čas se od člověka zahojit a právě v tom je teď její největší cena.

T: Co Vám tu naopak nejvíc chybí, nejvíc vadí?

R: Jednoznačně barbarství lidí. Bez povolení tady klidně vysekají stoleté lípy. Nebo to, co se teď nedávno přihodilo! Na hřbitově byly dochovány původní hroby, náhrobky a také kříže z bolíkovských hutí a teď tam všechno rozsekali, palicemi

rozmlátili na prach a kameny rozkradli. Všechno to navezli za město, kde to ničili, takže dobře věděli, že to asi není to pravé. Já akorát nemůžu pochopit proč, protože teď je na hřbitově strašně prázdného místa. Kdyby to aspoň prodali! Normální by ale bylo udělat seznam, takový katalog, to by se hodilo pro muzea i pro restaurátory, když už by to museli dát pryč. Ani nemluvím o tom, že to bylo pro Rakušany pietní místo.

T: Myslíte, že má tato krajina nějaký potenciál?

R: Má ho právě díky tomu, jak je zakonzervovaná. Ale lidé odsud odcházejí, protože jsou ubití poměry. Byli zvyklí na to barbarství v minulé době, ale teď to nikdo nečekal. A když se teď podívají kolem sebe, je to snad ještě horší. Předtím na to aspoň nikdo nešahal.

T: Dokážete si představit, jak by se toho potenciálu dalo využít?

R: Těžko. Těžko si to v těchto podmínkách umím představit. Bylo by to hezké, ale je to asi utopie, myslím, že už to půjde jen k horšímu.

ROZHOVOR Č. 4

Respondent:

- muž
- rok narození: 1985
- nejvyšší dosažené vzdělání: SŠ

T: Jak se Vaše rodina ocitla v pohraničí?

R: Má matka se přistěhovala do Slavonic už jako malé dítě, byly jí asi 4 roky a můj otec vyrůstal poblíž nedaleké Jemnice, takže do pohraničí se přistěhovali už rodiče mých rodičů, dá se tedy říct, že už moji rodiče jsou rodilými občany, co se týče pohraniční oblasti. Rodiče z matčiny strany přišli do pohraničí v 60. letech. Děda se narodil nedaleko, v Kostelní Myslové, což je víska u Telče, a babička vyrůstala v Němčicích. Poznali se v Ostravě, kde se jim narodily dvě dcery. Rodiče z tátovy strany pocházeli z Jemnicka a do Slavonic se přistěhovali kvůli práci, to mohlo být v 70. letech.

T: Měla Vaše rodina v historii nějaké přeshraniční vazby?

R: Nevím o tom, že by měli nějaké vazby na Rakousko.

T: Máte nyní mezi svými sousedy přátele?

R: Samozřejmě. Ve městě a okolí se známe všichni a z Rakouska nás občas přijede někdo navštívit. Občas i spolupracujeme na určitých věcech s organizacemi Lepschi nebo Center For the Future. Jedná se zejména o spolupráci na koncertech, různých natáčení, různých kulturních projektech.

T: Co je pro Vás v místě, kde bydlíte, žijete, nejdůležitější?

R: Má rodina, přátelé, potenciál tohoto místa, kde za Vámi přijede celý svět.

T: Je pro Vás důležité i okolí a okolní krajina?

R: Je, protože to neodmyslitelně patří k životu tady, nechci aby někdo nějakým nešetrným způsobem ničil to, co nám půjčili naši rodiče. Jednou to budeme muset předat i našim dětem, a proto bych nedovolil nikomu narušovat celkem zachovalou tvář zdejší přírody. Vždyť Slavonice a okolní pohraničí jsou součástí pásu Greenbelt.

T: Pokud byste si měl vybrat krajinu, ve které byste chtěl žít, jak by vypadala?

R: Asi hodně podobně. Slavonice jsou malebné historické městečko úzce spjaté s přírodou. Mám rád středověkou architekturu. Rozhodně by to bylo místo, které disponuje vším, co tu je a to všechno ideálně v horské oblasti.

T: Čeho si na zdejší krajině nejvíc vážíte? Co Vy považujete za její nejvýznamnější hodnotu?

R: Vážím si všeho, kde není vidět zásah lidské ruky, takových míst už je tady málo...Vážím si historické hodnoty města a krásných středověkých vesnic kolem.

T: Co Vám tu naopak nejvíc chybí, nejvíc vadí?

R: Vadí mi nešetrné zásahy lidí jak do vesnic tak i tady ve městě.

T: Myslíte, že má tato krajina nějaký potenciál?

R: Samozřejmě. Jak už jsem už zmínil, tato oblast náleží pásu Greenbelt. Měli bychom všichni pečovat o to, co nám tu ještě zůstalo, málokdo má tu možnost žít v tak zachovalém kraji a já si té možnosti cením.

T: Dokážete si představit, jak by se toho potenciálu dalo využít?

R: Nezasahoval bych do ní. Snažil bych se v první řadě myslet na přírodu a asi se pokusil udělat místo více atraktivním pro turisty, zpřístupnit jim i okolí Slavonic. Nejednou jsem zaslechl, že turisté mluví o Slavonicích jako o 15 minutovém městě, protože přesně tak dlouho trvá obejít náměstí. Ukázat, že nejenom centrum města stojí za to vidět, propojit vesnice turisticky atraktivními cestičkami lemovanými třeba ovocnými stromy, vysázet barevné rostliny, pokusit se i najít něco nového, co by se dalo pěstovat, chovat apod. Vybudovat ekologické továrny na zpracování dřeva a bioodpadů, což by částečně vyřešilo i problém s nezaměstnaností v tomto kraji.